

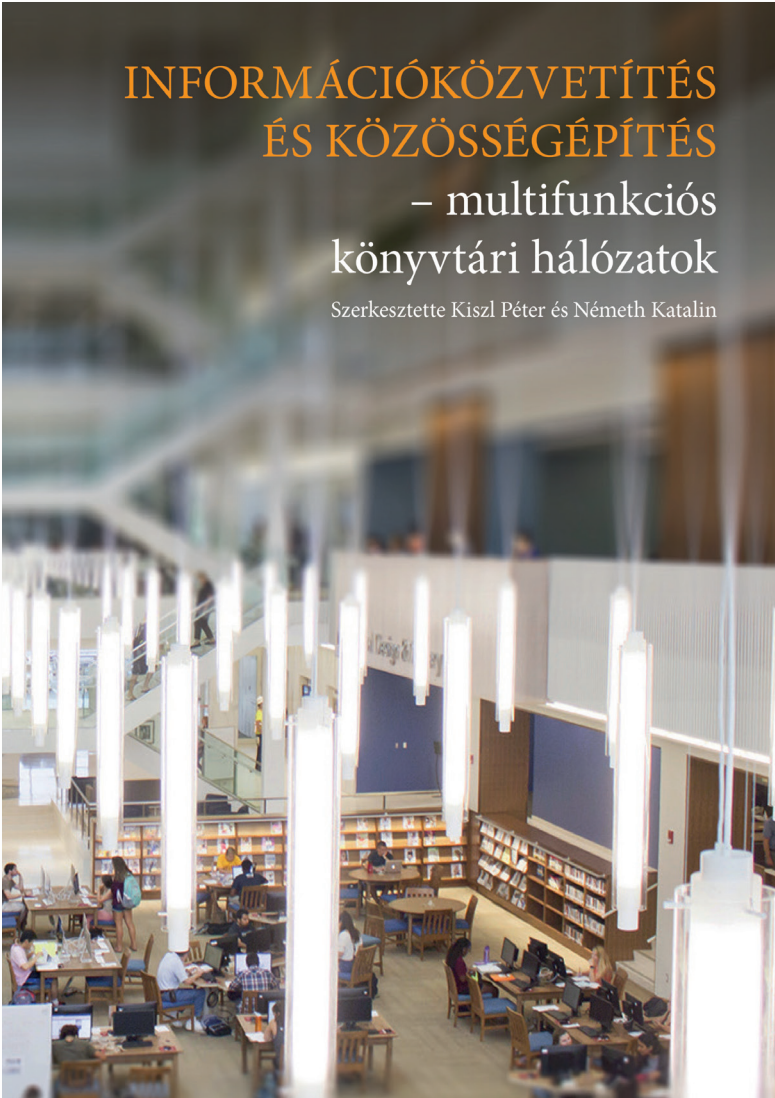
Könyv és Nevelés

XXII. évfolyam
2020/2.

www.eken.opkm.hu

INFORMÁCIÓKÖZVETÍTÉS ÉS KÖZÖSSÉGÉPÍTÉS – multifunkciós könyvtári hálózatok

Szerkesztette Kiszl Péter és Németh Katalin

A kép Barátné Hajdu Ágneszt köszöntő kötet címlapja.
(Kiszl Péter – Németh Katalin (szerk. 2020): *Információközvetítés és közösségépítés – multifunkciós könyvtári hálózatok*. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet.) A tanulmánykötetet Pataki Fruzsina ismerteti. (109–112. oldal)

Könyv és Nevelés

XXII. évfolyam
2020/2.

Könyv és Nevelés

Az Oktatási Hivatal
Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum folyóirata

Szerkesztőbizottság:

Adamikné Jászó Anna, Dán Krisztina, Fischerné Dárdai Ágnes,
Golnhofer Erzsébet, Kelemen Elemér, Nádasi András

Főszerkesztő:

Csík Tibor

Alapító szerkesztő:

Jáki László

Olvasószerkesztő:

Gyimesné Szekeres Ágnes

Szerkesztő munkatársa:

Pallos Zsuzsanna

Layout tervek:

Salt Communications Kft.

Szerkesztőség:

Oktatási Hivatal
Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum
1089 Budapest, Könyves Kálmán krt. 40.
Telefon: (06) 1 323 5508
E-mail: ken@opkm.hu
Internet: www.eken.opkm.hu

Felelős kiadó:

az Oktatási Hivatal megbízott elnöke,
Brassói Sándor

Megjelenik évente négyszer

Egyes számok megvásárolhatók az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban

Terjedelem: 7 ív

ISSN 0454-3475

OKTATÁSI
HIVATAL

Országos Pedagógiai Könyvtár
és Múzeum | Budapest

E SZÁMUNK SZERZŐI

BAKÓ KATALIN | *könyvtáros*, Oktatási Hivatal Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest

BÁRDOS JÓZSEF PHD | *professor emeritus*, Neumann János Egyetem Pedagógusképző Kar, Kecskemét

PALLOS ZSUZSANNA DR. | *főkönyvtáros*, Oktatási Hivatal Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest

PATAKI FRUZZSINA | *könyvtáros*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Budapest

PIFKÓ DÁNIEL | *muzeológus*, Oktatási Hivatal Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest

SZÉKELYNÉ KÖRÖSI ILONA | *történész, etnográfus*, Kecskemét

TARTALOMJEGYZÉK

KÖNYVTÁR

7 | **A könyvtárépítéset évszázadai. 1. rész** / PALLOS ZSUZSANNA:

GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGI IRODALOM

41 | **Az irodalomtanítás kudarcának okairól** / BÁRDOS JÓZSEF

NEVELÉSTUDOMÁNY – OKTATÁSÜGY

- 55 | **Schifferdecker Dániel, Petőfi tanítója és a kecskeméti evangélikus iskola** /
SZÉKELYNÉ KŐRÖSI ILONA
- 83 | **„és jártam a kisebbségi tanári sors göröngyös útjait” Kolozsvártól Szombathelyig.
Egy magyar pedagógusnő, Valentini (Valentiny) Elvira (1883–1942) életpályája** /
PIFKÓ DÁNIEL
-

KITEKINTÉS

- 99 | **Újabb tanulmánykötet a gyermek- és ifjúsági irodalomról** / BAKÓ KATALIN
- 109 | **Tanulmánykötet Barátné Hajdu Ágnes köszöntésére** / PATAKI FRUZSINA

TABLE OF CONTENTS

LIBRARY

7 | **Centuries of library architecture. 1. Part** / ZSUZSANNA PALLOS

YOUTH LITERATURE

41 | **About the causes of failure of teaching literature** / JÓZSEF BÁRDOS

PEDAGOGY – EDUCATION

55 | **Dániel Schifferdecker, Petőfi's teacher and the Lutheran school in Kecskemét** /
ILONA SZÉKELY KŐRÖSI

83 | **“and I made my bumpy road of my destiny of minority teachers”. From Cluj-Napoca
to Szombathely. The career of a Hungarian teacher, Elvira Valentini (1883–1942)** /
DÁNIEL PIFKÓ

OUTLOOK

99 | **Recently published study volume on children's and youth literature** / KATALIN BAKÓ

109 | **A study volume in honor of professor Ágnes Barát Hajdu** / FRUZSINA PATAKI

INHALTSVERZEICHNISS

BIBLIOTHEK

7 | **Jahrhunderte der Bibliotheksarchitektur. 1. Teil** / ZSUZSANNA PALLOS

KINDERLITERATUR

41 | **Die Gründe für das Scheitern des Literaturunterrichts** / JÓZSEF BÁRDOS

ERZIEHUNGSWISSENSCHAFT – UNTERRICHTSWESEN

55 | **Dániel Schifferdecker, Petőfis Lehrer und die lutherische Schule in Kecskemét** / ILONA SZÉKELY KŐRÖSI

83 | **„und ich bin die holprigen Wege des Schicksals der Minderheitenlehrerin gegangen“.
Von Klausenburg nach Steinamanger. Die Karriere eines ungarischen Lehrers, Elvira
Valentini (1883–1942)** / DÁNIEL PIFKÓ

AUSBLICK

99 | **Neue Studiensammlung über Kinder- und Jugendliteratur** / KATALIN BAKÓ

109 | **Studienband zu Ehren von Professorin Ágnes Barát Hajdu** / FRUZZINA PATAKI

A KÖNYVTÁRÉPÍTÉS ZET ÉVSZÁZADAI

1. RÉSZ

PALLOS ZSUZSANNA¹

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

ZSUZSANNA PALLOS: CENTURIES OF LIBRARY ARCHITECTURE 1. PART

The library as a collection of books and a building that houses them dates back to the ancient Mesopotamia and coincides more or less with the advent of the written word. Over the centuries, the architectural solutions of libraries have undergone many of changes, in line with the expectations of written materials and personal uses, but they were also formed by the dominant architectural trends of the era and, more broadly, by the technologies available to the society. This historical development is followed from the beginning to the present day with an Asian outlook. Arriving at our present, the aspects are also covered, what to look for when planning a library. In addition to smart libraries, we can learn some interesting, special, or intact library buildings, too. In the second part we conclude the study with some thoughts on the future of libraries.

A könyvtár mint könyvek gyűjteménye és mint a gyűjteménynek otthont adó épület megszületése – az ókori Mezopotámia történetének tanúsága szerint – többé-kevésbé egybeesik az írott szövegek megjelenésével. Az évezredek során a könyvtárak építészeti megoldásai az írásos anyag és a használat elvárásainak megfelelően számos változáson mentek keresztül, de formálták a korszak uralkodó építészeti trendjei, és a tágabb értelemben a társadalom számára rendelkezésre álló technológiák is.² A könyvek és a számukra emelt épületrészek, épületek közt szoros kapcsolat van – a technológia fejlődésével nemcsak az írás, a könyvek anyaga és formája változik meg, hanem az a mód is, ahogyan megőrzi, tárolják és rendelkezésre bocsátják a műveket. A könyvtárak mindig is többet jelentettek, mint pusztán tárolóhelyeket, mert örök szimbólumai a kulturális örökségnek és a tudásvagyonnak. A könyvtárépítészet ennek megfelelően mindig a kor lenyomatát adja, s híven

¹ Pallos Zsuzsanna főkönyvtáros, Oktatási Hivatal Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest

² Itzkowitz, Laura (2017): From ancient Alexandria to robots: The architectural evolution of the library. *Architizer Weekly Newsletter. Stories, Buildings*. Forrás: <https://architizer.com/blog/inspiration/stories/architectural-evolution-of-the-library/> [2020. 03. 20.]

1. ábra: A Mafra-palota könyvtára. Mafra, Portugália. Campbel, James W. P. – Pryce, Will (photog.) (2013): *The library. A world history*. Chicago, University of Chicago Press. 163.o. https://press.uchicago.edu/dam/ucp/books/pdf/9780226092812_blad.pdf [2020. 11. 10.]

mutatja az építetők gazdagságát, kultúráját és műveltségét.³ A folyamatos változások eredményeként napjainkban a könyvtár fogalmához már hozzá kell kapcsolni a digitális információforrásokat is, amelyek révén átalakultak az „ismeretek tárolásának” és hozzáférhetővé tételének módszerei. Meg kell továbbá említeni azokat az új funkciókat is, amelyeket a könyvtárak felvállaltak, mint például a tanulás támogatása, az oktatás, az adatbázisokban való keresés segítése, a kutatás támogatása, a közösségi tér és programok biztosítása.⁴ A szellemi javak átadásában betöltött szerep természetesen nem jelenti azt, hogy a könyvtárak védettek lennének bármilyen rombolással vagy működési költségeik csökkentésével szemben.⁵

A könyvtári modell mindig az adott kor kultúrájával – gazdasági és technológiai lehetőségeivel – összhangban fejlődött. Az idők folyamán változott a dokumentumok anyaga, formátuma, a gyűjtemény mérete, az intézmény társadalmi célja és küldetése, a könyvtár térbeli szükségletei stb., s mindezt a könyvtárak építészeti

³ Campbell, James – Price, Will P. (2013): *The Library: A world history*. Chicago, Thames & Hudson, 19. o.

⁴ McClure, Lucretia W. (1995): From brick face to cyberspace. *Bull Med Libr Assoc*, 83. 3. (July) 311. o.

⁵ Itzkowitz, Laura, i. m.

megoldásai is követték. A történelem folyamán az építészet reagált a „pillanat” funkcionális és szimbolikus szükségleteire, mindig megfelelően a gyűjtemény megőrzési feladatának és az intézmény reprezentációs szerepének.⁶ A könyvtárak egyik elsődleges funkciója az volt és ma is az, hogy megvédje az állományt a fizikai károsodásoktól: a nedvességtől, hőtől és napsugártól, illetve az élőlények, mint a gombák, rovarok, rágcsálók kártételétől. A máig tartó folyamatos küzdelemben számos megoldás született. A XVIII. századi Portugáliában például Coimbra és Mafra (*1. ábra*) barokk könyvtárait nagyon sajátos módon óvták meg a rovaroktól: hagyták, hogy apró denevérek szállásolják el magukat a könyvespolcok mögött. Az eljárás igazán hatékonynak bizonyult, hátránya volt viszont, hogy reggelente a könyvtárosoknak ki kellett söpörniük a denevérürüléket.⁷

TÖRTÉNETI FEJLŐDÉS

Minden korszak civilizációja olyan könyvtárat alkotott magának, mely tükrözte prioritásait, gondjait és szellemiségét is. A gyűjtemények a kultúra letéteményeseivé váltak az egyén, egy-egy intézmény, vagy a nemzet egésze számára. A könyvtárépítészet fejlődéstörténetén keresztül az is jól láthatóvá válik, hogyan változik az emberiség kapcsolata az írott szóhoz. Minden korban voltak olyan könyvtulajdonosok, akik számára elsődleges fontosságú volt, hogy gyűjteményük növelje tekintélyüket, társadalmi presztízsüket. Nemcsak birtokolni akarták a könyveket, hanem büszkélkedni is velük, ezért a gyűjteményüket gyönyörű épületekben helyezték el. A könyvtárak építésének története tulajdonképpen ezeknek a reprezentációra szánt könyvtáraknak a története is.⁸ Néhány közülük egyáltalán nem változott, némelyek azonban az idő múlásával meglehetősen radikális változásokon estek át.

Jó példa erre a dublini (Írország) Trinity College könyvtárában a Hosszú folyosó. (*2. ábra*) A XVIII. század elején *Thomas Burgh* (1670–1730) által tervezett és 1732-ben befejezett épületének legfontosabb jellemzője a dongaboltozat, ami úgy tűnik, az első a maga nemében egy könyvtárban. Mégis a könyvtár eredeti épülete teljesen másképpen nézett ki, mint amit ma megcsodálunk.⁹ A három részre osztott elrendezése két, háromszintes pavilont foglalt magába, egy oszlopsorral a földszinten és fent két emelet magas, hosszú folyosóval. Az egyik pavilonból lépcső vezetett fel a könyvtárba és a könyvtáros munkaszobájába, a másik pavilonban a földszinten egy filozófiai iskolát helyeztek el és felette volt a kéziratok szobája. A Hosszú Folyosó

⁶ Bonet Peitx, Ignasi (2017): Innovative architecture for the contemporary library. *BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació*, núm. 38. (june). Forrás: <http://bid.ub.edu/en/38/bonet.htm> [2020. 03. 20.]

⁷ Campbell – Price (2013) 165. o.

⁸ Campbell – Price (2013) 19. o.

⁹ Campbell – Price (2013) 19. o.

2. ábra: A dublini Trinity College Library Burgh-féle változata James Malton vízfestményén. https://en.wikipedia.org/wiki/File:James_Malton_Trinity_College_Library_Dublin.jpg [2020. 11. 10.]

3. ábra: A dublini Trinity College Library ma. Fénykép: Iliff, David (2015): The Long Room of the Old Library at Trinity College Dublin. https://en.wikipedia.org/wiki/File:Long_Room_Interior_Trinity_College_Dublin_Ireland_-_Diliff.jpg [2020. 11. 10.]

4. ábra: A Jedi templom könyvtára https://static.wikia.nocookie.net/starwars/images/c/cf/Jedi_Archives.png/revision/latest?cb=20180704111733 [2020. 11. 10.]

mennyezete eredetileg alacsonyabb volt és lapos, a felső galérián nem voltak könyvespolcok. A jellegzetes dongaboltozattal csak *Thomas Deane* (1792–1871) és *Benjamin Woodward* (1816–1861) építészek látták el 1856-ban, amikor az eredeti könyvtár radikális átalakítása során megemelték a tetőt. A ma látható könyvtár tehát lényegében XIX. századi kreáció.¹⁰ (3. ábra) Itt is, mint másutt, meg kell különböztetni a későbbi kiegészítéseket az eredetitől, és ez jelentős kihívás.¹¹

Érdekes epizód a Hosszú folyosó történetével kapcsolatban, hogy a Csillagok háborúja második részében (*Star Wars Episode II: Attack of the Clones*) a Jedi Könyvtár (archívum) ábrázolásához a Trinity College Hosszú folyosójához megdöbbentően hasonló képeket használtak fel, anélkül, hogy erre tőlük engedélyt kértek volna. (4. ábra) Ez vitát váltott ki *George Lucas* és a Trinity College vezetősége közt, az utóbbi jogi tanácsot is kért ebben az ügyben. Bár a Lucasfilm tagadta az állításokat, a Könyvtár végül mégsem terelte jogi útra a vitát.¹²

¹⁰ Campbell – Price (2013) 19. o.

¹¹ Campbell – Price (2013) 19. o.

¹² Emmet, Oliver (2020): Trinity considers legal action over image in Star Wars film. *The Irish Times*, Tue, Aug 18, 2020. Forrás: <https://www.irishtimes.com/news/trinity-considers-legal-action-over-image-in-star-wars-film-1.1126056> [2020. 08. 18.]

Eoghan, Williams: Trinity to strike back at return of the Jedi. *Independent*. September 29 2002 12:11 AM. <https://www.independent.ie/irish-news/trinity-to-strike-back-at-return-of-the-jedi-26244343.html> [2020. 08. 18.]

Library of Trinity College Dublin. https://en.wikipedia.org/wiki/Library_of_Trinity_College_Dublin [2020. 08. 18.]

A könyvtárak szinte soha nem rendelkeznek tökéletes feltételekkel a könyvek tárolásához, sokkal inkább az emberek igényeit elégítik ki.¹³ A könyveket nem mindig helyezték függőlegesen a polcokra. Ez viszonylag új innováció, amely nagy mennyiségű könyv tárolását teszi lehetővé viszonylag kis helyen. Ez az elrendezés nem volt általánosan elterjedt, s csak azokat a könyveket lehet így elhelyezni, amelyeket úgy alakítottak ki, hogy alkalmasak az ilyen tárolásra. Sok kultúrában a könyveket egyszerűen vízszintesen helyezik egymásra a polcokon.¹⁴ Ennek az elrendezésnek hátrányai is vannak: például egy könyv kivételéhez a kupac aljáról valamennyi könyvet meg kell mozgatni. De a könyvek függőlegesen állítva tárolása is csak addig kedvező, amíg van elég hely a polcon arra, hogy további köteteket tegyünk be. Ha még van a polcon hely egy újabb kötet elhelyezésére, mindez nem jelent gondot. Látványra az a tetszetős, ha a polcok szimmetrikus elrendezésűek, s köztük egyenlő távolság van. A függőleges tárolás elterjedésével azonban fontossá vált, hogy a polcok közötti távolságot a könyvek gerincméretéhez, a befogadható kötetek számát pedig a könyvek terjedelméhez igazítsák. Ehhez a könyveket méret szerint kellett szétválogatni, és a megfelelő polcra tenni. A polcok elhelyezkedése és magassága újabb problémát vet fel, a hozzáférés kérdését. Ideális esetben például egyik könyvtári polcrendszeren sem tennék a könyveket elérhetetlen magasságba. A könyvtárak tervezői mégis évszázadokon át újra és újra megszegték ezt a szabályt, hiszen ha szigorúan betartották volna ezt az elvet, nem lenne olyan könyvtár, aminek polcai két méternél magasabbak. A könyvtártervezés története részben annak feltárása, hogy miért hoztak ilyen döntéseket, részben pedig azoknak a módszereknek megismerése, amit az önmaguk által okozott problémák megoldására találtak ki.¹⁵

Ókor

A korai könyvtárak fő célja a leírt ismeretek megőrzése volt, s nem szabad megfeledkezni arról, hogy gyakorlatilag a mai könyvtáraknak is ez a fő céljuk.¹⁶ A görög-római klasszikus ókor legkiforrottabb könyvtárépülete egységes térrendszerből állt, ezen belül a funkcionális elkülönülés nyomai is felismerhetők. A környezetből kiemelkedő épülethez lépcsősor vezetett, a központi tér a szobrokkal díszített reprezentációs terem volt, amely mellett lehettek könyvraktárként szolgáló helyiségek is. A könyvtár ebben a korban mindig szentélyhez kapcsolódott.¹⁷ A nagyobb belmagasságú épületekben előfordult, hogy galériát alkalmaztak. Az épület jellege tehát teremkönyvtár volt, azaz ugyanabban a teremben tárolták, dolgozták fel és

¹³ Campbell – Price (2013) 25. o.

¹⁴ Campbell – Price (2013) 25. o.

¹⁵ Campbell – Price (2013) 25. o.

¹⁶ McClure, Lucretia W. (1995): From brick face to cyberspace. *Bulletin of Medical Library Association*, 83. 3. (July) 311.o.

¹⁷ Hessel, Alfred (1959): *A könyvtárak története*. Budapest, OSZK–KMK, 13. o. <http://mek.oszk.hu/03100/03193/html/> [2020. 11. 02.]

olvasták a köteteket. Az egységes tér kifejezte a könyv, az olvasó és a könyvtáros egységét. Fal melletti állványokon vagy süllyesztett fülkékben tárolták a könyveket, melyek leginkább papirusztekercsek voltak. A szentély, s így a könyvtár épületéhez tartozott egy oszlopos árkád, ahol sétálva lehetett olvasni, gondolkodni vagy vitatkozni az olvasottakon.¹⁸

Bár Egyiptomban a könyvtár első említése a Kr. e. 1788-ból származó sztelén¹⁹ egy templomi gyűjteményről szól, de leghíresebb könyvtárát az alexandriai *Muszeiont* jóval később, a Kr. e. III. században emelték, valószínűleg *I. Ptolemaiosz Szótér* (uralkodott Kr. e. 323–Kr. e. 285/283) alatt.²⁰ Alexandriában nemcsak szisztematikusan gyűjtötték a görög irodalmat, hanem másolták, sőt, alapos filológiai munkával a szövegeket is ellenőrizték, egységesítették. Az alexandriai könyvtárat tartják a világ első nyilvános könyvtárának, mely a görög, illetve a hellenisztikus kultúra bázisintézményévé vált. A könyvtár nemcsak a tudomány művelésének képezte alapját, hanem a legmagasabb szintű oktatásnak is. Befolyása szinte az ókor végéig meghatározó volt, messze földről sereglettek ide a tudósok, hogy tanulmányozzák a szövegeket, filozófiai vitákat folytassanak. Az általánosan elfogadott álláspont szerint a könyvtárépület a raktározásra, oktatásra és kutatásra szánt szobáival legjobban egy modern kollégiumi campusra emlékeztethetett.²¹ Az alexandriai könyvtár mintájára alapította meg *II. Eumenész* (Kr. e. 220–Kr. e. 159) uralkodó a pergamoni könyvtárat, ahol a központi terem mellett három kisebb helyiség állt rendelkezésre az olvasóknak.²² Az egyiptomi Ptolemaioszok és a pergamoni Attalidák rivalizálását mutatja az a közismert történet, mely szerint Egyiptom megtiltotta a papirusz kivitelét, így a pergamoni könyvtár számára más megoldást kellett találni. Így találták fel az állati bőrből készített – fehéritett, vékonyított és kétoldalas írásra is alkalmas, de igen drága – pergament. Pergamon városát a várhegy (akropolisz) köré, gondosan kialakított teraszokra építették. A csarnokokkal ellátott könyvtár épülete a színházzal és az Aszklépiosz, illetve Athéné-szentéllyel együtt az alsóbb szinteken állt.²³

A Római Birodalom nyilvános könyvtárai hellenisztikus mintát követtek, s kezdetben templomokhoz csatolták őket. Az épületek a pergamoni könyvtár mintájára készültek, építőanyaguk, épületszerkezeti stílusuk, díszítésük a kor

¹⁸ Hessel (1959) 13. o.

¹⁹ Weise, Frieda (2004): Being there: The library as place. *Journal of Medical Library Association*. 92. 1. (January) 6. o.

²⁰ Museum In: *The New Encyclopedia Britannica, Micropedia*. 15th ed. Vol. 8. 1993. Chicago, Encyclopedia Britannica, Inc. 441. o.

²¹ Itzkowitz, Laura (2017): From ancient Alexandria to robots. The architectural evolution of the library. *Architizer Weekly Newsletter. Stories, Buildings*. Forrás: <https://architizer.com/blog/inspiration/stories/architectural-evolution-of-the-library/> [2020. 03. 20.]

²² Hessel (1959) 17. o.

²³ Pergamon. Forrás: <http://historia-cronologia.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1203802> [2020. 03. 25.]

középületeivel egyeztek meg.²⁴ A római magánkönyvtáraknak is görög előképei voltak, s a császárkorra, *Lucius Annaeus Seneca* (Kr. e. 4 körül – Kr. u. 65) római sztoikus filozófus idejében, már a ház elmaradhatatlan részei közé tartozott a gyűjtemény.²⁵ Seneca: *A lélek nyugalmáról* (*De tranquillitate animi* IX. 4.) című művében írja: „Mennyi számtalan könyv és könyvtár, melyeknek gazdája egész életén át még címét sem olvasta el.”²⁶ Már *Marcus Vitruvius Pollio* (Kr. e. 70/80 – Kr. u. 15) római építész, hadmérnök és szakíró is foglalkozott *Az építészetéről* (*De architectura*) című művében a könyvtárak tájolásával és berendezésével: „A hálókamrák és a könyvtárak keletre nézzenek, használatuk ugyanis reggeli világitást kíván, továbbá a könyvtárban a könyvek így nem penészednek meg. Mert azokban, amelyek délre vagy nyugatra néznek, a molyok és a nedvesség károsítja a könyveket, mivel az odaérkező nedves szelek termik és táplálják a molyokat, és nedves levegőt árasztva, kifakítják, így teszik tönkre a könyveket”.²⁷ A papirusztekercsek nedvesség elleni védelme érdekében a belső falakat gyakran még egy külső fallal is körbevették, így a kettő között egy keskeny folyosó keletkezett.²⁸ Gazdagon díszítették az épületet, de a szem kímélése érdekében kerültek az arany használatát, és a padlót zöld márványból készítették. A könyvtekercseket faszekrények polcain vagy szimmetrikus falmélyedésekbe helyezték, előttük egy címtáblával. Ha szükséges volt, a szekrényekből, polcokból olyan magas építményt alakítottak ki, hogy a felsőbb részeket csak oszlopokon nyugvó galériákról lehetett megközelíteni.²⁹ Rómában a legjelentősebb nyilvános könyvtár *Traianus* császár (98–117) alapította, és az általa építtetett fórumon, a *Basilica Ulpia* épületegyüttesben helyezte el. A könyvtár két külön épületből állt, egy görög és egy latin gyűjteménnyel, s közöttük magasodott Traianus oszlopa. A kétszintes könyvtári létesítményeket damaszkuszi *Apollodórosz* tervezte.³⁰

A már ismert adatok mellett azonban érdemes kitekinteni a kevésbé ismert ázsiai területek és India korai könyvtárépítészetére is. Itt ugyanis, ahogy korábban említettem, a másféle kultúra, a részben eltérő anyagok, a fadúcos nyomtatás hasonló és mégis más épületeket hívott életre.

Kína

Észak-Kelet-Közép Kínában, Henan tartományban, az Anyang folyónál helyezkedett el a Sang (Shang)-dinasztia (Kr. e. 1600–Kr. e. 1046/1050) fővárosa, ahonnan

²⁴ Hessel (1959) 17. o.

²⁵ Hessel (1959) 16. o.

²⁶ Hessel (1959) 16. o.

²⁷ Marcus Vitruvius Pollio (2009): *Tíz könyv az építészetéről*. Szeged, Quintus Kiadó, 139. o.

²⁸ Hessel (1959) 17. o.

²⁹ Hessel (1959) 17. o.

³⁰ Aradi Nóra (főszerk.) (1986): *A művészet története. Az antik világ*. Budapest, Corvina, 262. o.

teknőchéjra írt jóslócsontok maradtak fenn, melyek a kínai írás első emlékei.³¹ A Sang-dinasztiát legalább Kr. e. 1400-tól Jinnek (Yin) hívták, ezért a neve gyakran Sang-Jin. Ez az első olyan dinasztia Kína történetében, amelyről már írott és régészeti bizonyítékkal is rendelkezünk, és a mitikus első dinasztia, a Hszia (Xia)-dinasztia (Kr. e. XXI. század – Kr. e. 1600) neves utódának tartják. A jóslócsontok feliratai közt már megtalálhatók a „ce” és „dian” írásjegyek is, ahol a „ce” az egymáshoz kötözött bambuszcsíkokat, míg a „dian” a könyvet ábrázolja.³² Már a Sang-dinasztia ősei is rendelkeztek olyan könyvvel, mely beszámolt a mitikus Hszia-dinasztia bukásáról, és feljegyzéseket tartalmazott arról, hogyan tárolták és rendszerezték a több mint 4000 kínai jelet tartalmazó jóslócsontokat.³³ Bambuszból hasított csíkokra (jian), illetve vékonyra fűrészelt falapokra (ban) írtak. A csíkokat összefűzték, az így összeállított bambuszkönyvek neve jiance, míg a táblákból készítették *bandu*. A bambuszcsíkok hossza nagyjából egységes volt, de minden korszak saját szabvánnyal rendelkezett. A Csou (Zhou)-dinasztia (Kr. e. 1046/1050–Kr. e. 256) alatt 1 láb közelítőleg 19,91 cm-nek felelt meg és 10 hüvelykre oszlott, a Han-dinasztia (Kr. e. 206 – Kr. u. 220) idején az 1 lábat már 27,65 cm-ben szabták meg.³⁴ A csíkok hossza a múltól függően változott, és bőrből készült zsinórral kötötték össze őket.³⁵ A *Hat Klasszikus*³⁶ mű elkészítéséhez például két láb négy hüvelyk hosszú csíkokat használtak, míg egy másik, a könyörületről szóló klasszikushoz már elég volt egy láb két hüvelyk hosszú darabokat választani.³⁷ A csíkokat az alsó és a felső végükön zsinórral erősítették egymáshoz, majd a lapokat balról jobbra felcsavarták és a zsinórok szabadon hagyott végével (néha selyemszalaggal vagy bőrből készült zsinórral) szorosan átkötötték. Az első (borító) csik hátoldalára írhatták a fejezet címét, a másodikra pedig a teljes könyv címét, így a fejezetcím megelőzte a főcímet.³⁸ A Kr. e. II. – Kr. u. IV. század közt terjedtek el általánosan ezek a könyvtípusok. Általában a határvidékre vonatkozó hivatalnoki, katonai

³¹ An-Gyang In: *The New Encyclopedia Britannica, Micropedia*, 15th ed. Vol. 1. 1993. Chicago, Encyclopedia Britannica, Inc.363. o.

Blunden, C. – Elvin, M.: *A kínai világ atlasza*. Budapest, Helikon, 1995, 54–55. o.

³² Tokaji Zsolt (2013): *A kínai könyv története*. Budapest, Quattrocento Kiadó, 21. o.

³³ Yi, Zhixian (2013): *History of Library Developments in China*. Paper presented at IFLA WLIC 2013 – Singapore – Future Libraries: Infinite possibilities in Session 164 – Library History Special Interest Group. Submitted on: May 1, 2013. Forrás: www.library.ifa.org. [2020. 03. 31.] 2. o.

³⁴ Tokaji (2013), 28. o. 11. jegyzet

³⁵ Kuo, P. W. (1926): The Evolution of the Chinese library and its relation to Chinese Culture. *Bulletin of the American Library Association*, 20. 10. (Papers and proceedings of the forty-eighth annual meeting of the American Library Association) (October, 1926), 190. p. <https://www.jstor.org/stable/25686549> [2020. 03. 31.]

³⁶ *Változások könyve (Yi Jing), Dalok könyve (Shi Jing), Írások könyve (Shu Jing), Szertartások könyve (Li), a Zene könyve (Yue Jing)*, valamint *A tavasz és az őszi krónikája (Chun Qiu)*, amely Konfuciusz szülőföldjének, Lu fejedelemségnek a történetét foglalja össze az időszámításunk előtti 772-től 479-ig, a Mester haláláig.

³⁷ Kuo (1926) 190. o.

³⁸ Tokaji (2013), 28–29. o.

feljegyzéseket tartalmaztak. A rövidebb információkat gyakran ék alakú táblákra írták. Két pontosan egymásra illő, gyakran ék alakú táblát a csúcspont közelében zsinórral összefűzték, és az egyik oldalon a szöveg volt, másikon bevésés a pecsét számára. A *Szertartások könyve* útmutatást is ad arra nézve, hogy melyik alapanyagot használják a készülő munkához.

„Ha a közlendőd írásjegyeinek száma meghaladja a százat,
akkor bambuszcsíkokra írd; ha száznál kevesebb, akkor falemezekre írd.”³⁹

A bambuszcsíkokra, falemezekre stílussal írtak, később már fanedvből készített laktintába mártott bambusztollal végezték ezt a tevékenységet. A kínai írástudók négy eszköze: az ecset, a papír, a tus és a tusdörzsölő kő. Ezen eszközöket oly sokra tartották, hogy ez nevükben – a *Négy Kincs* – is megjelenik.⁴⁰ Az ecset feltalálását a hagyomány *Meng Tien* tábornoknak (†Kr. e. 220) tulajdonítja, de valójában már az első évezred elején használták a tussal együtt. A már fenn említett jóslócsontok is tartalmazzák a jelüket. A kínai ecset vékony bambuszcsőbe fogott nyúlzsírpamacs, az európaihoz képest sokkal puhább, olyan kiképzéssel, hogy megnedvesítve tűhegyes lesz, így a festő egyetlen kézmozdulattal húzott ecsetvonásokkal tud hajszálfinom vonalakat festeni és azokat egyenletesen kiszélesíteni, ameddig az ecset vastagsága engedi.⁴¹ A kínai tus fenyőgyanta kormából, enyv hozzáadásával készül, de a jó minőségű tusba még illatszer (mósusz, azaz pézsmá), napjainkban inkább szegfűszeg kerül. Készítéséhez már az V. századból is maradtak fenn receptek. Majd a masszát famintában korong, rúd vagy hasáb alakúra préselik, végül a felületét cégjeggyel és a készítés dátumával látják el. A gyantakoromból készült tus színe fénytelen, matt fekete, míg a lámpakoromalapú festékek kékes árnyaltú, fényes⁴²

A Kr. e. V. században az írásra használt anyagok közt megjelenik a selyem is, erről a híres filozófus Mo-Ti (Mo Di) (Kr. e. kb. 480 – Kr. e. kb. 400)⁴³ feljegyzéséből tudunk. A selyemből összeállított könyveket „boshunak” vagy „jianshunak” nevezték. A selyem könnyű, össze lehet hajtogatni vagy felcsavarni, könnyen tárolható és szállítható. A selyemre szintén tussal és ecsettel írtak, a pontosságra azonban nagyon kellett figyelni, mert a bambuszlapoktól eltérően itt nem volt lehetőség a javításra. Az íráshoz használt selyemíveknek nem volt szabványosított mérete, ez

³⁹ Tokaji (2013), 27. o.

⁴⁰ Miklós Pál (1973): *A sárkány szeme: Bevezetés a kínai piktúra ikonográfiájába*. Budapest, Corvina, 19. o.

⁴¹ Miklós (1973) 19–20. o.

⁴² Miklós (1973) 21. o.

⁴³ Me-Ti (Mo Ti, Mo Di, Mozi, Micius) Kína egyik leghíresebb filozófusa a logikai gondolkodás területén. A bölcséleti okfejtés módszerét a vitás kérdés három szempontú vizsgálatában állapította meg, azaz megvizsgálandó az ókori bölcsék véleménye, figyelembe veendő a tapasztalat tanúságtétele, végül a tan gyakorlati következménye. Ezen módszer figyelembevételével állította össze Me-Ti a társadalomtanát, melynek középpontjába az egyetemes emberszeretetet helyezte. Kínai bölcsélet In: Diós István – Viczián János (szerk.): *Magyar katolikus lexikon*. 6. kötet. (Kaán–kir). Budapest, Szent István Társulat, 2001. 784. o.

a készítő vagy a megrendelő igényétől függött.⁴⁴ A kor dinasztikus feljegyzéseiből tudjuk, hogy a selyem túl drága, a bambusz pedig túl nehéz volt. A már említett híres filozófus, Mo-Ti államról, államra utazott.⁴⁵ Csin Si Huang-ti (Qin Shi Huang), a Kínát egyesítő, első császár (uralkodott Kr. e. 247 – császárként 221 – Kr. e. 210), azt a feladatot róttá magára, hogy az államügyekkel foglalkozó dokumentumok közül napi százhusz font súlyú bambuszlappal végezzen.⁴⁶ Az államigazgatáshoz könnyebb anyagokra volt tehát szükség, és ez az igény elvezetett a papírhoz. A papír a hétköznapi életben már számos formában volt jelen, a kínaiak ugyanis felfigyeltek rá, hogy a vízben úszó növényi rostok idővel masszászerű anyagot képeznek, amit könnyen és sokféleképpen lehetett hasznosítani. Csomagoltak bele ruhát és evőeszközöket, ablak- és ajtódíszeket, a színezett változatokból pedig lampionokat készítettek. A keményebb, olajjal átítatott és ellenálló papírlapokkal a házakban a hideg ellen védekeztek. A vallási szertartások során a papírból készített áldozati ajándékok füstje a halottakat is elkísérte a túlvilágra.⁴⁷ Több évszázad telt el azonban addig, míg az írásművészet is alkalmazni kezdte. Bár a papír felfedezését a hagyomány *Caj (Cai)-Lun*⁴⁸ személyéhez köti, valódi érdeme abban áll, hogy felhívta a császár figyelmét a már létező hulladékokból készített papír használatára, esetleg javította a minőségét és szorgalmazta használatát. Felismerte, hogy a papír a legideálisabb anyag az írás számára.⁴⁹ A papír azonban csak a IV–V. században szorította ki véglegesen a bambuszból, a fából vagy selyemből készített könyveket. A többi alapanyaghoz hasonlóan a papír alapú könyveket is egy rúdra felcsavarva tárolták, és ez a forma a II – X. századig használatban maradt.⁵⁰ A könyvmásolás és -árusítás a Szuj (Sui)- (581–617) és a Tang-dinasztia (618–907) idejére már igen elterjedt, népszerű foglalkozássá vált.⁵¹

Források szerint *Jüan Ti* (Yuan Di, Liang Yuan, Xiao Yi, uralkodott 552–554) a Liang-dinasztia egyik császára több mint hatvanhétezer juan (tekercs) kézzel másolt könyvet gyűjtetett össze. *Szuj Jang-ti* (Jang Kuang, Yang Di, Yang 605–618) a Szuj (Sui)-dinasztia uralkodója rendeletére már több mint nyolcvankilencezer könyvtekercset őriztek az akkori fővárosban, Lojangban (Luoyang). A Tang-dinasztia császárai is gyűjtötték és értékelték a könyveket, *Hszüan Cung* (Xuanzon, uralkodott 713–755) császár fővárosában Csanganban (Chang'an) kb. ötvenegyezer

⁴⁴ Tokaji (2013) 27. o.

⁴⁵ Kuo (1926) 190. p.

⁴⁶ Kuo (1926) 190. p.

⁴⁷ Billioud, Jean-Michel – Cerisier, Emmanel-Elisseeff, Danielle (2013): *Kínai tudományok és találmányok könyve*. Budapest, Móra, 22–24. o.

⁴⁸ Caj Lun (50 körül – 121 körül) a Keleti-Han-dinasztia idején a császári udvar egyik eunuchja, mezőgazdasági miniszter. Császára magas ranggal tüntette ki, azonban irigyei sorozatos intrikáitól megkeveredve öngyilkosságba menekült. Billioud – Elisseeff (2013) 22. o.
Tokaji (2013) 39. o.

⁴⁹ Tokaji (2013) 38–41. o.

⁵⁰ Tokaji (2013) 66. o.

⁵¹ Tokaji (2013) 66. o.

kézzel másolt tekeracet tárolt négy teremben, míg a Tang-dinasztia egy másik császára, *Ven Cung* (Wenzong, uralkodott 827–840) már a palota tizenkét termében tárolta ötvenhatezer tekercsből álló gyűjteményét.⁵² Az első ismert kínai könyvtáros, levéltáros a filozófus *Lao-Ce* (Lao Tze, Lao Tzu, Laozi) Kr. e. a VI. században élt.⁵³ A késői Csou (Zhou)-korszakban (Kr. e. 550 körül?) a királyi történeti nyilvántartások kijelölt vezetőjeként – tárházat őrző tiszt – könyvtárban (levéltárban) dolgozott, és az „elraktározott könyveket igazgatta”.⁵⁴

A császári könyvtárak mellett – kínai történeti források szerint – Kr. e. 206-ban már gazdag tartományúri magánkönyvtárak is léteztek.⁵⁵ Név szerint a Tang-dinasztia korából maradt fenn például *Li Bi*,⁵⁶ valamint *Liu Gongchuo*⁵⁷ gyűjteménye. Ezek mindegyike tíz és harmincezer közötti tekercsszámmal rendelkezett.⁵⁸ *Sze-ma Csien* (Sima Qian Kr. e. 135/145 – Kr. e. 90),⁵⁹ Kína nagy történetírójának feljegyzései szerint a császári könyvtár Kr. e. a VII–VIII. században jelent meg, kőből épült és a legértékesebb könyvek tartói aranyból készültek.⁶⁰ Bár korábban is léteztek különálló könyvtári gyűjtemények világosan megkülönböztethető funkciókkal, de ekkorra már egyértelművé vált az a törekvés, hogy a hivatalnokok és más tudósok használatára külön gyűjteményeket hozzanak létre.⁶¹

A Szung (Song)-dinasztia (960–1279) korán belül egyértelmű különbség van a palota könyvtárai, a Császári Könyvtár és a különféle kormányhivatalokban

⁵² Tokaji (2013) 66. o.

⁵³ *Lao-tan*, vagy könyvének címéről Lao-ce, a taoizmus megalapítója. Az egyes ember és az őt körülvevő természet viszonyát kutatta. Tanításai szerint a világ rendjét az határozza meg, hogy az ember a természet része, a világmindenség megkülönböztetett egysége. A hagyomány szerint Konfuciusz előtt élt, de tanításai csak későbbi összefoglalásokból váltak ismertté.

⁵⁴ Kuo (1926) 190–191. o.; Lao-Ce. In: Wikipedia. Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Lao-ce> [2020. 09. 02.]

⁵⁵ Kuo (1926) 190 o.

⁵⁶ Li Bi vagy Li Mi (772–789) császári hivatalnok és tanácsadó In: Wikipedia. Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Li_Bi [2020. 08. 29.]

⁵⁷ Liu, Gongchuo (768–832) a Tang-dinasztia hivatalnok, a Kai-prefektúra prefektusa, katonai biztos, ügyvéd és több állam kormányzója. Forrás: Liu Gongchuo. A Tang és öt dinasztia életrajzi és közösségi hálózati adatbázisa <https://cbdb.fas.harvard.edu/cbdbapi/person.php?id=33588> [2020. 08. 31.]
Ho, Norman P. (2015): Understanding Traditional Chinese Law in Practice: The Implementation of Criminal Law in the Tang Dynasty (618–907 AD). *UCLA Pacific Basin Law Journal*, 32. 2. 169. Forrás: <https://escholarship.org/uc/item/6vq6808n> [2020. 08. 31.]

⁵⁸ Tokaji (2013) 67. o.

⁵⁹ Sze-ma Csien (Ssu-Ma-Chien) (Kr. e. 145 – kb. 90) kínai csillagász, naptárkészítő, a császári kormányzat asztrológiai hivatalának igazgatója. „A történetíró feljegyzései” (*Shiji / Si-csi*) című munkája miatt a kínai történetírás atyjaként tisztelik. A mű Kína történetét öleli fel a Sárga Császár és Vu császár közt eltelt több mint két évezredben. A műve mintaként szolgált a későbbi történeti művek összeállításának számára.
Encyclopedia.com Forrás: <https://www.encyclopedia.com/people/history/historians-ancient-biographies/ssu-ma-chien> [2020. 08. 31.]

⁶⁰ Kuo (1926) 190. o.

⁶¹ Winkelman, John H. (1974): The Imperial Library in Southern Sung China, 1127–1279. A Study of the Organization and Operation of the Scholarly Agencies of the Central Government. *Transactions of the American Philosophical Society*. 64. 8. 9. o.

5. ábra: Hangcsou, a Császári Könyvtár kertje. <https://i1.wp.com/sailingstonetravel.b-cdn.net/wp-content/uploads/2018/03/Imperial-Library-Garden-Rock-copy.jpg?ssl=1> [2020. 11. 10.]

található kis könyvgyűjtemények között. A palota könyvtárai a császár számára fenntartott zárt területen helyezkedtek el, melyek a császár kikapcsolódását is szolgálták. A császár szokás szerint több tisztviselőt is lakomára hívott a palota területére, akik ez után a palota egyik könyvtárát is meglátogathatták, hogy megvizsgálják annak gyűjteményét.⁶² A Császári Könyvtár mint az udvar és a saját tanulmányaikat folytató tudósok igényeit kiszolgáló külön szervezet, funkcionálisan már a dinasztia kezdetétől létezett, de hivatalosan csak 1082-ben alakult meg.⁶³ A Császári Könyvtár állományának mérete egyre nőtt és minőségileg is egyre jobbá vált. A birodalomból szisztematikusan összegyűjtött szövegeket először a pontosság és a teljesség szempontjából ellenőrizték, majd a megfelelő szekrényekbe helyezték el. A Császári Könyvtár és a legfontosabb tudományos hivatalok több éves hányattatás után kerültek egy kifejezetten erre a célra 1143–1144 közt épített, integrált épületkomplexumba, a korabeli fővárosba, Hangcsouba (Hangzhou). Az épületeket úgy helyezték el a palota területén, hogy könnyen elérhetőek legyenek bármely hivatal számára.⁶⁴ (5. ábra)

⁶² Winkelman (1974) 9. o.

⁶³ Winkelman (1974) 9. o.

⁶⁴ Winkelman (1974) 12. o.

Császári Könyvtár a XII. században

Csen Kui (Chen Kui 1128–1203)⁶⁵ művében részletes leírást ad a Császári Könyvtár épületegyüttesének elhelyezkedéséről, épületeiről, az állományról és a könyvtár működéséről.⁶⁶ A hagyományos kínai építészet szerint az épületek szimmetrikusan helyezkedtek el egy keskeny fallal elkerített területen belül.⁶⁷ A Császári Könyvtárat a keleti oldalon kiegészítették egy újabb épülettel, ahol az ún. Uralkodástörténeti Hivatal kapott helyet. A Császári Könyvtár épületeinek együttesét, az Uralkodástörténeti Hivatal kivételével, egy 1000 láb hosszú (≈ 304.8 m) és 190 láb (≈ 58 m) széles fallal vették körül, mely a nyüzsgő város központjában bizonyos mértékű elvonultságot és biztonságot tett lehetővé.⁶⁸ Így a keskeny, téglalap alakú, észak-dél irányultságú elkerített terület 4 2/5 angol hold ($\approx 17806,16\text{m}^2$) területet foglalt magába. A fal mellett kívülről egy 25 láb (≈ 7.62 m) széles út futott, amit eredetileg tűzsávnak szántak, de ennek hatékonyságát az emberek az áruikat és szolgáltatásaikat kínáló standok felállításával folyamatosan rontották, míg végül eredeti célja, a tűzvédelem, gyakorlatilag lehetetlenné vált.⁶⁹ A tűzvédelmet szolgálta az is, hogy a könyvtár épületének tetejét fekete csempével látták el, ezt a színt ugyanis szimbolikája szerint a vízzel társították.⁷⁰ Két másik épület határolta még a Császári Könyvtárat, az egyik keletről, a másik nyugatról. Az előbb említett út választotta el azokat egymástól. A könyvtártól délre a kormányzati tevékenység zajlott, a palotától nem messze, északra volt az Oktatási Hivatal.⁷¹ Az épületkomplexumot szimmetrikusan, négy, funkciók szerint elválasztott részre osztották fel. Az elsőben maga a könyvtár helyezkedett el, ez uralta a területet, a második a fogalmazók és a történészek kerülete, a harmadik a pihenést és meditálást szolgálta, a negyedik a kiszolgáló személyzet (kertészek, ácsok, lovászok stb.) területe.⁷²

Hagyományos módon a könyvtári szolgáltatások területe is két részből áll. Az első részt egy központi tengely mentén elhelyezett három, elsősorban ceremóniális célokra használt, déli fekvésű épület alkotja: a Yu Wen Audiencia csarnok,

⁶⁵ Csen Kui a déli Song-dinasztia idején született Linhai városában. Miután 24 éves korában Jinshi diplomát szerzett, írnok lett a császári könyvtárban. 1170-ben retorikai kézikönyvet készített, mely nagy igényeket támasztott a közszerződési hivatalnoki vizsga résztvevőivel szemben. 1190-ben Guangzong császár vezetésével a császári könyvtár titkára lett, s a könyvtár történelmét összeállította. Kirkpatrick, Andy – Xu, Zhichang (2012): *Chinese rhetoric and writing: an introduction for language teachers*. Fort Collins, The WAC Clearinghouse, Anderson, Parlor Press. 51. p. https://wac.colostate.edu/docs/books/kirkpatrick_xu/rhetoric.pdf [2020.10.12.]

⁶⁶ Winkelman (1974) 40. o.

⁶⁷ Winkelman (1974) 12. o.

⁶⁸ Winkelman (1974) 15. o.

⁶⁹ Winkelman (1974) 15. o.

⁷⁰ Olesen, Jacob (2020): *Color symbolism in Chinese Culture. What do traditional Chinese colour mean?* Forrás: <https://www.color-meanings.com/color-symbolism-in-chinese-culture-what-do-traditional-chinese-colors-mean/> [2020. 09. 26.]

⁷¹ Winkelman (1974) 15. o.

⁷² Winkelman (1974) 18. o.

melynek egyedüli funkciója az volt, hogy a császár itt szállt meg alkalmankénti látogatásai alkalmával. Az Audiencia csarnoktól északra helyezkedik el a Császári Levéltár kétemeletes épülete, ahol az első szint is reprezentációs célokat szolgált. A második emeleten, illetve az épület keleti és nyugati oldalán, a főtengyelre merőlegesen elhelyezkedő épületekben tudta megtekinteni és ellenőrizni az uralkodó a császári levéltárban őrzött dokumentumokat. A központi tengely mentén elhelyezkedő harmadik épület a Tao Shan Díszterem (Assembly Hall), azaz a hivatalnokok gyülekezőcsarnoka. Itt helyezték el a császári gyűjtemények egyesített katalógusát is, ahol biztonságban volt, ugyanakkor a könyvtár vezetője és annak helyettese, akiknek a hivatalai ettől keletre és nyugatra helyezkedtek el, könnyen elérhették. A második részben a fő tengely mentén merőlegesen, a keleti és nyugati oldalon elhelyezett oldalépületekben nagyrészt a személyzet irodahelyiségeit és a gyűjteményeket helyezték el.⁷³ A személyzeti irodákban a bútorokat a funkciónak megfelelően rendezték el, de némi figyelmet a személyes kényelemre is fordítottak.⁷⁴ Általában egy fekete lakk asztal, egy-két szék és egy kis fal melletti pad alkotta a berendezést. Ezen kívül egy alacsony kanapé szolgált a pihenést, egy állvány, egy mosdótál és egy teakészítéshez és ételmelegítéshez használt olajmelegítő elégítette ki a napi igényeket. Paravánokkal tetszés szerint oszthatták fel a teret. A levelezéssel és más adminisztratív feladatokkal megbízott segéd (a vezető titkár) is kapott egy helyiséget a keleti oldal északi részében, ami a fentiekhez hasonlóan volt berendezve, a mosdókagylót és az állványt kivéve. A többi személyzet hivatalát is hasonlóképpen rendezték be, evvel is jelezve a státuszuk azonosságát, bár a kisebb rangbeli különbségeket azért itt is jelezték.⁷⁵ A könyvtárosok három (egyenként $\approx 1,49$ m² nagyságú) helyiséget foglaltak el a nyugati oldalépület északi részén, ahol a középén volt a bejárat vagy előszoba, míg a másik két helyiségen a két könyvtáros osztozott. A beszerzők és a korrektorok hivatali területe kissé délre volt a titkár és a könyvtárosok hivatalától. Számukra két hivatali helyiséget helyeztek el a nyugati oldalépületben és kettőt a keletiben. A négy helyiség mindegyike $3 \times \approx 1,49$ m² nagyságú volt. Mindegyiken kívül egy tábla állt, amelyen a beszerzés szabályait tüntették fel. A nyugati oldalépület északi végén helyezkedett el a konyha, a keleti oldalépület északi végén egy fürdőszoba, a déli végén pedig egy tűzoltóállomás.⁷⁶ A Császári Könyvtár egész épületegyüttesét aprólékos gondossággal parkosították, kövezett utak kanyarogtak a buja növényzet közt, amelynek kedvezett a főváros, Hangcsou féltrópusi éghajlata.⁷⁷ A Fogalmazó Csarnok épületeitől északra fekvő terület kifejezetten a pihenést, a meditációt szolgált. Az itt található pavilonokban fogyasztotta el a személyzet a teáját, kinézve pedig narancsfaligeteket láttak mesterséges patakokkal körbevéve, majd egy lejtőt, ahol sok-sok fenyő díszlett vad teacserjékkel, s művészien elrendezett

⁷³ Winkelman (1974) 17. o.

⁷⁴ Winkelman (1974) 17. o.

⁷⁵ Winkelman (1974) 17. o.

⁷⁶ Winkelman (1974) 17. o.

⁷⁷ Winkelman (1974) 18. o.

sziklakerttel. A lejtő mögött gyümölcsös volt, szilva- és mandulafákkal.⁷⁸ Mindent összevetve a könyvtár elhelyezkedése és fizikai elrendezése kényelmet nyújtott a feladatok ellátásához, ugyanakkor szimbolizálta is azt a fontos szerepet, amit az állam tulajdonított a tudós tevékenységnek.⁷⁹

A négy császári gyűjtemény (kéziratok, a levéltár dokumentumai, nyomtatott könyvek és folyamatban lévő munkák) közül a fő csoportot képező kéziratokat és a Császári Levéltár dokumentumait egységes formátumban készítették el. A levéltár számára szánt könyveket a császár színiét jelentő sárga papírra írták szegély- és oszlopjelző vonalakkal. A kötetek borítóit sárga selyemből készítették, kék-zöld selyemből készült címkével. A kötetekből kiállt egy sárga címke is, ami azt jelezte, hogy mikor kerültek a polcra. Több kötetet selyemkendőbe csomagoltak, amelyhez szantálfából készült helyjelzőt erősítettek. Végül a becsomagolt köteteket a megfelelő szekrénybe helyezték. A főgyűjtemény kéziratai is egységes formában készültek, de más anyagból és a feltételezések szerint fehér színben.⁸⁰ Az állományvédelem érdekében a borítókat és a véglapokat egy speciális, a férgeket taszító festékkel látták el, majd – talán – kámforfával bélelt szekrénykébe helyezték, ami távol tartotta a férgeket, és a minimumra csökkentette a fizikai károsodás lehetőségét. Nyaranta átszellőztették a könyveket (a hold ötödik hónapjának első napjától a hold hetedik hónapjának első napjáig).⁸¹

A nyomtatott könyvek gyűjteményének darabjait magánszemélyektől, helyi kormányzati szervektől, valamint az Oktatási Hivataltól szerezték be, s a Császári Könyvtár állományába tartoztak, de külön épületben tárolták őket.⁸² A X. századtól egyre inkább a fadúcos nyomtatást használták, mert ez a könyvek nagy példányszámú, gyors előállítását biztosította. A technológia révén olcsóvá váló könyveket könnyebben lehetett beszerezni.⁸³ A Szung (Song)-dinasztia idején már 74 ezer kötetet őriztek a Császári Könyvtárban, s külön épületben helyezték el a gyűjteményt. A nyomtatott formát mindig kevesebbre becsülték, mint a kézzel írt másolatot. A könyvtár az eredeti mellett megőrizte a nyomtatott változatot is, amely szövegének helyesnek, a nyomtatásképpnek pedig tökéletesnek kellett lennie.⁸⁴

Japán

A könyvtárak története itt is az írás és a fadúcos nyomtatás megjelenésével függ össze. Legkorábbi kiadványaik a *Kodzsiki* (Kojiki) (Régi idők feljegyzései) és a *Nihongi* (Nihonsoki – Japán krónika) 710–720 között keletkezett irodalmi alkotá-

⁷⁸ Winkelman (1974) 18. o.

⁷⁹ Winkelman (1974) 18. o.

⁸⁰ Winkelman (1974) 33. o.

⁸¹ Winkelman (1974) 33. o.

⁸² Winkelman (1974) 34. o.

⁸³ Winkelman (1974) 34. o.

⁸⁴ Winkelman (1974) 34–35. o.

6. ábra: Horjú-dzsi templom, melynek könyvtára a legrégebbi Japánban (Hōryū-ji 法隆寺 Ikaruga Nara prefektúra, Japán. Fénykép: Fg2 (2004) <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a5/Horyuji-L0344.jpg> [2020. 11. 10.]

sokból készültek. A műveket kínai írásjelekkel készítették, melyek Japánba koreai közvetítéssel a IV. században jutottak el. Japán ugyan rendelkezett saját írással is, de a tudósok szerint ez nem terjedt el elég széles körben ahhoz, hogy visszaszorítsa a kínai befolyást. A könyveket templomi (kyozo) és családi könyvtárakban (kuge bunko) tartották.⁸⁵ A templomi könyvtárak (kyōzō, kyō-dō vagy zōden) a japán buddhista építészetben a szútrák és a templom krónikáinak tárolói. Ebben a korban a kyōzō a haranglábbal szemben helyezkedett el a templom keleti-nyugati tengelyén.⁸⁶

Japán legrégebbi templomi könyvtárának (kyōzō) a Nara város közelében található VII–IX. században épült Hōryū-dzsi (Hōryūji Gakumonji – a Virágzó Törvény Tanulmányozásának temploma) (6. ábra) fatemplomban elhelyezett gyűjteményt tartják.⁸⁷ Ugyanakkor a Föld legrégebbi faépületei is ebben a templomegyüttesben

⁸⁵ Wiegand, Wayne, A. – Davis, Donald G. (eds. 1994): *Encyclopedia of Library History*. New York & London, Garland Publishing, Inc., 319. o.

⁸⁶ Neighbour, Mary: JAANUS. *Japanese Architecture and Art Net Users System*. Kyouzou. Forrás: <http://www.aisf.or.jp/~jaanus/deta/k/kyouzou.htm> [2020. 04. 17.]

⁸⁷ Asian Historical Architecture. Horyu-ji Temple, Nara, Japan. Forrás: <https://www.orientalarchitecture.com/sid/217/japan/nara/horyu-ji-temple> [2020. 04. 17.]

találhatók.⁸⁸ Története 587-ben kezdődött, amikor a gyengélkedő *Jómei* (*Yōmei*) császár (585–587) egy buddhista templom építését rendelte el, minden bizonnyal a gyógyulása érdekében.⁸⁹ A buddhizmus ekkoriban érkezett az országba, a Jamato (Yamato)-udvarral szoros kulturális és gazdasági kapcsolatokat ápoló egyik koreai királyságból (Baekje más néven Pekcse).⁹⁰ Jómei császár sajnos nem sokkal a rendelete után meghalt, de húga, *Szuiko* (Suiko) császárnő (593–628) és az uralkodó régense, *Sótoku* (Shōtoku) herceg (572–622), Jómei fia megvalósították a tervét, és 607-ben befejezték a templom építését. Ez az épület azonban 670-ben leégett.⁹¹ A történészek ugyan vitatják az újjáépítés pontos évét, de a legtöbben egyetértenek abban, hogy a Nara-korszak (710–794) hajnala előtt kellett lennie, amit megelőzött az udvar Kiotóba (Kyoto) költözése.⁹² Fennmaradt azonban az ősi templom négy központi része még az Aszuka-korszakból (552–645),⁹³ ami Japán írástörténetének a csúcspontját is jelenti.⁹⁴ Csodaszámba megy, hogy az eltelt több mint tizenhárom évszázad alatt érintetlen maradt, sem földrengések, sem tájfunok vagy háborúk nem pusztították el.⁹⁵ A fennmaradt négy szerkezeti elem magában foglalja a 600 körül épült, öteleteres pagodát, a templomkomplexum középpontját, valamint a mellette lévő szinten a 600 körül épített Aranycsarnokot (Kondō) is. A két másik épületrész a belső kapu – az ókori pavilonoktól délre –, valamint a központi teret körülvevő folyosók. A komplexum azonban még huszonhat olyan épületet tartalmaz, melyek korábban épültek, mint 800. A belső övezetben állva, csupa VII. századból származó tárgy vesz körbe minket. Az épület – már ekkor is – technikailag igen kifinomult stílusban épült, amit a koreai (Baekje) udvar befolyásának tulajdonítanak.⁹⁶ Innen ugyanis számos képzett kézművest, szerzetest és tervezőt küldtek Japánba, hogy segítsék a Jamato-udvart. Az épületek elrendezése és funkciója is hasonló a Baekje épületeihez. Ebben a korszakban a pagoda volt a templom központja, ez azonban az évszázadok múlásával átkerült az Aranycsarnokba.⁹⁷ A *könyvtár* a Sótoku herceg

⁸⁸ Asian Historical Architecture. Horyu-ji Temple, Nara, Japan.

Forrás: <https://www.orientalarchitecture.com/sid/217/japan/nara/horyu-ji-temple> [2020. 04. 17.]

⁸⁹ Hōryūji. A Brief History. Forrás: <http://horyuji.or.jp/en/garan/> [2020. 05. 22.]

⁹⁰ Asian Historical Architecture. Horyu-ji Temple, Nara, Japan.

Forrás: <https://www.orientalarchitecture.com/sid/217/japan/nara/horyu-ji-temple> [2020. 04. 17.]

⁹¹ Hōryūji. A Brief History. <http://horyuji.or.jp/en/garan/> [2020. 05. 22.]

⁹² Asian Historical Architecture. Horyu-ji Temple, Nara, Japan.

Letöltés: <https://www.orientalarchitecture.com/sid/217/japan/nara/horyu-ji-temple> [2020. 04. 17.]

⁹³ Asuka period. In: *The New Encyclopedia Britannica, Micropedia*. 15th ed. Vol. 1. 1993. Chicago, Encyclopedia Britannica, Inc. 658. o.

⁹⁴ Asian Historical Architecture. Horyu-ji Temple, Nara, Japan.

Forrás: <https://www.orientalarchitecture.com/sid/217/japan/nara/horyu-ji-temple> [2020. 04. 17.]

⁹⁵ Asian Historical Architecture. Horyu-ji Temple, Nara, Japan.

Forrás: <https://www.orientalarchitecture.com/sid/217/japan/nara/horyu-ji-temple> [2020. 04. 17.]

⁹⁶ Asian Historical Architecture. Horyu-ji Temple, Temple, Nara, Japan.

Forrás: <https://www.orientalarchitecture.com/sid/217/japan/nara/horyu-ji-temple> [2020. 04. 17.]

⁹⁷ Asian Historical Architecture. Horyu-ji Temple, Nara, Japan.

Forrás: <https://www.orientalarchitecture.com/sid/217/japan/nara/horyu-ji-temple> [2020. 04. 17.]

7. ábra: Imahenger Kamakura város (Kanagawa prefektúra, Japán) legnagyobb buddhista templomának egyikében, a Kaikōzan Hasedera (海光山長谷寺) főépületében. Fénykép: Chris 73 (2006) https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kamakura_Hasedera_Rotating_prayer_wheel.jpg [2020. 11. 10.]

által alapított Álmodók Csarnokában helyezkedik el, ez egyúttal a tanulmányok helye is volt. Itt helyezte el Sótoku herceg három buddhista szútráról írt művének egy másolatát (Sangyo Gisho), amely az első tudományos mű, amit Japán szerző alkotott és az első irodalmi szöveg is.⁹⁸ A kyozo szokásos mérete 3x3 ken. A ken hagyományos hossz mértékegység, hat japán láb (shaku) felel meg. A pontos értéke időről időre és helytől függően is változik, de általában kicsit kevesebb, mint két méter. Napjainkban a szabvány mérete 19/11 méter.⁹⁹ Az épületekben polcokon tárolják a szútratekerceket. Néhány templomban a szútratekerceket forgatható polcokon (rinzō, keréktároló) tárolják, ilyenkor egy kör alakú, központi függőleges tengelyhez oktaéderez csövek vannak hozzákapcsolva. (7. ábra) A forgó könyvtekercstárolók kényelmesek, mivel lehetővé teszik a papoknak és a szerzeteseknek, hogy gyorsan kiválasszák a szükséges szútrát. Néhány kyozo-ban megengedték a hívőknek – akik hittek abban, hogy a szútrák olvasása nélkül is elnyerhetik a vallási képzés ismereteit –, hogy imádkozásuk alatt az oszlop körül tolják el a polcokat.¹⁰⁰

⁹⁸ Wiegand – Davis. (eds. 1994), 320. o.

⁹⁹ Ken. In: *Wikipedia*. Forrás: [https://en.wikipedia.org/wiki/Ken_\(unit\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ken_(unit)) [2020. 04. 17.]

¹⁰⁰ Neighbour., Mary: JAANUS: Japanese Architecture and Art Net Users System. Kyozou. Letöltés: <http://www.aisf.or.jp/~jaanus/deta/k/kyozou.htm> [2020. 04. 17.]

Az első nemzeti könyvtárnak a Zushoryót tekintik, amely már a VIII. század elején is fennállt.¹⁰¹ Jóllehet ismerték a dúcnyomtatás technikáját, gyűjteményben mégis többre becsülték a kézzel készített másolatokat, mert úgy tartották, hogy az ilyen kegyes cselekedetért jutalom jár a készítőjének.¹⁰² Széles körben hoztak létre kéziratmásoló központokat, nemcsak a templomokban, hanem családoknál is. A családi (magán) könyvtárakban (kuge bunko, azaz könyvraktárak) nemcsak tárolták a kéziratokat, hanem ügyeltek arra is, hogy a másolatok hibátlanok legyenek.¹⁰³ Sok sikeres szamuráj is alapított klasszikus kínai és japán, irodalmi műveket tartalmazó könyvtárat. A gyűjteményüket megnyitották a papok és tudósok előtt, így ezek gyakran neves tanulmányi központokká váltak az Edo-korszakban (1603–1868).¹⁰⁴ Jó példa erre *Kanezawa* [vagy *Kanesawa*] *Sanetoki* (ismert Hojo Sanetoki néven is) (1224–1276) szamuráj által 1275-ben alapított Kanazawa Könyvtár (Kanazawa Bunko) is. A különleges gyűjtemény nemcsak klasszikus irodalmat, történetírókat, értekezéseket, elbeszéléseket és költészetet tartalmazott, hanem orvosi és csillagászati szövegeket is, ami példátlan volt az akkori Japánban. A szokásoknak megfelelően, a gyűjtemény rendelkezésére állt a Kanezawa-család tagjainak, a tudósoknak és a papoknak egyaránt, a köteteket azonban nem kölcsönözték. A gyűjteményt a szamuráj eredetileg a saját villájában helyezte el, a könyvtárban egy hivatal, egy olvasóterem és egy polcokkal telített raktári rész található 7.000 kézirattal és mintegy 20.000 nyomtatott könyvvel. Az állomány részét képezi a híres, X. századi, kínai enciklopédia (Taiping Yulan),¹⁰⁵ melyet a Szung (Song)-dinasztia császári (Taj Cung, Taizong) udvarában állítottak össze, és ezen kívül sok más hasznos, a tudósok számára értékes dokumentum.¹⁰⁶ Egy ideig a könyvtárat a közéletben lévő templomról nevezték el (Shōmyōji Bunko), amely fenntartotta és tárolta a gyűjtemény egy részét.¹⁰⁷

Az Indus-völgyi civilizáció könyvtárápítészete

Az Indus-völgyi civilizáció kb. Kr. e. 2300–Kr. e. 1750 között virágzott az Indus folyó völgyében és a környező területeken (ismert lelőhelyeinek többsége ma Pakisztán területén található). Az ókori nagy folyamvölgyi kultúrákkal – az egyiptomival és a mezopotámiaival – egyidejűleg állt fenn. A nagy kiterjedésű, fejlett városias településekkel rendelkező civilizáció legismertebb városai Mohendzsó-dáró és

¹⁰¹ Wiegand – Davis (eds. 1994) 320. o.

¹⁰² Wiegand – Davis (eds. 1994) 320. o.

¹⁰³ Wiegand – Davis (eds. 1994) 320. o.

¹⁰⁴ Wiegand – Davis (eds. 1994) 320. o.

¹⁰⁵ The Kanazawa Library: Forrás: <https://www.futurelearn.com/courses/japanese-rare-books-sino/5/steps/707850> [2020. 05. 22.]

¹⁰⁶ Japan Reference: Kanazawa Bunko. Forrás: <https://jref.com/articles/kanazawa-bunko.285/> [2020. 05. 22.]

¹⁰⁷ Japan Reference: Kanazawa Bunko. Forrás: <https://jref.com/articles/kanazawa-bunko.285/> [2020. 05. 22.]

Harappá. A városi központok és a házak szerkezete egyaránt magas szintű ismeretekre utalnak. A városokat és a házakat egyaránt tervezték, építőanyagként égetett téglát használtak, melynek szabványosított volt a mérete és minősége. Az épületek és a tárgyak igényessége a civilizáció hanyatlásáig jellemző volt, ami nagyfokú centralizációra utal.¹⁰⁸

India mitológiáját, gazdag irodalmi örökségét a védikus korban szájhagyomány útján generációról generációra adták át a brahmin papok, akik hűen megjegyezték az ősi szövegeket. Talán ez az oka annak, hogy a Kr. e. 600 körül alapított Taxila nagyvárosában (a mai Pakisztán északi részén), a régészeti feltárás során eddig még nem fedeztek fel könyvtárat, annak ellenére, hogy híres kulturális központ – például az ún. ősi egyetem székhelye (University of Ancient Taxila) is – volt Kr. e. 700–Kr. u. 300-ig.¹⁰⁹ Sok tudós véleménye szerint szanszkrit nyelven már a Kr. e. V. században tudtak írni, hiszen az akkoriban már létező városok és királyságok kormányzásának szinte előfeltétele volt az írás megléte. A Kr. e. II. századra már könyvtárak is léteztek, de a legkorábbi írások, amelyeket ezekből a történeti időkből ismerünk, még csak sziklafalakra és kőoszlopokra vésett szövegek, amiket India-szerre a Kr. e. III. század harmadik negyedében Asóka (Kr. e. 304–Kr. e. 232) császár parancsára készítettek.¹¹⁰ A tamil királyok és a templomi hatóságok védnöksége alatt dolgozó írástudók a régió klasszikus nyelvén és szanszkrit nyelven dolgoztak, a Grantha nevű írást használva.

Íróvessző segítségével a füstölt, szárított, keményített pálmalevelekre vésték a karaktereket anélkül, hogy eltörték volna azokat. Ezután természetes színezékeket, lámpafeketét (finom fekete kormot) vagy kurkumát vittek fel a felületre, így a tinta a bemetszett barázdákban maradt. Befejezésként tiszta ronggyal letörölték a felesleges tintát. Mindegyik lapon volt egy lyuk, amelyen keresztül átvezettek egy hűrt, mellyel a lapokat „könyvformára” összekötötték. Ezeknek a kéziratoknak az éltartóssága Dél-India trópusi éghajlatán három-négy évszázad volt, ezt követően a védnökök új pálmalevelekkel készített másolatokat rendeltek meg. A nyomda szélesebb körű használata a XIX. században feleslegessé tette az ilyen átírásokat, bár egy jelenlegi becslés szerint Dél-Indiában még mindig mintegy 100.000 pálmaleveles kézirat létezik, és több ezer másik van szétszórva az egész szubkontinensen. Ezek a kéziratok élettartamuk végéhez közelednek és a nedvesség, a rovarok, a penész és

¹⁰⁸ Renner Zsuzsanna (2006): *Indiai művészet*. In: Dezső Tamás (főszerk. 2006): *Ókori és keleti művészet. Oktatási segédanyag. (Tananyagok az ókori és keleti nyelvek és kultúrák egyetemi oktatásához*. Forrás: http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Okor-kelet/Okori.es.keleti.muveszet/index.asp_id=344.html [2020. 09. 14.]

¹⁰⁹ Tonring, Rimai A. (2009): *Managing the operating systems of university libraries in Tamilnadu. A study*. Shodhganga. A reservoir of Indian theses @ INFLIBNET a platform for research students to deposit their Ph.D. theses and make it available to the entire scholarly community in open access. Letöltés: <http://hdl.handle.net/10603/140956> [2020. 04. 22.]

¹¹⁰ Rawson, Philip (1983): *Az Indiai civilizáció*. Budapest, Helikon. 18. o.

8. ábra: Pálmalevélből készített kéziratos könyvek Kolkatában az Ázsiai Könyvtárban (Asiatic Library, Calcutta India). https://www-tc.pbs.org/thestoryofindia/images/gallery/literature_main.jpg [2020. 11. 10.]

a törekeny voltak miatt szétesés előtt állnak, ezért a helyreállításukra, megőrzésükre és lefordításukra projekteket indítottak. (8. ábra)¹¹¹

A hindu templomok gyakran olyan központok, ahol az ősi kéziratosokat rendszeresen használták a tanuláshoz, és elhasználódásuk esetén újramásolták a szövegeiket. Dél-Indiában a templomokban és a hozzájuk kapcsolódó intézményekben (Mata)¹¹² a hindu filozófiáról, költészetéről, nyelvtanról és más témákról sok művet írtak, illetve másoltak, gyűjtöttek össze és őriztek meg. A régészeti és epigráfiai bizonyítékok azt mutatják, hogy léteztek a hindu templomokhoz csatolt, valószínűleg a XII. század elejére tehető Sarasvati-bhandara nevű könyvtárak, ahol könyvtárosokat is alkalmaztak.¹¹³ A buddhizmus terjedésével a tanításban a memoriterek helyett egyre inkább az írott szövegekre helyeződött át a hangsúly, ami magával hozta a könyvtárak fejlődését és gyarapodását.¹¹⁴ *Fa Hien* (Faxian) kínai szerzetes és tolmács, aki 399–412 közt gyalog zárandokolt el Kínából Indiába, végiglátogatva Közép- és Délkelet-Ázsia és az Indiai szubkontinens buddhista szent helyeit.¹¹⁵ Az utazását

¹¹¹ The Story of India – <https://www.pbs.org/thestoryofindia/gallery/photos/10.html> [2020. 09. 14.]; Amalananda Ghosh (1991), *An Encyclopaedia of Indian Archaeology*, Brill, 360–361. o.

¹¹² A matha (math, matha vagy mutt formában is), szanskrit szó. Jelentése „intézmény vagy kollégium”, de utalhat a hinduizmusban a világról lemondók vagy szannjászok szerzetesi létesítményeire is. Az első matát Shankara nagy tanár alapította a Kr. e. VIII. században. Shankara állítólag négy matát hozott létre India stratégiai pontjain, a hindu missziós tevékenység fellendüléseként és csoportja 10 vallási rendjének központjaként is. Forrás: Matha (Hinduism). *Encyclopedia Britannica*. online. Oct 22, 2007. <https://www.britannica.com> [2020. 09. 14.]

¹¹³ Palm-Leaf manuscript. Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Palm-leaf_manuscript [2020. 09. 14.]

¹¹⁴ Tonring (2009) 1. o.

¹¹⁵ Faxian. In: *Wikipedia* Forrás: <https://en.wikipedia.org/wiki/Faxian> [2020. 09. 15.]

megörökítő beszámolójában lejegyezte, hogy Jetavana monostorában, Savatthi városában látott könyvtárakat.¹¹⁶ Jetavana az egyik leghíresebb buddhista kolostor vagy *vihára* Indiában (a mai Uttar Pradeshben). Ez volt a második vihára, amelyet *Gautama Buddhának* adományoztak a rajgiri Venuvana után. Jetavana volt az a hely, ahol Buddha tanításainak és beszédeinek többségét tartotta.¹¹⁷ A vihárak a vándorszerzetesek menedékeként szolgáltak az esős évszakban. Ezek egyszerű faépítmények voltak vagy bambusznádfedeles kunyhók, de Dél-Indiában gyakran sziklába vésett szentélyegyütteseket is kialakítottak. A természetes kőbe egy négyszögletű központi csarnokot faragtak, amelyeket apró cellákkal vettek körül, néha kőből faragott ágyakkal. A homlokzatot egy ajtóval törték át, az oldalához pedig gyakran építettek Buddha-szobrot tartalmazó szentélyeket. Az állandó kolostorok kialakulásával szilárdult meg a vihára név is. Közülük néhány rendkívüli jelentőségre tett szert, azok, amelyekből buddhista nevelési központok (kollégiumok) alakultak ki, ahol megvetették az ókori indiai felsőoktatás alapjait,¹¹⁸ például a Nálanda Egyetem.¹¹⁹

A Nálanda az V. században (pontosabban 427-ben) alapított buddhista kolostor és elismert tanulási központ az 1197-ig fennálló indiai Magadha (ma Bihar) ősi királyságban.¹²⁰ Bár elsősorban a buddhista tanulmányoknak szánták, de mellette tanítottak művészeteket, orvostudományt, matematikát, csillagászatot, politikát és a háború művészetét is.¹²¹ Nálándával kapcsolatos ismereteink egy ázsiai zarándok szerzetes, *Yijing* írásából származnak, aki ide is eljutott a VII. században és tíz évet töltött itt.¹²² A központban a 10 templom, meditációs csarnokok, tantermek mellett tavak és parkok helyezkedtek el. A Nálanda egy hatalmas Dharmaganja (Kegyés Csarnok) nevű könyvtárral is rendelkezett, amely három többszintes épületet foglalt magába: Ratnasagara (Ékszeres óceánja), Ratnodadhi (Ékszeres tengere), és a Ratnaranjaka (Ékszerekkel díszített). A Ratnodadhi kilenc szint magasságba nyúlt fel és a legszentebb kéziratokat tartalmazta, köztük a *Prajnaparamita* (Szív) szútrát és a *Guhyasamaja Tantrát*.¹²³ A Nálanda könyvtár kötetének pontos száma nem ismert, de több százezerre becsülik.¹²⁴ Ha egy buddhista tudós itt meghalt, magángyűjteményét beépítették a könyvtárba, amely nem csak vallásos szövegeket, hanem nyelvészeti, logikai, szépirodalmi, asztrológiai és csillagászati, valamint orvostudományi anyagokat is gyűjtött. Állítólag saját osztályozási rendszere is volt, melyet

¹¹⁶ Tonring (2009) 1. o.

¹¹⁷ Jetavana. In: Wikipedia. Forrás: <https://en.wikipedia.org/wiki/Jetavana> [2020. 09. 15.]

¹¹⁸ Bognár László (2019): *Az ókori kelet nevelése*. Vác, Magánkiadás, 88. o.

¹¹⁹ Vihára. Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Vih%C3%A1ra> [2020. 09. 15.]

¹²⁰ Ancient universities in India. Forrás: <https://www.aicte-india.org/downloads/ancient.pdf> [2020. 09. 15.]

¹²¹ Ancient universities in India. Forrás: <https://www.aicte-india.org/downloads/ancient.pdf> [2020. 09. 15.]

¹²² Nálanda. Forrás: <https://en.wikipedia.org/wiki/Nalanda> [2020. 09. 15.]

¹²³ Nálanda. Forrás: <https://en.wikipedia.org/wiki/Nalanda> [2020. 09. 15.]

¹²⁴ Nálanda. Forrás: <https://en.wikipedia.org/wiki/Nalanda> [2020. 09. 15.]

Panini, szanszkrit nyelvész dolgozott ki. A buddhista szövegeket rendszerint a Tripitaka három fő osztálya – Vinaya, Sutra, Abhidhamma¹²⁵ – alapján három osztályba sorolták.¹²⁶ A nalandai egyetem jelentős hírnévre, presztízssre és jelentőségre tett szert, vonzotta a tanulókat és a tudósokat Koreából, Japánból, Kínából, Tibetből, Indonéziából, Perzsiából és Kisázsziából egyaránt.¹²⁷ Az V. és a XII. század között a tudományos világ és a buddhista tudományok egyik központjává vált.¹²⁸ A XII. század elején azonban a muszlim hódító, *Bakhtiyar Khalji* lerombolta az egyetemet. A nagy tűzben több mint 9 millió kézirat veszett oda.¹²⁹ Az épületmaradványok ma az UNESCO világörökség részei.¹³⁰

A már említett Taxila és Nálanda egyetemek mellett a Vikramashila tanintézményét jellemzik úgy, mint az ókori India harmadik legrégebb egyetemét.¹³¹ Vikramashila a Nalándával együtt a Pala Birodalom idején a két legfontosabb tanulási központ volt Indiában. Jelenleg a bihari Bhagalpur kerület Antichak falujának a helyszíne. Vikramashilát a palai császár, *Dharmapala* (783–820) alapította. Állítólag szintén Muhammad bin Bakhtiyar Khalji erői pusztították el 1193 körül. A régészeti ásatások során egy hatalmas négyzet alakú kolostort tártak fel, közepén egy kereszt alakú sztúpával, könyvtárépülettel és fogadalmi sztúpák csoportjával. A könyvtár téglalap alakú épületét a főépülethez csatlakozó keskeny folyosón keresztül lehetett megközelíteni. A szomszédos épület külső széle mentén elhelyezkedő keskeny víztározó tartályok hűtött vizével természetes módon biztosították a légkondicionálást, úgy, hogy a hátsó falon található számos szellőzőnyíláson keresztül fújta át a hűvös szellő a vízpermetet a könyvtárra. Mivel a kéziratokat eperfa- vagy pálmalevélre írták, ez segítette megőrizni őket a monszunokban és a heves nyári melegben.¹³² Ez a könyvtár is a muszlim hódító Bakhtiyar Khalji hadjárata során égett le 1193 körül.¹³³

¹²⁵ Az *Abhidhamma-pitaka* (magyarul: A kiemelt eszmék kosara) a théraváda buddhizmus legrégebbi iratának, a páli kánon három *pitakája* (páli nyelven „kosár”) közül a legutolsó. A másik két *pitaka* a *Vinaja-pitaka* (A fegyelmezés kosara – 5 könyv) és a *Szutta-pitaka* (A vezérfonalak kosara – 5 gyűjtemény) korábban keletkeztek. Az *Abhidhamma-pitaka* egy részletesen kidolgozott skolasztikus gyűjtemény, amely nem filozófiai fejtegetéseket tartalmaz, hanem összefoglalókat és felsorolásokat. Forrás: *Abhidhamma Pitaka*. Encyclopædia Britannica. Ultimate Reference Suite. Chicago: Encyclopædia Britannica, 2008. <https://www.britannica.com> [2020. 09. 15.]

¹²⁶ Nálanda. Forrás: <https://en.wikipedia.org/wiki/Nalanda> [2020. 09. 15.]

¹²⁷ Salimova, Kadriya – Dodde, Nan L. (eds. 2000): *International handbook on history of Education*. Moscow, Orbita-M. 247.o.

Ancient universities in India. Forrás: <https://www.aicte-india.org/downloads/ancient.pdf>

¹²⁸ *History of Nalanda*. Forrás: <https://nalanda.nic.in/en/history/> [2020. 09. 15.]

¹²⁹ *Ancient universities in India*. Forrás: <https://www.aicte-india.org/downloads/ancient.pdf>

¹³⁰ *History of Nalanda*. Forrás: <https://nalanda.nic.in/en/history/> [2020. 09. 15.]

¹³¹ *History of Nalanda*. Forrás: <https://nalanda.nic.in/en/history/> [2020. 09. 15.]

¹³² McGhee, Annie: *In the Footsteps of Atisha. A Pilgrimage to Vikramashila* Forrás: <https://fpmt.org/mandala/online-features/in-the-footsteps-of-atisha-a-pilgrimage-to-vikramashila/> [2020. 09. 15.]

¹³³ Vikramashila. In Wikipedia Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Vikramashila#cite_note-1 [2020. 09. 15.]

Európa könyvtárai a Római Birodalom bukásától a reneszánszig

A középkorban megszülető új Európa könyvtárainak története a kolostorok könyvgyűjteményeire vezethető vissza. A VI. században Itáliából induló nyugati szerzetességnek köszönhetőek az európai könyvtárak és azok térbeli kialakítása.¹³⁴ Kezdetben kis szekrénykékből (armarium) tárolták a kódexeket. A gyűjtemény növekedésével azonban egyre nagyobb területekre lett szükség, ezért a kerengőről nyíló szobában, majd a templom közvetlen közelében, de az épület többi részétől elválasztva, a felső szinten, egy már kifejezetten a könyvek tárolására és olvasásra tervezett hosszúk területen helyezték el azt.¹³⁵

Az első keresztény kolostorok létrejötte a szíriai és egyiptomi korai keresztény remetéknek a világtól elforduló, a sivatagba költöző, csak a spiritualitásnak élő gyakorlatára vezethető vissza (I–III. század). Idővel a remeték köré tanítványok gyűltek, s ezzel új típusú keresztény közösségek alakultak. Ezek a közösségek jelentették a kolostorok előzményeit, előrevetítve a későbbi monasztikus élet formáit.¹³⁶ A közösség vezetői felismerték, hogy a szent szövegeket tartalmazó könyvek nélkül a közösség élete elveszítené dogmatikus alapját és támaszát, ezért szükségesnek látták és „szentesítették” a könyvgyűjtemények kialakítását. Az egyik leghíresebb egyiptomi kolostoralapító, *Szent Pakhomiosz* (292–346) volt az, akinél a *Szentírás* ismerete elsőrendű fontosságú volt, amikor csak tehetette, a *Szentírás* szavait mormolta. A korai kolostorokban egyfajta falba vájt mélyedést (fenestra) találhatunk, mely a könyvek tárolására szolgált és bármely szerzetes kölcsönözhetett innen egy könyvet egy hétre.¹³⁷

A dél-itáliai kolostorok – a *Szent Benedek* alapította Monte Cassino és a *Cassiodorus* alapította Vivarium – követték a Kelet-Mediterráneum épületeinek elrendezését, beleértve a könyvgyűjtemény raktározását is. A szerzetesi közösség életében azonban sokkal nagyobb szerepet adtak az olvasásnak és a tanulásnak. A Vivarium közösségének nemcsak a *Bibliát* és az egyházatyák műveit kellett behatóan ismerni, hanem kötelezően el kellett sajátítani a latin műveltség alapjait (septem artes liberales) is. Szent Benedek regulája nyomán terjedt el Európában a kolostorokban a könyvkultúra. Az első kolostorok mintájára, a rendelkezésre álló könyveket szekrénykékből tárolták. Ezt a tényt megerősíti, hogy a monasztikus körökben általános volt az a vélemény – melyet később *Geoffrey of Ste Barbe-en-*

¹³⁴ Vais, Gheorghe, (2012): *The House of Books – The Metamorphosis of the Library Space (Middle Ages)*. *Philobiblon*, 26. 1. 50. o.

¹³⁵ Vais (2012) 50. o.

¹³⁶ Vais (2012) 51. o.

¹³⁷ Clark, John Willis (1901): *The care of books. An essay on the development of libraries and their fittings, from the earliest times to the end of the eighteenth century*. Cambridge, Cambridge University Press, 64–65. o.

*Ange*¹³⁸ megfogalmazásában idéztek, amely szerint „egy monostor könyvszekrények nélkül olyan, mint egy erőd fegyverek nélkül.”¹³⁹ A XIV. századig a könyveket a templom kórusán tárolták, de a leggyakoribb helyük egy kis fülke volt a keleti galéria nyugati falában, közel a keresztháéhoz. Ezt a helyet armariumnak nevezték és ez volt az első, kizárólag szerzetes könyvtáraknak szentelt tér első tervezete.¹⁴⁰ Kezdetben a szerzeteseknek még igencsak kevés könyvük volt, az armarium elég helyet biztosított a tárolásukra és a kezelésükre. A nyugati világ nagyobb könyvtárai közül Bobbio apátságában a IX. századra 300–500 kötet,¹⁴¹ a 10. századtól kb. 700 kézirat,¹⁴² Lorsch apátsága könyvtárában a IX. században (830 és 860 közt) kb. 500 kötet állt rendelkezésre.¹⁴³ A könyvek számának gyarapodásával azonban a fülke mérete is egyre nőtt, polcokat helyeztek el benne és ajtóval zárták el a teret.¹⁴⁴ Mikor a könyvek kinőtték a helyet, új fülkét nyitottak. Ez volt a helyzet a dél-franciaországi L’Escale-Dieu ciszterci monostorban is, ahol az armarium már három fülkére terjedt ki.¹⁴⁵ A könyvek számának folyamatos emelkedésével az armarium tárolásra és megőrzésre már alkalmatlanná vált. Szerepét egy kisméretű, boltíves, henger alakú szoba vette át. Ez a változás leginkább a ciszterci monostoroknál érhető tetten.¹⁴⁶ Az „armarium szobát” a kereszthájó déli végében helyezték el, közel a szentélyhez és a gyülekezőteremhez. Ez az elrendezés széles körben elterjedt, a ciszterci monostoroknak és később szinte minden katolikus monostornak az alapja lett.¹⁴⁷ A korai szerzetesi könyvtárakban még elválasztották a könyvek olvasásának és tárolásának helyét. Az olvasói tér néhány munkafülkéből állt, ahol a szerzetesek olvasni és írni tudtak. A munkafülkék lehettek a templomban vagy azon kívül, a kolostor galériáján, ahogy ez látható Canterbury, Durham és Gloucester monostoraiban is.¹⁴⁸

¹³⁸ Geoffroi de Breteuil, a Sainte-Barbe-en-Auge apátságban az apát adminisztratív helyettese. Geoffroyval, a Szent Viktor apátság kanonokával, a Fons Philosophiae és a Microcosmus című mű szerzőjével azonosították. Neve alatt 52 levelet azonosítottak az 1173–1174-es évekből, ezek nagyon érdekesek a XII. század erkölcsi története szempontjából. Sokakat közülük Jean-nak, a Beaugerais-i apátnak (Tours egyházmegye) címezték, ebből öt levél jelenik meg a gyűjteményben. Sok részlet a kolostori életről, könyvtárakról szól, néhány rész versben. Forrás: 1901. Geoffroi de Breteuil, sous-prieur de Sainte-Barbe en Auge. In: Molinier Auguste. Les Sources de l’histoire de France - Des origines aux guerres d’Italie (1494). II. Époque féodale, les Capétiens jusqu’en 1180. Paris : A. Picard et fils, 1902. p. 198. www.persee.fr/doc/shf_0000-0000_1902_num_2_1_905_t1_0198_0000_10 [2020.09.18]

¹³⁹ Pevsner, Nikolaus (1999): *A history of building types*. London, Thames & Hudson, 92. o.

¹⁴⁰ Vais (2012) 51. o.

¹⁴¹ Christ, Karl (1984): *The Handbook of Medieval libray*. Meluchen, (NJ.), Scarecrow Press. 14. o.

¹⁴² Bobbio In: *The New Encyclopedia Britannica, Micropedia*, 15th ed. Vol. 2. 1993. Chicago, Encyclopedia Britannica, Inc. 307. o.

¹⁴³ Library and scriptorium of Abbey Lorsch – An Introduction. Forrás: https://www.bibliotheca-laureshamensis-digital.de/en/kloster/bibliothek_skriptorium.html [2020. 09. 17.]

¹⁴⁴ Vais (2012), 51. o.

¹⁴⁵ Vais (2012), 51. o.

¹⁴⁶ Vais (2012), 52. o.

¹⁴⁷ Vais (2012), 52. o.

¹⁴⁸ Pevsner, Nikolaus (1999): *A history of building types*. London, Thames & Hudson, 91. o.

De a külső fülkéket csak akkor lehetett használni, ha az időjárás megengedte.¹⁴⁹ A monostorok ekkora már oktatási központokká is váltak, s vállalták a könyvek előállításának és megőrzésének feladatát. Hozzáértó szerzetesek kézzel másolva sokszorosították a könyveket, természetesen megvilágított térben dolgoztak, a könyvtár közelében, a scriptoriumban. A scriptorium és a könyvtár összetartozó funkciójának megfelelő elrendezés legjobban talán a svájci Szent Gallen bencés apátság alaprajzát ábrázoló pergamenen látható, ami 820 körül, a szintén óriási könyvtárral rendelkező Reichenau monostorában készült. Az alaprajz megőrizte a pontos képét a Karoling-reneszánsz korából származó bencés kolostor funkcióit bemutató tervezetnek, és tulajdonképpen ez az első rögzítése a középkori könyvtár alaprajzának.¹⁵⁰ Az északi oldal sarkában, a keleti kórus és a bazilikatemplom kereszthajója közé, beillesztettek egy kétszintes szobát. Alul a scriptoriumot (infra sedes scribentium), felül a könyvek tárolására szolgáló helyiséget (supra bibliotheca) helyezték el. A scriptoriumban középre egy nagy, és a falak mentén hét kis ablak melletti asztalt helyeztek el. A fenti könyvtárból egy folyosó vezet a nagy kórusra, ahol a liturgikus könyveket használták. (9. ábra) A könyvtárat biztonsági okokból csak a scriptoriumon keresztül lehetett megközelíteni, így elkerülhették a „jogtalan” használatot. Kivételes esetekben a prior különleges engedélyével kívülállók is használhatták az állományt.¹⁵¹ A könyvek gyarapodó száma és az a tény, hogy mostanra már a könyvtár és a másolóműhely összekapcsolódott, vezetett oda, hogy a gyűjtemény új helyre került az apátságon belül.¹⁵² A változásokhoz hozzájárult az a tény is, hogy az olvasók száma is egyre gyarapodott, s mindez hatással volt a térszervezésre, hiszen több és nagyobb, természetes fénnel ellátott helyiségre volt szükség, ahol a könyveket már nemcsak raktározni lehetett, hanem dolgozni is rajtuk/velük, olvasni azokat.¹⁵³ Kezdetben a kolostori galéria felett helyezték el a könyvek egy részét, de ennek eredményeként egyre magasabbra kerültek. A franciaországi Chaise-Dieu bencés monostor esetében például a XIV–XV. század fordulóján emelt új épület bordás boltozatának záróköve már négy méter magasán volt.¹⁵⁴ Később az is előfordult, hogy külön épületet emeltek csak a könyvtár számára, melyet a másolók és a könyvtár kolostorának hívtak, például Clairvaux és Citeaux apátságoknál. A legszélsőségesebb példa talán La Bayeux kolostora, ahol a kolostorudvar közepén húztak fel külön épületet a könyvtár számára 1436-ban, ezzel két kisebb részre osztva az udvart. A kőfaragásokkal díszített épület egy könyvtári csarnokból állt (13m x 7m), kelet-nyugati tájolással, az oldalfalakon öt magas és keskeny ablakkal. A katedrálishoz közelebb eső térrészben (kápolna-

¹⁴⁹ Vais (2012), 52. o.

¹⁵⁰ Duff, Johannes (1990): *The Abbey Library of St. Gall: History Baroque Hall Manuscripts*. St. Gallen, Verlag am Klosterhof, 6. o.

¹⁵¹ Duff (1990) 6. o.

¹⁵² Vais (2012) 52. o.

¹⁵³ Vais (2012) 52. o.

¹⁵⁴ Vais (2012) 53. o.

9. ábra: Szent Gallen kolostorának alaprajza, melyen P₁ jelöli a scriptoriumot és a könyvtárat. Az ábra az Encyclopaedia Britannica 12. kiadásából (1910–1921) származik. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6a/Ground_plan_for_Abbey_of_St_Gall.png [2020. 11. 10.]

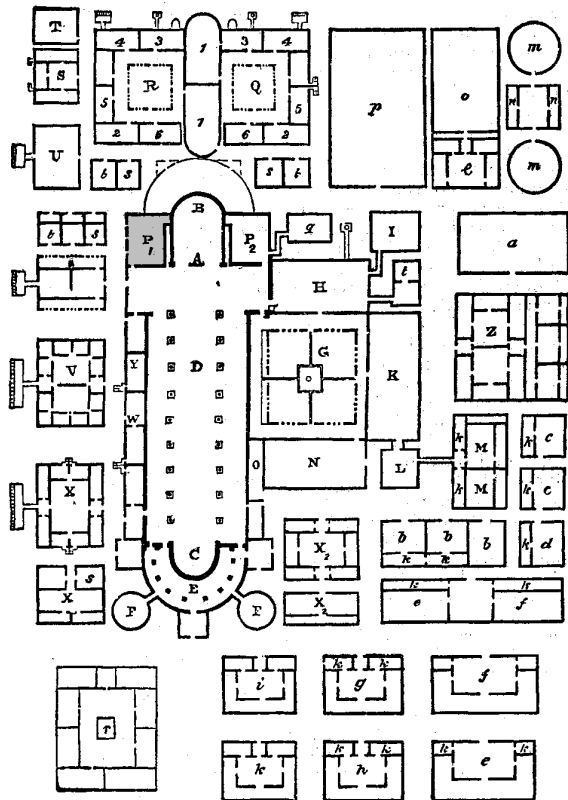

FIG. 3.—Ground-plan of St Gall.

CHURCH.		U. House for blood-letting.
A. High altar.	V. School.	
B. Altar of St Paul.	W. Schoolmaster's lodgings.	
C. Altar of St Peter.	X ₁ X ₁ . Guest-house for those of superior rank.	
D. Nave.	X ₂ X ₂ . Guest-house for the poor.	
E. Paradise.	Y. Guest-chamber for strange monks.	
FF. Towers.		
MONASTIC BUILDINGS.		MENIAL DEPARTMENT.
G. Cloister.	Z. Factory.	
H. Calefactory, with dormitory over.	a. Threshing-floor.	
I. Necessary.	b. Workshops.	
J. Abbot's house.	c, c. Mills.	
K. Refectory.	d. Kiln.	
L. Kitchen.	e. Stables.	
M. Bakehouse and brewhouse.	f. Cow-sheds.	
N. Cellar.	g. Goat-sheds.	
O. Parlour. [over.]	h. Pig-sties. i. Sheep-folds.	
P ₁ . Scriptorium with library	k, k, k. Servants' and workmen's sleeping-chambers.	
P ₂ . Sacristy and vestry.	l. Gardener's house.	
Q. House of Novices—1. chapel; 2. refectory; 3. calefactory; 4. dormitory; 5. master's room; 6. chambers.	m, m. Hen and duck house.	
R. Infirmary—1-6 as above in the house of novices.	n. Poultry-keeper's house.	
S. Doctor's house.	o. Garden.	
T. Physic garden.	p. Cemetery. [bread.]	
	q. Bakehouse for sacramental	
	r. Unnamed in plan.	
	s, s, s. Kitchens.	
	t, t, t. Baths.	

könyvtár) helyezték el a könyveket. A fő cél az volt, hogy elsősorban a katedrális kanonokjai által használt könyvgyűjteménynek legyen menedéke.¹⁵⁵

Fontos pillanat a könyvtárépítéssel történetében az egyetemek alapítása a XI. századtól. A szerzetesi könyvtárak könyveihez igazán csak a szerzetesek férhettek hozzá. A kápolnák, a templomok, majd a kollégiumok könyvtárai nyitottabbak voltak, a katedrálisok iskolájának tanárai, tanulói is hozzáférhettek a gyűjteményhez. A könnyebb és nyitottabb hozzáférés iránti igény az egyének növekvő műveltségének és a világi oktatás terjedésének volt köszönhető. A könyvek és a könyvtárak is adaptálódtak ehhez a szükséglethez. Építészeti szempontból ez volt az a pont, amikor újra felfedezték a nagy ókori könyvtárak hagyományát, és felvetődött a könyvtárak nyilvánosság tételének kérdése.¹⁵⁶ A könyvtárak alapterülete tovább nőtt, közben a bútorzat is igazodott az új igényekhez, biztosítva a könyvek elhelyezését és az olvasási lehetőségeket is.¹⁵⁷ Annak ellenére, hogy az egyetemi oktatás egyre távolodott az egyháztól, az egyetemi könyvtárak felépítése mégis a korábbi szerzetesi és kápolnákönyvtárak elrendezésén alapult. Ez volt ugyanis az egyetlen rendelkezésre álló inspiráció, másrészt a legtöbb felsőoktatási intézmény egyházi intézmény patronálását élvezte. Kezdetben a hallgatók többsége is a szerzetesek körül került ki, és az egyetemek induló könyvgyűjteményeit is azok a monostorok adományozták, amelyhez tartoztak.¹⁵⁸

Jellemző példa a korai egyetemi könyvtárakra a *Merton College Könyvtára (Hereford, Anglia)*. A könyvek rendelkezésre bocsátásának és tárolásának módjáról az egyetemi nyilvántartásból tudunk. *Robert Kilwardby* (Canterbury érseke) 1276-ban elrendelte, hogy minden könyvnek, amelyet a kollégium tagjai magukkal hoztak a kollégiumba, vagy ott tartózkodásuk folyamán szereztek, a Mertonban kell maradnia.¹⁵⁹ A könyveket egy ládában, három lakat alatt tartották és a gondnok vagy az algondnok engedélyével, zálog ellenében használhatták a kollégium tagjai. Később már két könyvgyűjteményük is volt: egy láncos könyvtár, ahol a legkorábbi láncolás dátuma 1284, és egy másik kölcsönkönyvtár. Az első láncos könyvtár helyét nem ismerjük, de 1338-ban már fel kellett újítani, falait 1346-ban fehérre meszelték.¹⁶⁰ 1484. november 3-ig csak a bölcsészdoktoroknak engedélyezték, hogy használják a láncos könyvtárat, ezután kaptak kulcsot a többiek is a könyvtárhoz.¹⁶¹ Az új könyvtár ötlete és a ráfordított pénz nagy része *William Reed*, a hajdani pénzügyi vezető, Chichester püspökétől (1369–1385) származott. Az építési munká-

¹⁵⁵ Vais (2012) 53. o.

¹⁵⁶ Vais (2012) 54. o.

¹⁵⁷ Vais (2012) 54. o.

¹⁵⁸ Vais (2012) 55. o.

¹⁵⁹ The Library of Merton College. Forrás: <https://www.merton.ox.ac.uk/library-and-archives/history> [2020. 04. 23.]

¹⁶⁰ The Library of Merton College. Forrás: <https://www.merton.ox.ac.uk/library-and-archives/history> [2020. 04. 23.]

¹⁶¹ The Library of Merton College. Forrás: <https://www.merton.ox.ac.uk/library-and-archives/history> [2020. 04. 23.]

10. ábra: Az oxfordi Merton College Library részlete (Anglia). Fénykép: Tom Murphy VII (2005): The south wing of the Upper Library. https://en.wikipedia.org/wiki/Merton_College,_Oxford#/media/File:Merton_College_library_hall.jpg [2020. 11. 10.]

latokat *John Bloxham* (igazgató, 1374) felügyelte, a fő kőműves *William Humbervyle*. Ő és Bloxham számos könyvtárat vizsgáltak meg, köztük a londoni domonkos könyvtárat, valamint Salisbury, Sherborne és Winchester könyvtárait.¹⁶² A tölgyfa-farítású, dongaboltozatos tető 1502–1503 között készült. A mennyezet gombdíszei a szokások ellenére kő helyett fémből készültek, s rajtuk *VII. Henrik* (1457–1509) angol király leopárdfejes királyi címere és a Tudor-rózsák láthatók. A kollégium könyvtára a kor építészettörténetének legkiválóbb fennmaradt példája.¹⁶³ Ez majdnem biztosan a legkorábbi ülőfülkés könyvtár.¹⁶⁴ Alaprajza L alakú, bal oldali szárnyán az ablakok kelet felé néznek, hogy már a reggeli napot is el tudják kapni. A jobb oldali szárny észak-déli tájolású. Eredetileg mindkét szárnyat olvasópultokkal látták el, és minden oldalról alacsonyan elhelyezett ablakok világították meg a teret. 1589-ben az eredeti berendezést átépítették és olvasópultok helyett kis fülkékkel rendezték be a könyvtárat. (10. ábra) A polcokat is megemelték, így 3-4 polc is elért az asztal fölött. A polcok súlya azonban túl nagy volt ahhoz, hogy

¹⁶² The Library of Merton College. Forrás: <https://www.merton.ox.ac.uk/library-and-archives/history> [2020. 04. 23.]

¹⁶³ The Library of Merton College. Forrás: <https://www.merton.ox.ac.uk/library-and-archives/history> [2020. 04. 23.]

¹⁶⁴ Campbell – Price (2013) 115. o.

mindkét végüket meg lehessen támasztani, tehát egy közbelső függőleges elemre volt szükség a polcok elválasztásához.

A standok közti távolság meghatározásakor tekintetbe kellett venni a már meglévő ablakokat, következésképp a padok keskenyek lettek. A korábban olvasópultok számára tervezett helyiségben a fülkék elhelyezése nagyban csökkentette a bejövő fényt, ami azonnal magával hozta a tetőablakok alkalmazását.¹⁶⁵ A könyvtár köteteit eredetileg egy megfelelő magasságba emelt lapos felületen, pulton vagy asztalon tartották és hozzáláncolták. A láncolás módszerei az idők során folyamatosan változtak. A kötésekől származó bizonyítékok azt sugallják, hogy kb. 1470-ig a láncot a hátlap aljához elhelyezett fémkapocshoz kötötték, amelyet négy szegecs tartott. Az olvasópultról a polcrendszerre való váltást jelzi, hogy kb. 1470-től 1603-ig a hátlap alsó élére került a szegecs. A könyv hátán lévő lyukon vezették át a láncot, így nem zavarta az olvasást.¹⁶⁶ 1565-ben *Sir Henry Savile* (1549–1622) angol tudóst és matematikust neveztek ki a Merton College igazgatójának. Savile kibővítette a könyvtárat, és ülőfülkék helyett könyvszekrényeket és köztük padokat helyezett el a könyvtárban, Angliában először. Savile nagyon jó kapcsolatokkal rendelkező ember volt, akinek sikerült elérnie, hogy a Merton Kollégium igazgatása közvetlenül *I. (Tudor) Erzsébet* (1533–1603) királynő irányítása alá kerüljön. Közeli barátja volt a Bodleian Könyvtárat alapító *Thomas Bodleynak* is.¹⁶⁷

Franciaországban – úgy tűnik – a legfontosabb kollégiumok nem igazodtak sem a szerzetesi, sem a káptalani könyvtárak elrendezéséhez. A könyvtárakat külön épületekben helyezték el az egyetemi campuson belül, például Párizsban a *Collège de Sorbonne* és a *Collège de Navarre* esetében is. Az előbbi könyvtárát 1257-ben *Robert de Sorbon* (1201–1274), IX. *Lajos* (1214–1270) király udvari káplánja, az utóbbit *I. Johanna* navarrai királynő (1271–1305) alapította. A Sorbonne könyvtártermének méretei 36, 6 x 10,9 m, ami a korban különösen nagynak számított. Két különálló könyvgyűjteményből állt: a „magna libraria” (nagy vagy közös könyvtárnak is nevezték) a leggyakrabban tanulmányozott könyveket tartalmazta és nyitott volt minden olvasó számára, míg a „parva libraria” a legértékesebb könyveket foglalta magába és csak gondosan megválogatott személyek használhatták.¹⁶⁸ A belső tér megvilágítását a keleti és a nyugati oldalfalakon elhelyezkedő 19 egyforma méretű ablakkal oldották meg, így keletről és nyugatról is rengeteg nappali fény esett az asztalokra a könyvtár teljes hosszában. 28 db, betűvel ellátott, 5 láb magas asztalt helyeztek el benne, elég közel egymáshoz. Az asztalokon láncos könyvek voltak, a láncokat mindig a könyv jobb oldali táblájához rögzítették, hogy azok könnyen félrerakhatók legyenek, így ne zavarják az olvasást és könnyen lehessen nyitni

¹⁶⁵ Campbell – Price (2013) 115. o.

¹⁶⁶ The Library of Merton College. Forrás: <https://www.merton.ox.ac.uk/library-and-archives/history> [2020. 04. 23.]

¹⁶⁷ Campbell – Price (2013) 115. o.

¹⁶⁸ Clark, John Willis, i.m. 65. p.

a könyveket.¹⁶⁹ A *Collège de Navarre* könyvtárát is nagyon hasonló módon építették fel.¹⁷⁰ Építészeti szempontból a végső formájukat a könyvtárak csak a XIV–XV. században nyerték el, amikor elsődleges szemponttá vált, hogy a könyvtár a könyvek olvasására és tanulmányok folytatására szolgáló tér legyen, a mű és használója találkozási pontja. Az a mód, ahogy az építészek reflektáltak erre az alapvető igényre, a belső tér szervezésében, a bútorok elrendezésében és ergonómiájában tükröződött vissza.¹⁷¹

Korea

Dél-Korea magas hegyei között, távol a lakott területektől épült a Heinsza (Haeinsa) templom, amelynek a fekvése tette lehetővé, hogy gyakorlatilag érintetlenül maradjon fenn, és az egyre változó világban épségben őrződjön meg a világ egyik legkülönösebb könyvtára.¹⁷² Ez a gyűjtemény a *Tripitaka Koreana* (a tripitaka szankszrit szó, jelentése 'három kosár') 81.258 fa nyomódúcból áll, amelyeket a XIII. században készítettek az itt élő szerzetesek. A nyomódúccokkal a világ legrégebbi, érintetlen, kínai írásjelekkel feljegyzett buddhista kánonját lehet nyomtatni. A gyűjtemény első változata a XI. században készült el.

Az első Tripitaka Koreana könyvtárat 1011-ben kezdték el építeni és 86 év kellett a befejezéséhez. Az 1232-es mongol invázió során leégett. Nem sokkal ezután 1251-ben indult a könyvtár újjáalakítása, és ez a változat maradt fenn és látogatható napjainkban is. Minden úgy található a kolostorban, ahogy azt 780 évvel ezelőtt megalkották.¹⁷³ A buddhista Heinsza épületeit a meredek hegyoldalból kivágott teraszokon rendezték el. A hegyoldal tetején, a legmagasabb teraszon található a könyvtár, mely két hosszú és két kisebb, fából készült pavilonból (Janggyeong Panjeon) áll, egy udvar körül téglalap alakban elrendezve. Az épületek egyszerű kialakításúak, díszítés nélküliek, és egyetlen céljuk a fadúcok tárolása, megőrzése eredeti formájukban. Ezt a légáramlás, a nedvesség- és a hőmérséklet-szabályozás ügyes kialakításával érték el.¹⁷⁴ A terem alapzatát mészpórral, szénporral és sóval töltötték fel, ami párás időben felszívja a nedvességet, szárazság idején viszont felszabadítja azt. A hirtelen hőmérsékletváltozástól elsősorban az épület anyaga (például az agyagtető) véd. Az épület kialakítása – például az alkalmazott különféle ablakok és azok tájolása – biztosítja a folyamatos szellőzést.¹⁷⁵

¹⁶⁹ Library of the Sorbonne. Forrás: <http://www.book-lover.com/medievallibraries/sorbonnelibrary.html>;

¹⁷⁰ Vais (2012) 55. o.

¹⁷¹ Vais (2012) 57. o.

¹⁷² Campbell – Price (2013) 61. o.

¹⁷³ Campbell – Price (2013) 61. o.

¹⁷⁴ UNESCO World Heritage Series Part 11. Haeinsa Temple Janggyeong Panjeon. <https://asiasociety.org/korea/unesco-world-heritage-series-part-11-haeinsa-temple-janggyeong-panjeon> [2020. 11. 20.]

¹⁷⁵ Arirang News: *Scientifically designed Janggyeong Panjeon Hall successfully treasures 80,000 woodblocks* <https://www.youtube.com/watch?v=cOwBsYvaot0> (2016. október 10.) [2020. 11. 20.]

Az épületen belül nyomódúcok szigorú rendben sorakoznak az állványokon. Minden egyes fadúc pontosan 700 x 240 x 30 mm, súlyuk 3,25 kg. Feltételezések szerint anyaguk a Koje-szigetről származó nyírfa, de napjainkra vizsgálatok kimutatták, hogy tíz különféle fafajtát használtak. A falapokat sós vízben forralták és három éven keresztül szárították. Az alapos szárítás, érlelés után csak a legkeményebb falapokat használták fel, és fémkerettel erősítették meg. Ezután precíz módon kézzel faragták ki őket. A nyomódúcok mindkét oldalára szöveget véstek, így minden egyes blokkot két papírlap nyomtatására tudtak felhasználni. Amikor a vésés készen volt, a dúcokat vastag, szürke, mérgező lakkréteggel vonták be, hogy megvédjék a rovaroktól. Az, hogy a fablokkok túléltek több mint 800 évet, jórészt a kivételesen okos tervezésnek tulajdonítható. A nyomódúcokat nyitott állványokon tárolták, hogy a levegő szabadon tudjon áramlani körülöttük, és a faszervezetet a földtől elemelve kőlapokra helyezték, amelyeken eloszlik a faépület súlya és a fapolcokat távol tartja a talajtól. Az egész épület kőlábakon nyugszik, vízelvezető csatornákkal körülvéve.¹⁷⁶ Fontos megjegyezni, hogy a fadúcok nem voltak mindig Heinsza Templomban. Namhae településen (Dél-Gyeongsang tartományban) faragák őket és eredetileg a Taejanggyong P'andang-ban tárolták, a Kang-wha erőd nyugati kapuján kívül. 1398-ban, hogy megvédjék a korszak gyakori katonai invázióitól, a Sonwonsa Templomba (Kanghwha-sziget) költöztették át, majd a jelenlegi helyére, a Heinsza Templomba került. Feljegyzések tanúsítják, hogy a király személyesen felülegyelte a táblák szállítását.¹⁷⁷

Kína könyvtárai a XII. század után

A *Tienji* (Tien Ji Ko, Tianyi Ge) Kína legrégebb fennmaradt könyvtára egy díszkertben, Ningpo városában, Csöcsiang (Zhèjiāng) tartományban található. A könyvtár alapját a Ming-dinasztia idején (1368–1644), 1561-ben *Fan Csin*, a hadügyminiszteri-umi szolgálatból visszavonult mandarin vetette meg, és virágkorában 70. 000 kötet könyvet tartalmazott. A gyűjtemény alapját a Feng-családtól megvásárolt könyvek képezték, mely gyűjtemény már a XI. századból is tartalmazott köteteket.¹⁷⁸ A Fan család tizenhárom generációja gyűjtötte a könyveket: a helyi közlönyöket, a klasszikus és ritka kiadású műveket, az irodalmi összeállításokat. A könyvtár használatát szigorú szabályokhoz kötötték: a kulcsokat csak férfi családtagok kaphatták meg, s a gyűjteményt kizárólag az ő jelenlétükben látogathatták, könyvet kivinni, kölcsönözni nem lehetett, ha ez mégis megtörtént, akkor kitagadták a vétkes családtagot. Gondos gazdaként a könyvtárépületet téglából építették, és védelemmel látták el a lehetséges természeti csapások ellen (például a könyvtár mellett tavat létesítettek, és a tűz ellen alkalmazták a vízre utaló kínai szimbólumokat).¹⁷⁹

¹⁷⁶ Campbell – Price (2013) 65. o.

¹⁷⁷ Campbell – Price (2013) 65. o.

¹⁷⁸ Polónyi Péter (1985): Kína. Budapest, Panoráma. 445. p.

¹⁷⁹ Tian Yi Ge Library Museum. *Unbound. Smithsonian libraries.* (May 17, 2019) <https://blog.library.si.edu/blog/2009/05/17/tian-yi-ge-library-museum/#.X7f7H7VKg1L> [2020. 11. 20.]

A Ming-dinasztia korából származó nyomtatott és kézzel másolt könyvek száma 1982-ben meghaladta a 30.000 kötetet.¹⁸⁰ Napjainkban a könyvtár állománya meghaladja a 300.000 kötetet.¹⁸¹ A Tienji név a kozmikus egység fogalmára utal, amelyet először a Változások könyvének egy Han-dinasztia kori kommentárjában írtak le. A kínai alkímiában a Tienyi a víz eleméhez kapcsolódik, ezért úgy gondolták, hogy egy vizes név megóvja a könyvtárat a tűzkároktól.¹⁸² Így a könyvtárnál jóval régebbi parkban lévő tavak – a kertépítészeti látványosság mellett – víztározókként is szolgálnak egy esetleges tűz eloltására.¹⁸³ A Csing-dinasztia császára, *Csien-lung* (Qianlong 1711–179) egy alkalommal meglátogatta a könyvtárat, és utasítást adott, hogy másolják le a Tienyi-pavilon építési tervének vázlatait és a könyvszekrényeket, hogy ez legyen a prototípusa a további birodalmi könyvtáraknak, például számos birodalmi könyvtár felépítésére, hogy azt gondosan felmérve, készítsék el a könyvtár másolatát többek közt a Tiltott Városban is.¹⁸⁴

Összegezve a történeti áttekintést, megállapítható, hogy különböző kultúrákban ugyanarra a problémára, illetve nagyon hasonló helyzetre milyen sokféle megoldás született.

¹⁸⁰ Tianyi Ge. In: Wikipedia Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Tianyi_Ge [2020. 10. 16.]

¹⁸¹ Polónyi Péter (1985): *Kína*. Budapest, Panoráma, 445. p.

¹⁸² Tianyi Ge. Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Tian_Yi_Ge [2020. 10. 16.]

¹⁸³ Tianyi Ge. Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Tian_Yi_Ge [2020. 10. 16.]

¹⁸⁴ Tianyi Ge. Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Tian_Yi_Ge [2020. 10. 16.]

A császár idején Kína hatalma és befolyása a csúcsra ér, de uralma idején zajlott le az ún. irodalmi inkvizíció, melynek célja a mandzsu dinasztia elleni írárok megsemmisítése (kb. 3.000), az alkotók felelőségre vonása.

AZ IRODALOMTANÍTÁS KUDARCÁNAK OKAIRÓL

BÁRDOS JÓZSEF¹

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

JÓZSEF BÁRDOS: ABOUT THE CAUSES OF FAILURE OF TEACHING LITERATURE

To teach and make youth like classical fiction has been a challenge for the teaching of literature in all ages. To research the literacy of the Z and alpha generations is important, but at least as much attention deserves the selection of compulsory readings and the continuous development of literature textbooks. Literary education has always played a central role in Hungarian culture and education. After the conquest of the Ottoman Empire, the independent Hungarian kingdom disappeared, but this did not result in the decline of culture, the 16th and 17th century can be considered a golden age of Hungarian intellectual life and literature. The digital revolution has brought similar, profound changes, but in the new situation we must find a way to our culture and literature, how to survive. Selecting the best texts for reading teaching is primary importance, and habits or established practice should not limit renewal. Both the texts to be processed in the teaching of literature and the obligatory readings must meet the following criteria: giving an aesthetic experience, handing down the cultural memory (national narratives), and knowledge of literary theory and literary history. Effective teaching of literature requires a modern image of national identity, Hungarian literary canon, which works are thought worthy of reading in the 21st century as well. In addition to curriculum obligations, freedom of choice for teachers and students, at last, but not least an excellent literature textbook.

Akár közhelynek is mondhatnám: a mai gyerekek, fiatalok „nem szeretnek olvasni”, „Ez már a Z- és az alfa-generáció, ők mások!”, „sok köztük a funkcionális analfabéta”. „Rosszak a kötelező olvasmányok!” Az ilyen közhelyekről jól el lehet vitatkozni anélkül, hogy gondolkoznánk a dologról, anélkül, hogy az okokra figyelnénk. Hogy is írta Kosztolányi:

*„Csodálkozol a kokainistán?
Gondolkozz el az okain is tán!”*

¹ Bárdos József PhD, professor emeritus, Neumann János Egyetem Pedagógusképző Kar, Kecskemét

Először is, mint minden közhely, ezek sem egészen igazak. A fiatalok ma is olvasnak. Némelyek igen sokat. Csak mást, csak nem úgy, nem akkor, amikor és ahogyan azt az iskola elképzei, elvárja. Persze ez mindig így volt, mióta van iskola. Például amikor az iskolában, az egyetemen *Cicerót* kellett olvasni, a diákok a pad alatt *Petrarca*-szonetteket olvastak.

Fontosabb ennél: valóban nem értik, amit olvasnak? Vajon megtanítottuk őket olvasni? Csináltunk kedvet hozzá? Vajon jól kérdeztünk? Jól mértünk fel?

AZ ALAPOKRÓL

Ahhoz, hogy közelebb jussunk a válaszokhoz, hogy túllépjünk a közhelyeken, egyszer már az alapoktól kellene elindulni. Egyáltalán, miért olvasunk, miért tanítunk olvasni?

A válasz egyszerű:

Azért, mert hajt a világ megismerésének vágya, mert kényszerít ennek szükséglete.

1. Az ember azért találta fel az írást-olvasást, mert ezzel megsokszorozta emlékezőképességét. Létrehozta a biológiai emlékezés „külső tárá”, ezzel lehetővé tette a felhalmozódott tudás sokkal nagyobb részének továbbadását. Azóta ahhoz, hogy valaki bekerüljön az emberi kultúra áramába, megszerezze, használni tudja az életben maradáshoz szükséges ismereteket, egyre inkább meg kellett tanulnia olvasni, a továbbadáshoz lehetőleg írni is.

2. Az írás-olvasás kitágította az élményt, a boldogságot adó művészettel (irodalommal) való találkozás lehetőségét. A mű elszakadt az alkotó szóbeli előadásától, így sokkal több emberhez, időben és térben is sokkal messzebbre juthatott el.

Sokáig az írás-olvasás egy szűk papi, írónoki réteg birtoka volt, és ez nagyon lassan tárgult évezredekben, évszázadokon keresztül. Császárok, királyok is jól megvoltak írás-olvasás nélkül.

A GUTENBERG-GALAXIS SZÜLETÉSE

Döntő fordulatot hozott ebben a történetben a könyvnyomtatás feltalálása. Az akkor felmerült új gondok ma, amikor a Gutenberg-galaxis után beléptünk az „internetgalaxis” korszakába, újra aktuálisak, ezért érdemes egy percre felidéz-nünk ezeket.

Soha olyan mértékű információrobbanás nem játszódott le korábban világunkban, mint a XV–XVI. században, a könyvnyomtatás elterjedésének korában. Érdemes hát megnézni, hogyan reagált az akkori világ és a nagyon is európai Magyarország erre a jelenségre.

Gutenberg 1440-ben találta fel a könyvnyomtatást, és ezzel megszűnt a könyv ritka kincsnek lenni. 1455-ben megjelent az első nyomtatott, úgynevezett negyvenkét soros *Biblia*. Innentől kezdve a könyv egyre olcsóbb és egyre népszerűbb lett, szép lassan a művelt kiváltságosok köreiből átkerült a hétköznapi polgárok polcára is. S hogy a könyv megváltoztathatta a világot, azt jól mutatja a *Nagy Francia Enciklopédia*, Rousseau műveinek vagy Goethe *Wertherjének* az esete.

Hogy valóság és virtualitás összekeveredhet – amitől ma féltjük gyerekeinket –, nem új dolog. Mi más történik *Don Quijote de la Manchával*? Aki egész életét könyvek között tölti, s egy szép napon elveszítve realitásérzékét, fölül *Rosinantéjára*, hogy a valódi világban keresse meg kedvenc lovagregényének, az *Amadisnak* szereplőit és világát. S amikor annyi kaland és szenvedés után hazatérésre kényszerül, lemondva a lovagi (virtuális) létről, inkább meghal, mert abban a valódi, modern, hétköznapi világban, ahol nem létezik tisztesség, igazság, hősiesség, lovagi szerelem, talán nem is érdemes élni.

Az információk ellenőrzése, ellenőrizhetősége volt a második kérdés, amivel szembe kellett, szembe kell nézni. Erre szolgált akkor az egyházi (katolikus) cenzúra intézménye. Dolga az volt, hogy csak olyan szövegek kinyomtatását engedélyezze, amit az egyház képviselője jóváhagyott. A szent könyv kinyomtatása, a nyomtatott *Biblia* megjelenésének korától tartott ez a szűrés. Bár a reformáció megtépázta a cenzúra erejét, de aztán a világi hatalmak is kezdtek ilyen szűrést alkalmazni. Korábban a szent szövegeket is csak azok olvasták és magyarázták, akik ehhez megfelelő előképzettséggel rendelkeztek, elfogadtak bizonyos dogmákat, értelmezési variánsokat. Az egyház prédikációs alkalmi tökéletesen megfelelt arra a célra, hogy az írni és olvasni nem tudó hívőket a kívánt irányba lehessen nevelni (majdnem „terelni”-t, „manipulálni”-t írtam).

S ami a manipulálhatóságot illeti: emlékezzünk csak ismét *Cervantes* hősére, a bús képű lovagra, akinek a számára a regény második részében a herceg megteremti a lovagvilágot (és *Sancho*ból valóban – de nem valóságosan! – egy sziget kormányzója lesz!)

A harmadik probléma elválaszthatatlan az előzőtől: ahogy az egyház elvesztette uralmát a Könyv fölött, úgy vált egyre nyilvánvalóbbá, hogy a fontos információk másutt, más módon is megszerezhetők: világi iskolák jöttek létre, majd megjelentek a tanítási célzatú könyvek, a tankönyvek, és... minek folytassam? Alig négyszáz év alatt kialakult az általános alapképző iskolák rendszere a világon. Amelyben ma is benne ülünk.

Ami pedig a világ összeszűkülését illeti: *Kolombus Kristóf* 1492-ben fedezte fel Amerikát. S onnantól már nem volt megállás. Körbehajózták a Földet, Európa gyarmatosította a világot. S a multikulturalitás? Nos, arra is volt egy-két válasz: előbb a közép- és dél-amerikai indián kultúrák megsemmisítése, majd az észak-amerikai indiánok kiirtása, az afrikai négek rabszolgává alázása. De aztán lassan változott a módszer és az eredmény: Kínát, Indiát – szerencséire – már nem sikerült kiirtani. Ezekhez a változásokhoz képest azóta alig is történt valami.

Figyelemre méltó, miként reagált ezekre a változásokra Európa és Magyarország a XV–XVI–XVII. században. Szerencsére (vagy törvénytörően, hiszen a XV. században még Európa egyik legmodernebb, legkulturáltabb birodalma voltunk) akkor olyan államférfiak (is) igazgatták az országot, akik képesek voltak válaszolni – ahogy ma mondják – koruk kihívásaira.

Szívem szerint *Mátyással* kezdeném. Nemcsak azért, mert – hála *Zrínyinek* – ő vált az utókor számára a független magyar államiság jelképévé, hanem azért is, mert valóban kiváló koponya lehetett. Elég csak hatalmas könyvtárát, a Corvinákat említeni. Melyeket gyakran olvasgatott pihenőidőben maga is. És amelyek (nem tudom, végig szoktuk-e ezt eléggé gondolni), természetesen gyönyörű, értékes, egyedi előállítású, kézzel írott-másolt-illuminált kódexek voltak.

De az a Mátyás, aki rajongott ezekért a kincsekért (és nem átalotta megsemmisített politikai ellenfeleinek, például *Vitéz Jánosnak* vagy *Janus Pannoniusnak* a könyvtárát is a magáéba olvasztani), felismerte, hogy a könyvnyomtatás a jövő. Mátyás egy percig sem habozott, pedig nyilván úgy látta, hogy a nyomtatás, ez az olcsó, szegényes módszer valóságos értékpusztulás a kódexek korának könyveihez képest. S nyilván azt is megérezte, hogy igazán nincs is annyi értékes szöveg, amit ilyen olcsón és gyorsan érdemes volna közzétenni. S a maga korában talán igaza is volt: a világirodalom kinyomtatásra érdemes szövegeinek nagyobbik része akkor még nem is létezett, és valószínűleg létre se jött volna a könyvnyomtatás nélkül! Mintha csak napjaink sokat emlegetett mondása lett volna már akkor érvényes: a számítógép, akarom mondani a könyvnyomtatás megoldást nyújt azokra a problémákra, amelyek nélküle fel sem merültek volna. Úgy látszik, ez is érvényes volt már Gutenberg találmányára is... De Mátyás döntött, és szinte a Gutenberg-galaxis megszületésének másnapján *Hess András* mester királyi könyvnyomdát nyithatott Budán.

És Mátyásnak arra is gondja volt, hogy mi legyen az első könyv, amely „nagy példányszámban” kikerül innen: a *Budai krónika*. Magyarország története az európai olvasó számára. Mert Mátyás megértette az idők szavát, azt, hogy Magyarországnak egyáltalán nem mindegy, hogy a Gutenberg-galaxisban megjelenik-e, és mi jelenik meg róla. Mert befolyásolni akarta Európa gondolkodását (a „manipulálni” talán erős kifejezés volna, ha nem is téves...)

Azt is felismerte, hogy az új helyzet a korábnál sokkal több iskolázott embert követel. Mégpedig olyanokat, akik a megváltozott világ újfajta iskolájában tanultak. Ezért mentek fiatalok – mint Janus Pannonius vagy az unokatestvére (aki szintén Janus volt) és a társaik Ferrarába, *Quarino da Verona* (1374–1460) mester iskolájába, majd tovább Padovába is, egyetemre.

S ha már az iskolákat emlegetjük, érdemes számításba venni, hogy éppen a könyvnyomtatás, a *Biblia* hozzáférhetővé válása (ne feledjük, az egész elválaszthatatlan a reformációtól, hiszen Gutenberg *Luther* német *Bibliáját* nyomtatta ki!) szülte meg a reformáció iskolahálózatát. Hiszen hogyan lehetett volna elvárni a protestáns hívőtől, hogy a *Bibliát* forgassa, ha nem tanították volna meg olvasni? Az új helyzet tehát kikényszerítette az oktatás kiterjesztését. Igaz, csak a legegyszerűbb írás-olvasás-

számolás tanításáról volt szó, és ennek elterjedéséhez is kellett egy-két évszázad. És persze kellett hozzá a nyomtatott könyv (mint *Apáczaié* például). És a silányabb, de agyonhasználható későbbi – tankönyvek, mint *Hányoki Losonczi István Hármaskönyve*, amely 1771-től majd száz évig uralta a magyar református iskolákat.

És az iskoláztatás nem maradhatott egy felekezet ügye: amikor a katolikus egyház a XVII. században Magyarországon újjászervezte erőit, *Pázmány Péter* nem véletlenül egyetem- és nyomdalapítással kezdte munkáját. Egyetem kellett, ahol tudós papokat képeznek (akik majd az írás-olvasás tudományát is tovább tudják adni-adatni, ha kell), s nyomda kellett, hogy a *Biblia* katolikus fordításváltozata is terjedhessen. Az iskoláztatás nem maradhatott felekezeti ügy. Ezt mutatja *Mária Terézia* rendelkezése, mellyel elindult az állami alapfokú iskoláztatás. S ezzel lényegében napjainkhoz értünk.

De ebből a futó történelmi szemelgetésből nem szabadna kihagyni *Werbőczi Istvánt* sem. Azt a tudós értelmiségit, amelynek típusát szintén Mátyás kora teremtette meg nálunk. Ő, felismerve a nyomtatott szó erejét, összeszerkesztette a *Tripartitumot*, azt a törvénykönyvet, amelyben legjobb tudása (és szándéka) szerint felsorakoztatta a Magyarországon az előző ötszáz évben megszületett, és még érvényes(nek vélt) törvényeket. Hogy mennyire igaza volt abban, hogy a nyomtatásban óriási erő rejlik, mi sem mutatja jobban, mint hogy ez a törvénykönyv, amelyet hivatalosan országgyűlés sohasem fogadott el, azaz tartalma törvénné sosem vált, mégis, mindennek ellenére a következő négyszáz év egyik legtöbbet hivatkozott törvénygyűjteménye lett.

Mátyásra visszatérve: az ő széles látókörű döntései, intézkedései magyarázzák, hogyan lehet a XVI–XVII. század, Magyarország történelmi romlásának, a török hódoltságának kora a magyar szellem nagy kivirágzásának időszaka, hogy csak a legnagyobbak, *Sylvester János*, *Tinódi Sebestyén*, *Károli Gáspár*, *Heltai Gáspár*, *Bornemissza Péter*, *Balassi Bálint*, *Káldi György*, *Rimay János*, *Pázmány Péter*, *Zrínyi Miklós* nevét említsük.

A DIGITÁLIS FORRADALOM

Szó sincs arról, hogy kimerítő elemzését láttuk volna a Gutenberg-galaxis születése okozta európai és magyar átalakulásnak. De mutatóvannak, jelzésnek talán ennyi is elég. Valójában bennünket ez azért érdekel, hogy megtudjuk, manapság, egy a XV–XVI. századihoz annyira hasonló átalakulás folyamatában mit is kellene tennünk.

Az első problémára, az információ mennyiségének robbanásszerű megnövekedésére, mint láthattuk, az emberiség képes volt értelmes választ adni: kialakultak azok a módszerek, amelyek segítségével az egyes ember többé-kevésbé képes lehetett eligazodni a világban. Ahogy – kicsiben, de még mindig a Gutenberg-galaxis belsejében – a szemünk láttára zajlik egy ilyen folyamat napjainkban Magyarországon is. A könyvvásárlók többsége nagyon pontosan tudja, hogyan vásároljon, ha

érdekes (és megbízhatatlan) áltudományos olvasnivalót akar éppen magának (most néhány közismert könyvkiadó neve következne, hadd tekintsek el felsorolásuktól), vagy ha szárazabb, de megbízhatóbb ismeretforrásra vágyik (és akkor, mondjuk, egy akadémiai kiadványhoz, lexikonhoz vagy egyetemi tankönyvhöz fordul). Nyilván előbb-utóbb kialakul ugyanez a képesség az újfajta információhordozók, az újfajta információforrások tekintetében is. Segíteni ebben megint csak az általánosan képző iskola tudhat.

Hogy korunkban az egyes ember a korábinál sokkal manipulálhatóbbá vált? Igaz. A korábbiaknál sokkal rafináltabb eszközökkel, sokkal alattomosabban befolyásolják életünket, vonzalmainkat és választásainkat, tán még szerelmeinket is. De vegyük észre, hogy *Sztálin* korának manipulációi (a fényképekről kiretusált alakok), az orwelli újbeszéd, a napról napra átírt múlt – miközben megvalósításuk eszközei egyre tökéletesebbek – szóval maga a totális manipuláció egyre lehetetlenebb, éppen annak a következő, az imént problémaként jelzett jelenségnek a következtében, hogy lehetetlenné vált az információforrások és információk teljes ellenőrzése, uralma. (A második világháború alatt még össze lehetett szedetni a rádiókészülékeket, hogy az emberek ne hallgathassák Moszkvát vagy Londont, az internet és a rádiótelefonok korában aligha lehetne egy ilyen próbálkozás eredményes.) Erdemes *Heller Ágnes* reményt keltő szavait is idézni: „Nem akarjuk tagadni, hogy egy effajta technikai manipuláció szándéka és tendenciája valóban fennáll. Csak azt mondjuk: a manipulációnak mindig megvannak a maga határai. Határai a köznapokban, és határai a politikában. A határ átlépése... felháborodást szül.”²

Az információk ellenőrizhetőségének, szűrhetőségének kérdéséhez érteltünk. S látható, ha nem akarunk lehetetlenre vállalkozni, magát a válogatást, a szűrést az egyes emberekre kell bízunk. Felnőttnek kell tekintenünk az embereket, már csak azért is, mert semmire sem mehetünk „atyai gondoskodással”. De ahhoz, hogy ki-ki képes legyen az információk megválogatására, önálló értékelésére és értelmezésére, még az iskolában meg kellene tanítani a diákokat ennek szükségességére, lehetőségére és módszereire. S persze segíteni kell abban, hogy olyan, a lehetőségekhez képest autonóm személyiségekké váljanak, akik valóban merik vállalni a választás szabadságának súlyát.

Nem sokat tehetünk valóság és virtualitás viszonyának megváltozása kérdésében sem. Mióta az emberi személyiség kialakulóban van, mindig is kínálkoztak eszközök a valóság helyettesítésére, az emberek egy része mindig is használt pótszereket, még ha ezek koronként változók voltak is. És most nem is érdemes emlegetni a kultúrákat kísérő drogokat (a kokacserjétől az alkoholon át a mai kemény, szintetikus drogokig). Elég, ha arra utalok, hogy mind a vallás, mind a művészet – lényegével, eredeti funkcióival ellenkezően – mindig is megélhető-alkalmazható volt efféle pótszerként, menekülésként, a valóságtól való elfordulásként is. Kétségtelen, hogy mindez az elmúlt évszázadban egyre erőteljesebben, egyre szemérmetlenebbül

² Heller Ágnes (2020): A nürnbergi pernek nincsen vége. In: *Uő: Az akarat szabadsága*. Noran Libro, Budapest, 23. p.

jelentkezett. Elég, ha csak a kultúrát kísérő giccs egyre hatalmasabb méreteire utalunk. Maga a technikai fejlődés is mintha ezt segítette volna elő: a XX. század elejének olajnyomatától a harmincas évek képregényén, a negyvenes-ötvenes évek hollywoodi filmjén át a század végének mérhetetlen mennyiségű tévéfilmsorozataig, horror- és thriller-mozijáig és a számítógépes játékok és szimulátorok árnyékvilágáig jutottunk.

A MAI ISKOLA FELADATA

Jól elkülöníthető egymástól a mai általános iskola alsó és felső tagozatának dolga. A régi „négy elemi” (a mai alsó tagozat őse) eredendően arra való volt, hogy a gyerekek megszokják az iskolát, megismerkedjenek a tanulás módszereivel, technikailag megtanuljanak írni, olvasni, számolni. Ami itt most érdekes, az az *olvasás technikájának elsajátítása*. Sikerélmények nyújtása, játékok segítségével a hangokkal, betűkkel, elvett szavakkal, versekkel, a memóriával stb.

Mindez ma is érvényes. Aminek valahol első-második osztályban új elemként meg kellene jelennie, az a számítógép (mobiltelefon) használata, a digitális írás-olvasás elsajátítása. Ami nem teszi feleslegessé sem a kézírást, sem a fejszámolást. Mint ahogy sem a nyomtatás, sem az írógép, számológép feltalálása nem tette szükségelenné ezeket.

A következő három év ezt a technikai ismeretet teheti/teszi tartalmassá, hétköznapi szinten működővé a diákok számára, miközben az irodalom egyúttal támogatja a gyerekek pszichikai és szociális fejlődését. Ebben segítségül hívhatók a legújabb multimédiás eszközök, például az interaktív könyvek és társaik is. Erről bővebben tájékoztat például *Varga Emőke* munkája.³

Mindvégig, alsó és felső tagozatban is érvényes a tankönyvi szövegek tartalmára, minden olvasmányra:

a.) *Egy ismeretterjesztő-tudományos szöveg legyen:*

- szakmailag igényes, hibátlan,
- nyelvileg egyszerű, érthető,
- felfelé nyitott (továbbfejleszhető, továbbbepíthető: egyéni vagy közösségi könyvtár- vagy internethasználat segítségével).

b.) *Egy irodalmi szöveg legyen:*

- esztétikailag értékes,
- etikailag értékes,
- életkorhoz illeszkedő,
- adjon élményt, módot, alkalmat, hogy a gyerekeket izgató kérdésekről beszélgetni, vitázni lehessen!

³ Varga Emőke (2019): *Az interaktív könyv*. L'Harmattan, Budapest.

Figyelembe kellene venni, hogy az olvasás (különösen kezdetben) nehéz munka. Tehát kis lépésekkel, fokozatosan kell haladni. (Először talán egy hét egy versre mint kötelező olvasmányra, aztán egy hét maximum egy oldalnyi ismeretterjesztő szövegre, aztán egy rövid mesére, és mindig beszélgetni róla. Ott az is kiderül, ki nem olvasta el (de előbb-utóbb mindenkit elsodor a hangulat, a beszélgetés öröme). Aztán egy könyvfejezetnyi rész egy meseregényből és így tovább. Második osztály közepére el lehet jutni odáig, hogy egy teljes, egyszerű szerkezetű (mese)regény legyen a kötelező. (Erre legalább egy hónap kell). Aztán lehet ajánlatokat kérni a gyerekektől, hogy mivel folytassuk. Jöhet bármi, ami a feltételeknek megfelel (akár ifjúsági regény, felnőttregény-átdolgozás, stb.). Mindig fölfelé célozzunk!

A lényeg, hogy mindig értékes irodalmat olvassunk, és beszélgessünk a benne megjelenő problémákról. Nyilvánvaló, hogy a könyv, az olvasás, az irodalom szeretete, tekintélye itt alapozódik meg.

A szövegértés nem a szövegben előforduló adatok kikérdezésével, hanem az imént említett beszélgetésekkel fejleszthető és ellenőrizhető. Sajnos ebben a tekintetben a legújabb, kísérleti segédanyagok sem mindig képesek elszakadni a szövegértés nyelvi szintű ellenőrzésétől, holott az irodalom kettős kódolású szöveg, ahol a lényeg éppen az irodalmi kód megértése.

NÉZZÜK A TÉNYEKET!

Kezdetben

Hogy az ábécét hogyan, milyen rendben tanítsuk, azt nem tudom. Nem értek hozzá. De ami azon kívül van! Egy pillantás elég az elsős olvasókönyv⁴ legújabb változatára. Az 1990-es elsős olvasókönyv szépségeiről már egyszer beszéltem.⁵

Most csak néhány kedvcsináló példa a legújabb olvasókönyv⁶ ismeretközlő szövegeiből:

„Az x i-de-gen sza-vak-ban for-dul e-lő. Ma-gyar szó-ban nincs.”⁷

Az idegen szó és az idegen eredetű szó az nem ugyanaz. Miért volna ma idegen szó a taxi, a lexikon vagy éppen a Beatrix név?

Vagy egy olvasni való szöveg szól arról, hogy
„Miért van két betűnk ugyanarra a j hangra?”

⁴ *Ábécés olvasókönyv első osztályosoknak.* Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest 2016. http://tankonyvkatalogus.hu/pdf/FI-501020101_1__teljes.pdf [Letöltés: 2020. 08. 02.]

⁵ Bárdos József (2009): Az olvasás nyomorúsága. In: Szávai Ilona (szerk.): *Olvasni jó.* Pont Kiadó, Budapest. 43–50. p.

⁶ *Ábécés olvasókönyv első osztályosoknak.* Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest 2016. http://tankonyvkatalogus.hu/pdf/FI-501020101_1__teljes.pdf [Letöltés: 2020. 08. 02.]

⁷ i.m. 184. p.

Ré-gen a ly-t kö-rül-be-lül úgy mond-ták ki, mint egy l-t és egy j-t, gyor-san egy-más u-tán. Ezt a régi -lj hangot je-löl-tük ly be-tű-vel. A hang az-ó-ta ki-ve-szett. Ma már csak né-hány vi-dé-ken hall-ha-tó. A be-tű viszont meg-ma-radt. Ho-gyan mond-juk ki ma az ly-t és a j-t? Ho-gyan mond-ták ré-gen?”

Ennyi. Ez butaság. És akkor még mindig az a kérdés: Miért van két betű ugyanarra a hangra? Innen indultunk. A válasz nyilván: csak.

Aztán megtudjuk, hogy mi a WC, illetve azt nem, csak azt, hogy
„A WC-t vé-cé-nek mond-juk ki. Így is ír-hat-juk: vé-cé. Ré-gen nem a ház-ban volt a WC, ha-nem kint az ud-va-ron. Nem kel-lett víz-zel le-öb-lí-te-ni. Egy angol fér-fi ta-lál-ta fel a víz-zel mű-kö-dő szer-ke-ze-tet. A WC szó-ban a víz an-gol ne-vé-nek (wa-ter) el-ső betű-je rej-lik.” És a C? Nyilván titok. És mi a vé-cé?

És most jön a legszebb: *Kik voltak ők?* – kérdezi a könyv, és bemutatja nekünk Weöres Sándort, Wesselényi Miklóst és Wattot. Az utóbbinak nyilván nincs keresztnéve, mert angol. De a csúcs az Wesselényi:

„az árvízi hajós egy nagy pesti áradás mentésének volt a hőse.”⁸

Igazi tankönyvi definíció. Rövid, tömör és értelmetlen.

Nagyon tetszetős az a rész is, ahol *Híres magyarokról* esik szó. Kik ők? *Kölcsey Ferenc* (A himnusz költője), *Ybl Miklós* (híres építész) – és még? Kire tippeljünk, ki szerepel még a híres magyarok között? *Szent-Györgyi Albert*? *Wigner Jenő*? *Gábor Dénes*? Netán *Kertész Imre* (Nobel-díjasok)? Na jó, *Puskás Ferenc*! NEM, hanem *Janikovszky Éva* (híres író). Ő szégyellné itt magát...

Ami az irodalmi szövegeket illeti, örömmel láttam, hogy több *Weöres Sándor*-, *Kányádi Sándor*-, *Nemes Nagy Ágnes*-, *Szabó T. Anna*-vers(részlet) van a könyvben. Nagy kár, hogy zömmel olyan versek, amelyeket már az óvodából ismerhetnek a gyerekek. Nyilván megszokásból, néhány régi és új vacakot sikerült beletenni. Például ez állítólag versrészlet:

*Kaptam egy doboz színes ceruzát
 Hányféle színből állhat a világ:
 próbáljuk ki, mert hamar este lesz.
 Minden ceruza rögtön élni kezd,
 ha elindítom most a rajzlapon,
 s a nagyvilágot ide rajzolom...”*

Hagyománytiszteletből *Gazdag Erzsébet*: *A bohóc köszöntője is* benne maradt. Ez klasszikus példája annak, hogy az álirodalmi szöveg leleplezi a hazugságot. A sajátját. Csak egy részlet belőle!

⁸ i.m. 186–187 p.

*Sze-ret-ném, ha
sze-ret-nél!*

*Ve-lem ne-vetsz,
ha sze-retsz.
Ha nem sze-retsz,
el-me-hetsz.*

*Kez-dő-dik a
ne-ve-tés.
Tíz fo-rint a
fi-ze-tés.*

*Ha nincs pénz-zed,
ne ne-vess!
Azt nézd, in-nen
el-me-hess!*

Kell magyarázat? Lám, ha valakinek nincs pénze, az ne is várjon szeretetet. Szép, nevelő hatású, igaz?

Természetesen lehetséges, hogy a 2020-as első osztályos könyv sokkal jobb lett. Bár sajnos ez kevéssé valószínű, tekintve, hogy az újat mindig az előzőből írják. Így van ez már vagy hatvan éve. Különben az is kérdés, hogyan lehet tartós tankönyveknek nevezni azokat, amiket minden évben átírnak valamiért. Azaz felhasználhatóságuk egyetlen tanévre korlátozódik.

Később

Felső tagozattól az irodalmi szövegeknek újabb, fontos funkciói is megjelennek:

- *esztétikai élmény adása,*
- *a kulturális emlékezet (a nemzeti narratíva) átadása,*
- *irodalomelméleti, -történeti ismeretek átadása.*

Sem a mai iskolai hagyomány, sem a jelenlegi tantervek nem választják el (igaz, nem is könnyű) ezeket a funkciókat (pedig ez alapvető gond). Sőt, amikor a mesék és mondák összekeverednek a tudományos igazságokkal (mint a NAT 2020-as történelemkönyvekben), még nagyobb bajok keletkezhetnek.

Nézzük meg a kiemelt hármasságot kissé közelebről!

Estztétikai élmény adása: Erre a célra minden, a tanulók számára befogadható értékes irodalmi mű alkalmas. Semmi akadálya annak, hogy akár klasszikus, akár kortárs művekhez nyúljunk, csak jól válasszunk. Nem árt számításba venni azonban a szöveg nyelvi nehézségeit, terjedelmét sem. *Tolsztoj* kiváló, de talán a *Háború és béke* terjedelmi okok miatt nem látszik célszerűnek. Ugyanezért pl. a kortárs *Nádas Péter Világló részletek* című nagyszerű könyvét se ajánlatos ajánlani. De *Dragomán György*, *Esterházy Péter*, *Fenákel Judit*, *Tóth Krisztina* rövidebb terjedelmű írásai éppúgy beleférnének, mint a *Mikszáth*-, *Csehov*-, vagy *Maupassant*-novellák. Bátran olvastatható volna *Szerb Antal*, *Rejtő Jenő*, *Örkény István*, *J. D. Salinger*, *S. Lem*, vagy

bárki, bármi, amit az irodalmi divat a fiatalok számára ma felkínál. Egyáltalán több modern próza kellene a korábbiaknál.

A *nemzeti narratíva átadása*: a hagyományos, illetve jelenlegi kötelező olvasmányok zömmel ebben a kategóriába tartoznak. Funkciójuk, hogy biztosítsák az új és a régi generációk összekapcsolását egy közös „Mi-tudat”, azaz a kollektív identitás-tudat fenntartása érdekében. Ez nem a történelem tudományos tényeit, hanem egy adott csoport (nép) saját történelméről őrzött narratíváit, valóságos vagy fiktív emlékeit jelenti. Erről így ír Jan Assmann:

„Kollektív identitáson, vagyis »Mi-azonosságon« azt a képet értjük, melyet egy csoport önmagáról fest, s amellyel a tagok azonosulnak. A kollektív identitás azonosulás kérdése a részt vevő egyének részéről: önmagában nem létezik, hanem mindig csak annyiban, amennyiben egyesek hitet tesznek mellette. Ereje attól függ, mennyire él elevenen a csoporttagok tudatában, mennyire képes motíválni gondolkodásukat és cselekvésüket.”⁹

Ezzel jutunk el az irodalmi kánon (kánonok) problémájához. Erről itt most csak nagyon röviden lehet szó. Azért felhívnam a figyelmet arra, hogy egy kánon mögött mindig egy csoport ideológiája, értékrendje áll. Valójában „objektív” kánon nem létezik. Mint ahogy ma már közhely, hogy az „objektív” történetírás is illúzió csupán.

Mindenesetre egyszer már át kellene gondolni azt is, mennyire korszerű az a régóta öröklődő, lassan bővülő magyar nyílt irodalmi kánon, amely lényegében a kiegyezés után alakult ki, s amelyet a XX. század első fele a maga időt visszaforgató akaratával tett kövületté. Ahogy Gombos Péter kutatása is bizonyította, a tanárok által ma kötelezőnek ajánlott művek 90%-a XIX. századi.¹⁰

Ez a kánon lényegében Gyulai Pál munkássága nyomán jött létre. Erről beszél könyvében Szajbély Mihály.¹¹ Talán ezért jut benne vezető szerep a nemzeti szabadságharcoknak, Zrínyinek, a törökellenes harcoknak, a kurucoknak, a reformkornak, a 1848/49-es szabadságharcnak. Ezért van, hogy Petőfi is inkább népi-nemzeti, semmint forradalmi romantikus költőként jelenik meg e kánonban, Arany művészetében a Toldi (a nemzeti jellem) elfedi a lírikust, Jókai és Gárdonyi is főként a nemzeti függetlenség írójaként tételeződik.

Az eredmény egy sorscsapások sújtotta nemzet képe. Holott mindez nézhető úgy is, mintha a nemzeti jellem éppen a túlélés képességében jelentkezne. Gondoljunk csak Örkény István Budapest című egypercesére, az atomtámadás másnapjára:

⁹ Assmann, Jan (2013): *A kulturális emlékezet*. Atlantisz, Budapest. 135. p.

¹⁰ Gombos Péter (2019): Olvasóvá nevelés felső tagozatban. In: Gombos Péter – Péterfi Rita (szerk.): *Együtt az olvasóvá nevelésért!* Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest. 32–38. p. <https://mek.oszk.hu/20600/20695/20695.pdf> (Letöltés: 2020. 08. 02.)

¹¹ Szajbély Mihály (2005): *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*. Universitas, Budapest. 177. p.

De már másnap, az Operával épp átellenben egy romház kövein megjelent egy cédula:

„Hozott szalonnával egérirtást vállal doktor Varsányiné.”¹²

Csakhogynem akkor nem lehet külső-belső ellenségekre tolni a saját hibáinkat.

Azaz a kánon a magyarságról ma is csak egy sorscsapások ellen küszködő képet kínál, külső jellemzőjeként pedig még mindig a „puszta, csikós, gulyás” „szentháromságot” adja meg. Tényleg ez volna a XXI. századi magyarság? Persze ez nagyon messzire vezet. Erről most csak egy-két példa:

Miért olvastatjuk Jókai: *A kőszívű ember fiai*¹³ vagy Gárdonyi: *Egri csillagok* című művét? A bajok ismertek, erről világosan írt már 2009-ben *Benczik Vilmos* is.¹⁴

- a.) Az esztétikai élményt akadályozza a szöveg nyelvi-stilisztikai avultsága, a tempó, a terjedelem.
- b.) A kulturális emlékezet átadására alkalmasabbak ma már a regényekből készült filmek.
- c.) A romantikus próza jellemzőit egy kisebb terjedelmű Jókai- vagy Gárdonyi-műből vagy részletből jobban lehetne tanítani.

Így lesz eredménytelen az irodalomoktatás: 3 funkció – 3 kudarc.

- Nem nyújt élményt. (Lásd a.) pont)
- Nem adja át a nemzeti narratívát (mert nem olvassák el, csak megutálják a művet és az olvasást: kásahegy...), nem teszi átélhetővé a magyar történelmet.
- Nem sikerül megéreztetni a romantika lényegét (világmegekkettőzés, éles ellentételezés, hőskultusz, múltkultusz, szabadságkultusz, természetkultusz).
- Nem olvasóvá nevelünk, hanem elriasztjuk a gyerekeket a könyvektől.

ÖSSZEGEZVE

Úgy vélem, néhány, a gyakorlatot eleve meghatározó elméleti problémához, mint a bajok forrásához jutunk.

1. Hiányzik egy általánosan elfogadott, képviselhető, korszerű magyarságkép. Alapja lehetne pl. a „befogadó nemzet” gondolata: a honfoglalás óta morvák, szlovákok, németek, besenyők, jászok, kunok, flamandok, zsidók, osztrákok, szerbek, svábok váltak magyarrá, a magyar kultúra hordozóivá. Másfelől a magyar kultúra is befogadó: latin, német, francia, angol irodalmi minták, hatások inspirálták.

¹² Örkény István (1995): Budapest. In: *Uő: Egyperces novellák*. Pesti Szalon, Budapest. 362.

¹³ A Nat 2020-ban ez kikerült a kötelezők közül.

¹⁴ Benczik Vilmos (2009): Az olvasás alkonya? In: Szávai Ilona (szerk.): *Olvasni jó*. Pont, Budapest.

-
2. Hiányzik egy, a korszerű önleírásra épülő *XXI. századi nyílt irodalmi kánon*.
 3. Az *alaptanterv* ma mindenben *dönt ahelyett, hogy alapvető kínálatot nyújtana, és szabadságot adna tanárnak, diáknak*.
 4. A napi gyakorlatban *keverednek az irodalomtanítás funkciói*.
 5. Végül: *gyengék a tankönyvek*.

Változtatni bármelyik irányból lehet, de minél előbb változtatni kell!

SCHIFFERDECKER DÁNIEL, PETŐFI TANÍTÓJA ÉS A KECSKEMÉTI EVANGÉLIKUS ISKOLA

SZÉKELYNÉ KÖRÖSI ILONA¹

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

ILONA KÖRÖSI SZÉKELY: PETŐFI'S TEACHER, DÁNIEL SCHIFFERDECKER AND THE LUTHERAN SCHOOL IN KECSKEMÉT

Sándor Petőfi (1823–1849) – a central figure of 19th-century Hungarian literature – was closely connected to the city of Kecskemét. In the first half of the 19th century, the population of Kecskemét was diverse in terms of religion and origin, due to internal migration within the country. Petőfi's kinship entered the city through internal migration, too and they became an esteemed citizen and craftsmen of the city. The poet's father wanted to give his son such a good upbringing that a peasant citizen could give to his child at that time. Therefore, he attended the Lutheran school in Kecskemét (1828–1831), and as a primary school student, Petőfi lived with his relatives in Kecskemét. Dániel Schifferdecker, the teacher of this school was not only a very strict teacher but also professionally highly trained, committed to his profession. His archival legacy proves it well, how committed he was to his profession he was constantly training himself, which was not common among teachers in this age. In addition to books related to his profession, he has also acquired works that suggest his literary interest.

A kecskeméti evangélikus egyházközség gyülekezeti épületének homlokzatán emléktábla hirdeti, hogy a közelben állt a 19. században az az iskolaépület, amelynek falai között *Petőfi Sándor* elemi iskolai tanulmányait végezte, *Schifferdecker Dániel* evangélikus elemi iskolai tanító irányításával. Petőfi itteni iskoláztatása idején, 1828 és 1831 között Kecskemét az ország harmadik legnagyobb városa és a Duna-Tisza köze legjelentősebb települése. Lakossága 1828-ban több mint 35.000, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején már 44.000. Nagy hagyományokkal rendelkező mezőváros, amely a török hódoltság idején befogadta a környező elpusztult települé-

¹ Székelyné Körösi Ilona történész, etnográfus, Kecskemét

sek lakóit. A két folyó között több évszázadon keresztül gazdasági, egyházi és kulturális központként tartották számon, iskoláiról is nevezetes volt. Schifferdecker Dániel tanító személye jól reprezentálja a 19. századi mezővárosi pedagógus alakját, életmódját és műveltségét. Pályafutása során az a ritka szerencse érte, hogy ő tanította szépíráásra és elemi ismeretekre azt a kisdíákot, aki később világhírnévre tett szert.

A TANÍTÓ LAKÓHELYE ÉS A KISDIÁK MEZŐVÁROSI ÉLMÉNYEI

A korabeli helyi társadalomról az 1828-as összeírásnak köszönhetően részletes adatokkal rendelkezünk. Ekkor 165 nemes család lakott a városban, többségük az átlagos kecskeméti polgár színvonalán élt. Kisebb részük volt az, amely földbirtoka, vagyona és a város vezetésében betöltött szerepe révén a leggazdagabb és legtekintélyesebb réteget képviselte. A legtöbb nemes (30) és nemesi lakóház (31) 1828-ban éppen abban az V. tizedben található, amelyben *Petrovics István* mészáros szállást kap Sándor fia számára. (A korabeli összeírások szerint ebben a tizedben a legkevesebb a háznélküli zsellér.)² Az itt letelepedett nemeseket kötelezték a városi terhek viselésére; hozzájárultak a földesúri cenzushoz, valamint a vármegyei és város adókhoz, de nem fizettek adót nemesi jogon birtokolt földjeik után. A város lakóinak 1828-ban megállapított lélekszáma 35.089, ebből az állami adóterhet nem egészen egynegyed részük, 9.281 adózó személy viselte. A 4.374 adózó családfő közül 835 (19 %) jobbágy, 2.354 (54 %) zsellér, és 1.185 (27 %) háznélküli zsellér. A jobbágygazdák egy szűkebb része nagy vagyonra és tekintélyre tett szert, néhányan a város életének irányításából is kivették a részüket. A lakosság jelentős részét kitevő zsellérség részben saját szőlőjét, részben a jobbágyok szántóföldjeit művelte. A zsellérek közül került ki a kecskeméti iparosok nagyobb része. Kialakult egy bérmunkából élő réteg (napszámosok, kapások, aratók, gazdasági cselédek), köztük sajátos társadalmi és foglalkozási csoportot képviseltek a kertészek, akik főként a házatlan zsellérek közül kerültek ki. Családjukkal együtt a gazdák tanyáin laktak, művelték azok földjeit, gondozták jószágait, s emellett saját hasznukra is termeltek. Az adófizetők között 404 iparos- és 22 kereskedőcsaládot írtak össze. A kézműves családfők 40 különböző iparágban tevékenykedtek. Magas volt a cipészek, csizmadiák, takácsok, szabók, szűcsök, molnárok, lakatosok, kovácsok, kerékgyártók, ácsok, tímárok létszáma. A város és a céhek elsősorban a kecskeméti származásúak helyben maradását és céhbe állását igyekeztek támogatni, de nem gördítettek akadályt az ideérkező tisztas iparosok letelepedése elé sem, ha azok megfeleltek az itteni elvárásoknak és olyan szakmát műveltek, amelyre éppen szükség volt és nem volt elegendő helybeli művelője. Így engedélyezték még a 18. század második felében

² H. Pálffy (1935) 42.

a Felvidékről érkező *Hrúz Mihály* lakatosmester és a rövidesen őt követő többi kézműves letelepedését. Az iparosok és kereskedők zöme mezőgazdasággal is foglalkozott, leginkább szőlőműveléssel. Az 1828-as adóösszeírás 29 honoráciort – nem nemesi származású értelmiségit, szabad foglalkozást űző és közszolgálatban álló személyt – sorol fel. Ebben az évben Kecskeméten a nemesi származású értelmiségiek mellett 7 nem nemes szenátor, 1 adószedő, 1 jegyző, 1 írnok, 1 postamester, 8 tanár és tanító, 6 ügyvéd, 1 orvos, 2 gyógyszerész és 1 bába működött. Az 1830-as évek közepére a honoráciorok száma 76-ra emelkedett, ezen belül magas az ügyvédek és városi tisztviselők aránya, a földmérőkkel és a postamesterrel együtt 43 fő.

Nemzetiségi tekintetben Kecskemét homogénnek mondható magyar település. 1828-ban főként a kereskedők és az iparosok között találunk idegeneket, köztük ekkor már zsidók és görögök egyaránt megtalálhatók.

A vallásfelekezetekről rendelkezésre álló 1825-ös adatok szerint³ a római katolikusok voltak túlnyomó többségben: 64,7 %, míg a reformátusok kb. a lakosság egyharmadát tették ki (31,9 %). Az evangélikusok százalékos aránya 2,1%, az izraelitáké 0,9 % volt. Bár ennél is kevesebben voltak az itt lakó görögkeletiek, az akkor 172 fős közösség családfői a helyi kereskedelem meghatározó tényezői közé tartoztak.

A Kecskemétre érkező Petrovics Sándort mindenekelőtt a Félegyházánál jóval nagyobb mezőváros látványa ragadhatta meg. Az újabb telepítésű Félegyháza kisebb, ám rendezettebb, utcáit szabályosan alakították. Kecskemétre még a nagy városrendezések előtti állapot jellemző. Ekkor még megvolt a várost körülvevő, sövénnel erősített árok, amelynek védelmi jelentősége alig, inkább csak jelzésértéke volt: eddig tart a város, és a kapuknál ellenőrzésre bemutatandók a ki- és bejövők okmányai, a jószágok passzusai. A központból a városkapuk felé irányultak a fő közlekedési útvonalak, egyben a város legszelesebb, legjobban kiépített utcái, például Körösi utca, Budai utca, Halasi utca. Ezek között számtalan zezugos, görbe, sáros és szűk utcácska hálózta be a várost. Az árkok és kapuk által határolt területen a város egyre zsúfoltabbá vált; a lakosság gyarapodásával párhuzamosan bevett helyi szokássá vált, hogy egy-egy házhelyen idővel többen is építkeztek. Ezt a képet tárják elénk a város építési ügyeivel foglalkozó levéltári források, a kortársak leírásai és a 19. század első feléből fennmaradt céhlevelek városképes ábrázolásai is.⁴ Az 1842 őszén zuhogó esőben Kecskemétre érkező *Jókai Mór* a városról kapott egyik első benyomását később így fogalmazta meg visszaemlékezésében: „A hosszú széles fő-utca kezdetén nagy, tertyedt, gömbölyű tetejű nádpaloták fogadják az utast: a szárazmalomok, kétoldalt egyforma alakú földszintes házak, elöl rácskerítéssel vagy líciummal. A szekérzörgésre a kutyák felugrálnak a kapubálványra, onnan ugatnak alá. Az utca fénylik a sártól, melynek nincs hová lefolyni. Kétfelül a házak mellett vonul végig a palló: két szál gerenda egymás mellé téve, a gyalogjárók azon kitérhetnek

³ Kovács A. (1935) 9.

⁴ Szokolay Hártó (1846); Szabó R. (1845) 822.; Kubinyi – Vahot (1980) 119; A *Tüzi jegyzőkönyvek* anyagát idézi Székelyné (1984) 109.

egymásnak, de meg nem előzhetik egymást, ami az egész népet udvariasságra szoktatja. Hogy a szekerek, a sarat kerülve, fel ne másszanak a gyalogjáróra, közönkint köpczös fabakterek vannak melléje czölöpözve.”⁵ Jókai, aki a „puszták Metropolisának” nevezte Kecskemétet, negyven év múltán már ünnepelt íróként ismét vendégeskedve Kecskeméten, a század végéig történt látványos változásokat világvárosi fejlődésnek nevezte.

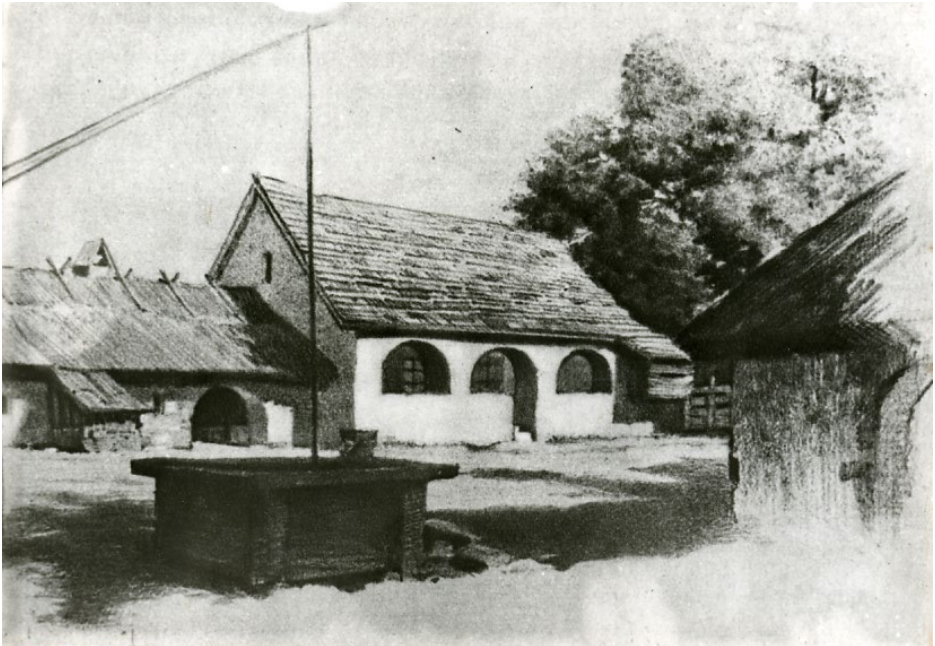
A reformkori, szerényebb léptékű városrendezési munkák közvetlenül Petőfi kecskeméti iskolaévei előtt kezdődtek. A szabályozás és rendezés szükségességét már korábban is megfogalmazták, 1810-ben létrejött egy „szépészeti bizottság” is, a tényleges munka meggyorsításához azonban jelentős mértékben hozzájárult az 1819. évi tűzvész, amely az egyik, nádtetős házakkal telezsúfolt, városközponthoz közeli utcáskában ütött ki, és tetemes kárt okozott a városnak. Ettől kezdve nagyobb gondot fordítottak az utcák és a házak karbantartására, bevezették az építési engedélyt, csak megfelelő méretű telekre volt szabad építkezni, és jó néhány, nádtetővel fedett szárazmalmot kitelepítettek a városból. 1820-tól új városrészek alakultak a város árkan kívüli területeken, ekkor épült ki – szabályos utca- és telekkialakításokat követően Máriaváros, Muszáj, Rávagy. A 19. század közepén *Kubinyi Ferenc* és *Vahot Imre* nagyszabású országismertető munkájuk kecskeméti fejezetében a korábban még elmarasztható színvonalú lakóépületeket is dicsérik: gyérült a nádfedelű vályogházak száma, és egyre több téglából rakott, cseréppel fedett, fallal vagy deszkakerítéssel kerített, oszlopos folyosókkal ellátott lakóház épült.⁶ Az ún. kecskeméti építésmódot a következőképpen foglalták össze: „Ezen építésmód inkább befelé az udvarba és hosszant, mint kifelé az utcára és széltiben történik, s a háznak majd minden kiegészítő része egy földél alá van foglalva, mely alól leginkább a tisztátalan ólakat szokták kivenni, elkülöníteni. A széles eresz alatt majd minden háznak van nyílt, vagy íves fallal és oszlopokkal beépített folyosója, soknak csupán oszlopos pitvara a konyha előtt. Az utcára leginkább egy vagy két ablak, a kerítés közt egy külön kapu s egy külön ajtó nyílik, mik különféle sajátságos czifra faragásúak. Majd minden ház udvarából magasan ágaskodó gémes kút bukkanik elé, tavaszkor a cselédség által zöld gallyak-, virágok-és szalagokkal fölczifrázva, – mi az egésznek vonzó falusias színezetet ad.”⁷ Illusztrációként egy rajzot is közöltek a kecskeméti középsorsú gazdaember házaról, amelynek belsejét, szobáját és konyháját is bemutatták. Az épület külső megjelenése nagyban emlékeztet a jómódú kecskeméti polgár hírében álló, és a rokon Petrovics-gyereket kosztra-kvartélyra befogadó Hrúz Mihály módos parasztpolgári otthonára és tágas telkére.

Milyen volt 1828 táján Hrúz Mihály lakóházának környéke, és mi az, amit a 6–9 éves *Petrovics Sándor* leggyakrabban láthatott kecskeméti iskolaévei alatt? A Kőrösi utca eleje a belvároshoz tartozott. Innen át lehetett tekinteni a mai főtér területét, amely akkoriban jóval zsúfoltabb volt. A városkép meghatározó elemei voltak

⁵ Antalffy (1982) 275.

⁶ Kubinyi – Vahot (1980) 119.

⁷ Uo. 119.

Hrúz Mihályék kecskeméti háza Jaschik Álmos rajzán. A mű a Petőfi Irodalmi Múzeum (Budapest) gyűjteményének része

a központban magasodó templomok, amelyek nemcsak az építészeti örökséget reprezentálták, hanem emlékeztettek a város múltjára és az itt élő felekezetek békés egymás mellett élésére is. A legrégebb időket a barátok temploma idézte gótikus támpilléreken nyugvó, zárt falkerítéssel körbevett épületével és a hozzá kapcsolódó ferences kolostor zárt tömbjével. Ezen a városközponti telken állt – nem messze a Szentháromság-szobortól – a katolikus elemi iskola, amelyben a 18. század utolsó éveiben *Katona József* tanulta a betűvetést. A török hódoltság utolsó éveiben épült a református templom, a város második legrégebbi műemlék épülete. A 19. század elején még élő úri és parasztpolgári viselet magukra öltve vonultak be a hívek a templomba. Nem messze a református templomtól a 16. századtól működő kecskeméti református kollégium régi épülete, és a kettő között 1830-ban már épül a kétemeletes Ókollégium, Kecskemét egyetlen máig fennmaradt, klasszicista stílusú reformkori műemléke. A szerény megjelenésű városháza közelében a környék legnagyobb méretű, későbarokk stílusú katolikus temploma uralta a teret. A piaristák temploma és rendháza kissé távolabb esett a városközponttól, de csupán néhány teleknyi távolságra a Hrúz-háztól. A közelben húzódott a Délló-tó, vagy inkább annak mocsaras maradványa, amelynek területét 1834-re hozatta rendbe *Gyenes Mihály* városi erdőmérnök, lecsapolással, feltöltéssel, parkosítással és a város belső sétaterének kialakításával. Hrúzó utcája a városközpontból kifelé haladva tölcser alakban fokozatosan kiszélesedett és a város árkáig vezetett, amelyen túl már

a szőlők következtek, kivéve azt a szakaszt, ahol az ároktól pár lépésnyire a 18. században megnyitott temetők húzódtak.⁸ A Kőrösi utca elejéhez egészen közel voltak az evangélikus egyház telkei, az imaház, a lelkész és a tanító lakása, valamint az az iskolaépület, amelyben Petőfi is tanult. A korabeli mindennapi élet fontos színterei, szereplői, eseményei és hangulata mind ott voltak az akkori belvárosban. A református kollégiummal szomszédos telken az óbester-ház vagy más néven ezredesház L alakú épülete húzódott, a városháza mögött kaszárnya volt. A városközpontban gyógyszertár, boltok és kocsmák egészítették ki a középületek sorát. A kecskeméti piacot gyakran láthatta a gyermek Petrovics, hiszen a központban, a református templom és az itteni boltok közelében, éppen a Kőrösi utca torkolatának irányában terült el. Nevezetes épületei közé tartozott a piaci nagy pince, amelyben a város borait tárolták, és ahol a kizárólagos városi bormérési jog alapján árusították az itteni borokat.⁹ Ekkor még a piac bejáratánál levő nagy, közös gabonásvermek is használatban voltak. A várostörténetben a piaci mézárszék épülete is nevezetessé vált, főként azért, hogy Katona József drámaíró és városi főügyész 1826-ban ennek az épületnek az átalakításával remélte megoldani a város színházügyét, saját kezűleg készített tervrajzára és beadványára azonban nem volt fogékony az akkor városi tanács. A korabeli gazdaság fontos létesítményei és a hajdani népelet jellegzetes színterei voltak a szárazmalmok, amelyekből a város reformkori térképein a város árkan belül még több tucatnyit találhatunk.¹⁰ Az 1819-es nagy tűzvész után elrendelték ugyan a szárazmalmok kitelepítését, de ez több évet vett igénybe, nemcsak a bontás és építés költségei és időigényessége miatt, hanem a malomtulajdonosok ellenállása miatt is, hiszen nem szívesen vitték e hasznot hozó építményt távolabbra.

A KECSKEMÉTI ROKONSÁG (PETŐFI ROKONAI, A GÖMÖRY CSALÁD ÉS SCHIFFERDECKER)

Petrovics István mészárosmester 1828-ban nem véletlenül választotta Kecskemétet, amikor fia taníttatásáról akart gondoskodni. Kiskunfélegyházán nem volt evangélikus iskola, míg a kecskeméti intézmény már jó hírnévre tett szert a Duna-Tisza közén. Az itteni evangélikus közösség ekkorra már megerősödött, és köztük nagy tekintélynek örvendett Hruz Mihály, aki – mivel a költő édesanyjával rokonságban állt – házába fogadta a kisdíák Petrovics Sándort.

⁸ A mai Noszlopy Gáspár Park és KTE pálya között sorrendben: evangélikus, pestises református, református, izraelita temetők.

⁹ Szabó K. (1935) 139.

¹⁰ Hornyik J. (1927) 130.

Hornyik János (1812–1885) posztumusz munkájának melléklete az a várostérkép, amely az 1821., 1822. és 1832. évi térképek alapján készült.

Hrúz Mihály nagyapja, az 1715-ben született Hrúz Mihály azon Hrúzak közé tartozott, akik a 18. századi spontán migráció keretében elsőként levándoroltak a Felvidékről. Hrúz Mihály volt az első a családból, aki vallása megtartása mellett letelepedési engedélyt és polgárjogot nyert Kecskeméten. Lakatosmesterként megbecsült iparos és céhbeli előjáró volt, s emellett gazdálkodóként is jelentős vagyont gyűjtött. Fiatalon, 48 éves korában halt meg 1863-ban. Felesége *Vitzián Dorottya* volt, két gyermekük született: Judit (1738–1818) és István (1749–1802). Juditot iparos emberhez, *Egyházi László* borbélyhoz adták feleségül, négy gyermekük született. *Hrúz István Szlabey* Juditot vette feleségül, gyermekeik: István, Mária, Mihály, Judit, Lídia, Zsuzsa, Benjamin és Eszter. Vitzián Dorottya asszony 1772-ben tett végrendeletet,¹¹ amely a család vagyonáról, mentalitásáról és a korabeli szokásokról is képet ad. A bevezető formulát¹² követően elsőként arról rendelkezett, hogy temetésére, „tisztességes takarítására” mérséketesen költsön a fia. Nem egyedülálló ebben az időszakban, hogy a végrendelezők több egyház javára is tesznek adományt. Dorottya asszony a kecskeméti pópistákra és a reformátusokra, valamint az alberti eklézsiára is hagyott készpénzt. A végrendelet szövegéből megtudjuk, hogy leányát, Hrúz Juditot nagy költséggel kiházásította, férjének, *Egyházi Lászlónak* a borbély céhbe állásáért kifizetett ötven forintot, adott nekik három pászta szőlőt, továbbá „...*hajlékjak nem lévén, magam fundusán házat építeni engedtem, egy borjas tehenet az uram éltiben, holta után pedig egy rugott borjut magam attam, holtom után is nékie száz forintot adatni azért rendelek, hogy soha Hrúz István fiam ellen semmi pert ne indíthasson, sem egyszóval semminémű jószágbul just ne kívánhasson.*” István fiára házat, szárazmalmot, mezei kertet, szőlőt, minden ingatlan és ingó vagyonát hagyta, a fiúági öröklés feltételeivel: magszakadás esetén minden Judit leányára szállt volna. Végrendeletét 1773-ban menyé, *Szlabey Judit* javára változtatta, eszerint a férj mag nélkül történő elhalása esetén az örökség tárgyai nem szálltak volna vissza mind a leánytestvérré, Hrúz Juditra, hanem a feleségre maradtak volna, még újbóli férjhezmenetele esetén is. Mint tudjuk, a házaspárnak bőséges gyermekáldásban lett része. A gyermekek közül különösen kettő érdemel figyelmet témánk szempontjából.

Hrúz Mária, aki 1791-ben született, *Gömöry János* felesége lett. Nem azonos *Petőfi Sándor* édesanyjával, csak rokonok és névrokonok. A költő édesanyja is ugyanabban az évben született, sőt még egy hasonló mozzanat van az életrajzukban: mindketten kolerajárványban haltak meg: *Gömöry János* felesége 1831-ben, *Petrovicsné* 1849-ben. *Gömöry János* és családja egyéb szálakon is kapcsolódik *Petőfi*hez. *Gömöry* mint az evangélikus egyház kurátora, felügyelte az evangélikus iskolát és

¹¹ Hrúz Mihályné Vitzián Dorottya testamentuma 1772. június 23. A Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára anyagából közölte Iványosi-Szabó 2003. 120. A végrendelet kivonata a Kecskeméti Református Egyházközség levéltárában található.

¹² „Én, Vitzián Dorottya kecskeméti lakos és lakatos mester néhai Hrúz Mihálynak elmaradott özvegye, mivel minden ingatlan és ingó javimat említett férjemmel szerzettem, és a testamentomtól szabad tetszésemre hagyta az uram, annakokáért midőn ép elmével bírnék, egy fiam és egy leányom között teszek ilyen rendelést.”

azt a tanítót, aki Petőfit a betűvetésre tanította. Fia, *Gömöry János*, ugyanebbe az iskolába járt (1823-ban 10 forintot fizetett a tanításért), de korábban kezdte meg tanulmányait, mint Petőfi. A tanító, Schifferdecker (később *Hajósi*) Dániel ehhez a Gömöry Jánoshoz adta feleségül leányát, *Hajósi Teréziát*, akinek halála után Gömöry újranősült. Ő volt az, aki megőrizte az első apósáról rá maradt kiváló könyvtárat és a tanító naplóját, amely az egyházi anyakönyvek mellett az egyik legfontosabb dokumentum Petőfi kecskeméti iskoláztatására, valamint a korabeli iskolák és tanítók körülményeire vonatkozóan. Az értékes anyagot halála után fia, Gömöry János örökölte, és a napló tőle került a Bács-Kiskun Megyei Levéltárba.¹³ Az egykori tanító által üresen hagyott lapokon az ő kézírása is megőrződött; néhány fontos adatot följegyzett a Gömöry családról: „Nagyatyám Gömöry János született: Dobsinán. 1807. szept. 20-ikán Kecskeméten egybekelt Hruz Máriával, Hruz István negyedik leányával. Tanuk voltak: Dr. Sátor Péter szenátor és Szeles János. E házasságból született 1.) 1813. nov. 10-én Frigyes nagybátyám, aki egész életén át Kecskeméten élt és pedig mint városi árva gyám, városi főjegyző és később mint köz- és váltóügyvéd. Felesége Sántha Róza, a kiváló egyházi író és költőnek Sántha Károly Sárszentlőrinci papnak a nővére volt. Ebből a házasságból gyermek nem született. 2.) Jozefa 1822. márc. 2 szül (úgy látszik, korán elhunyt.) 3.) Károly 1824. szept. 4. Dobsina városában postamester volt. Felesége Sárkány Zsuzsánna, előkelő dobsinai polgár leánya volt. E házasságból született a.) Károly, a budapesti m. kir. postaigazgatóságnál titkár (meghalt nőtlenül) b.) Albert, dr. juris, Bpest székesfőváros egyik főtisztviselője. Él, nős. c.) László, mint gymnazista halt meg. 4.) Mária 1830. febr. 20. áldott jó lélek. Családjáról Mariska tud felvilágosítást adni. [?]”

Frigyes és Károly bátyám az 1848/49 ik szabadságharcot a kecskeméti fiatalságból összetoborzott huszárezredben végig harcolták. Frigyes bátyám mint huszárcapitány, Károly bátyám, mint huszár főhadnagy tüntették ki magukat. Mindketten a Svechati csatában megsebesültek. Károly bátyám egész életére béna lett jobb kezére, Frigyes bátyám kulcsontját és orrát zúzta szét az ellenség golyója. Nagyatyám, aki gazdag és előkelő polgára volt Kecskemét városának, mint vaskereskedőnek jól menő üzlete volt, legnagyobbbrészt könnyelmű élete miatt tönkrement (Így a párisi kiállításon 185[?] ben egész vagyont pazarolt el). Élete végén kénytelen volt állást vállalni Gömöry János (nemcsak név, de tényleg rokonunk) a Koburg hercegi uradalom kormányzója édes nagy-atyámat a rédovai hercegi birtokban, mint gazdatisztet alkalmazta. Meghalt Rédován, Gömör vármegyében 1865. ápr. 4.¹⁴

Hruz István és Szlabey Judit gyermekei közül Mária mellett Mihály az, aki Petőfi kapcsán megkülönböztetett figyelmet érdemel, hiszen az ő házában lakott a Félegyházáról idekerült kisdíák. A Petőfi és Kecskemét kapcsolatáról szóló iroda-

¹³ Címe: Notationes variae. BKMÖL XIV. 50. 315 számozott oldalt tartalmaz. (A továbbiakban: Notationes). Gömöry János cikke a tanítóról és a családi viszonyokról: Petőfi Sándor kecskeméti tanítójának feljegyzéseiből. *Evangelikus Élet* (1960)

¹⁴ Notationes 262–266. Fentiekkel remélhetőleg sikerült pontosítani a négy Gömöry János és a két Hruz Mária hovatartozását, családi viszonyait.

Petőfi kecskeméti iskolája Jaschik Álmos rajzán. A mű a Petőfi Irodalmi Múzeum (Budapest) gyűjteményének része.

lomban előforduló pontatlanságokra és tévedésekre is fel kell hívni a figyelmet, mindenekelőtt arra, hogy ez a Hrúz Mihály nem azonos az elsőként letelepedett lakatosmesterrel (aki már 1763-ban meghalt) hanem annak unokája; és nem testvére, csupán másod-unokatestvére Hrúz Máriának, a költő édesanyjának.¹⁵ A szál-lásadó Hrúz Mihály 1775-ben született, 1855-ben halt meg. Felesége *Valaszokay Eszter* volt, aki tizenhét gyermeket szült, közülük négyen a születéskor meghaltak.¹⁶ A gyermekek sorrendben: Teréz †, Magdaléna †, József †, Krisztina 1800–1801, Eszter 1801–1841, (férje *Schlenk József*), Mihály 1802–1805, Judit 1804–1872 (férje Kormann Károly) Erzsébet 1806–1869, Karolina 1808–?, Mihály 1810–1814, Mária Magdolna 1811–1814, Pál 1813–1887 (felesége Zarka Karolina), Mária Magdolna 1815–1832 (férje Udvardy József), István 1817–1895, József 1819 †, Benjamin 1819–?, András 1824–1906 (felesége *Tagai Julianna*, gyermekeik Mihály és Gyula). A felsoroltak között van a Petőfi-szakirodalomból is ismert *Hrúz Erzsike*, aki gondját viselte

¹⁵ Példa a pontatlan közlésre: „A tér északkeleti részén alacsonyan áll Petőfi anyai nagybátyjának, Hrúz Mihály lakatosmesternek földszintes háza...” Antalffy (1982) 276.

¹⁶ 2008 júliusában a Katona József Emlékházban rendezett kiállítás keretében megtekinthetők voltak a Petrovicsek és a Hrúzok családfái. Az összeállítás *Borzák Tibor* munkája, a kecskeméti adatok kutatásában segítségére volt *Péterné Fehér Mária* főlevéltáros, a kivitelezést *Merinu Éva* és *Vida Ágnes* végezte.

az elemi iskolás Sándornak, s akiről már fénykép is készült. Időskori portréját és az egykori lakóházról készült képet Hrúz Judit leszármazottai ma is őrzik a vaskos családi fényképalbumban.¹⁷

A Kecskeméten elsőként letelepedett Hrúzok a Budai úti „Kiskatolikus” temető még fel nem szentelt részéből leválasztott kis területre, majd a mai vasútkert helyén megnyitott temetőbe temetkezettek. Ez az evangélikus temető a mai múzeum és a Noszlopy Gáspár park között terült el, az 1850-es évekig működött. 1857-ben parkosították és sétateret alakítottak ki a helyén, s itt avatták fel 1861-ben Katona József első kecskeméti köztéri szobrát is.¹⁸

Petőfi rokonságának felvidéki ága közismert a szakirodalomból. *Dienes András és Jakus Lajos* kutatásai nyomán *Kerényi Ferenc* is közölte Petőfi Sándor családfáját.¹⁹ A 18. században élt dédszülők nemzedékénél találhatjuk *Hrúz György* (1724–1791) nevét, aki a Kecskemétre telepedett Hrúz Mihály lakatosmester testvére. Felesége *Gáspár* (Gasperek) *Anna*, gyermekük *Hrúz János* (1762–1827), aki 1785-ben kötött házasságot *Jarabek Zsuzsannával*. Házasságukból született 1791. augusztus 26-án Hrúz Mária, a költő édesanyja.

A család tagjai Turóc megyében éltek, és onnan lefelé vándorolva, az Alföldön keresték a boldogulást. Hrúz György, Mária nagyapja szabó és kocsmáros, édesapja, Hrúz János pedig varga, kocsmáros és kereskedő volt. Hrúz Mária szlovák anyanyelvűnek született, bár később megtanult magyarul. Hrúz György nevű nagybátyjánál – aki részeges tanítómester hírében állt – Maglódon lakott mint családtag és részben mint cseléd, majd 1816–17-ben Pesten volt szolgálo. Petrovics Istvánnal 1818-ban kötött házasságot, és még ebben az évben meglepedtek Szabadszálláson. Petrovics István ősei is a Felvidékről érkeztek, ő maga már magyar vidéken született. Apja, *Petrovics* (Petrich) *Tamás* mészáros volt, ezt a mesterséget folytatta a költő édesapja is.

ELEMI ISKOLAI OKTATÁS A REFORMKORBAN ÉS A KECSKEMÉTI ISKOLÁK

A magyar iskolaügy felívelő időszakában, a gróf *Klebelsberg Kunó* kultuszminiszter által irányított nagy iskolaépítkezések és fejlesztések idején, 1927-ben írta nagyszabású művelődéstörténeti munkájában *Kornis Gyula*, a száz évvel korábbi iskolaügy

¹⁷ Hrúz Mihály és Valaszka Eszter Judit nevű leányának (1804–1872) férje *Kormann Károly*, fiuk *Frigyes* (1847–1914, felesége *Höfer Natália*), lányuk *Paula* (1880–1960, férje *Mezey Bertalan*). *Mezey Judit* (1904–1976) és férje, *Andráscsik Károly* (nevét később magyarosította) – három fiúgyermeket neveltek fel, Andrást, Bertalant és Csák Pált – voltak a kulturális miniszter és néprajzkutató *Andrásfalvy Bertalan* szülei. Az albumot és a Hrúzoktól maradt családi ereklyéket *Andrásfalvy Bertalan* őrzi. *Borzák Tibor* készülő könyvének egyik fejezete a vele készült beszélgetést adja közre.

¹⁸ Juhász (1999) 87–89.

¹⁹ Kerényi (1998) 5.

kapcsán: „Bárhogyan ítélték is meg a kortársak ezt a régi magyar iskolát, s bármennyi hiányt fedez is föl benne a mi modern szemünk, egy történeti tény tagadhatatlan: a nemzeti reformkorszak nagy embereinek egész csillaghalmaza ebből az iskolából indult ki fényes pályájára.”²⁰

Az egységes hazai oktatási-nevelési rendszer létrehozását első ízben a *Mária Terézia* rendeletére kidolgozott 1777. évi I. Ratio Educationis kísérelte meg. A magyar népiskolai oktatás történetében ez mérföldkövet jelent, hiszen az összes hazai iskola korszerűsítését, ugyanakkor világi irányítás alá helyezését célozta. Új szemléletet, új pedagógiai módszereket hozott, és a felvilágosodás „Bécsen átszűrte” eszméit érvényesítette. Ugyanakkor érződött benne a németesítő szándék, amely sokak ellenállását kiváltotta. A protestánsok bírálták például az 1770-es évektől bevezetett ún. Felbiger-féle pedagógiai módszert: az együttes, fennhangon történő olvasást és a táblázatos módszert, amely táblázatokba rendezve próbálta megkönnyíteni az ismeretek átadását. Az 1806. évi, II. Ratio Educationis megszüntette a német nyelv korábbi kötelező oktatását, nagyobb teret adott a magyar nyelvnek, javított a zsúfolt tananyag mértékén és sorrendiségén. Rendtartása szigorúbb lett, vallási és nemzetiségi szempontból azonban a tolerancia jellemezte, egészében pedig közelebb állt a realitásokhoz, mint az I. Ratio Educationis a maga korában. Az utókor részéről az 1806. évi szabályrendeletet jóval több bírálat érte, például azért, mert kultúreszmény tekintetében visszatért a deákos hagyományokhoz. A 19. század elején azonban a latin az érvényesüléshez, a felemelkedéshez még szükséges volt. Mint Petőfi példáján is látni fogjuk, már az elemi iskolából sem lehetett továbbjutni alapvető latintudás nélkül, mert szükséges volt a gimnáziumba való belépéshez. Az 1806. évi Ratio létrehozta a latin nélküli, gyakorlati irányú városi osztályokat. Rendeletben ekkor esett szó először leányiskoláról, a hasznos tudnivalók sorában tananyagga emelkedtek a ház körüli és a „női” tevékenységek. A 6–12 éves korig tartó iskoláztatás említését, az iskolakötelezettség nyomait szintén ebben a dokumentumban találjuk meg először. Körülhatárolta a tantárgyi követelményeket, kidolgozta a tanrendeket. Fontos pontja még, hogy megreformálta a felsőbb osztályokba való kerülés feltételeit, eltörölte a nemesi származásúak előjogait; a teljesítmény alapján lehetett felsőbb osztályba jutni. Természetesen a valóságban így is érvényesültek a feudális korlátok, s az egyes települések társadalmi igényei és lehetőségei is meghatározták az oktatás tartalmát. 1806 után vett nagyobb lendületet és vált rendszeressé a magyarországi tankönyvkiadás. A Ratio részletes ismertetésére itt most nem térhetünk ki, de arra mindenképpen fel kell hívni a figyelmet, hogy az oktatás szervezete és tartalma, az iskolák belső élete a 19. század közepéig a II. Ratio Educationis fejezetein, az 1806. évi szabályrendeleten alapult, létrehozói pedig így vallottak az oktatás fontosságáról: „Az anyanyelvi iskolák megkívánják az egész tanügy részéről a közgondolkodást, mivel egyrészt tanulóiuk száma a legnagyobb szokott lenni, másrészt mert főleg itt kell az egységes tanulmányi rendszert – amelytől az oktatás minden további eredménye függ –, megvalósítani, végül azért, mert

²⁰ Kornis (1927) I. 607.

tulajdonképpen ezekben az iskolákban rakják le a többi iskola, az egész nevelés alapjait, s velük kapcsolatban elkövetett hiba később már kiküszöbölhetetlen károkat okozhat.²¹

A protestánsok nem fogadták el az I. Ratio Educationist, az 1806. évi pedig már nem vonatkozott rájuk és iskoláikra, mivel időközben megszületett a protestánsok autonómiájáról szóló törvény. A reformátusok és az evangélikusok iskolaügyének fejlesztésére külön is készültek reformtervezetek, amelyeket röviden az alábbiakban tekintünk át.

A reformátusok a *Ratio Educationis* bírálata mellett kidolgozták saját reformterveiket is. A debreceni református kollégiumban *Domokos Lajos* 1778-ban készített reformtervezetet, majd ezt 1782-ben továbbfejlesztette *Ordo studiorum* néven. *Hatvani Istvánnal* együtt 1785-ben összeállított egy elaborátumot, amelyben a *Ratio* szellemével szemben kívánták megreformálni a kollégiumi oktatást. A reformátusok 1788-ban kiálltak iskolai önkormányzatuk mellett, és ígéretet tettek: „*amennyire a körülmények engedik, ugyanazokat a nyelveket és tudományokat tanítják, mint az állami iskolákban; a rendtartást és az oktatás módját is amennyiben vallásuk és a tudományok kára nélkül lehetséges, a Ratio rendelkezéseivel minél szorosabban alkalmazzák.*”²²

II. József halála után került sor Debrecenben az 1791., majd az 1795. évi tanterv kidolgozására. (*Methodus, quam in Collegio Helv. conf. Debreciniensi omnes scholas inferiores docentes ... sequuntur*, 1791.; *A tanítók kötelességei, a tanítónivalók és ezeknek rendi és módja a helv. vallástételt követő Debreceni Collegium alsó oskoláiban*, 1795.) Az utóbbit Domokos és társai intencióinak megfelelően magyarul adták ki, de mindkét tanterv szinte kizárólagosan humanisztikus irányú. A magyart csak latin nyelvi oktatás keretén belül tanították. Mivel ez a tanterv a realiztikus irány híveit sem elégítette ki, ezért a Tiszántúli Egyházkerület 1796-ban megbízást adott *Budai Ézsaiásnak* és *Sárvári Pálnak* az egész tanrendszer felülvizsgálatára. Ekkor még nem született érdemleges eredmény, az egyházkerület a következő tanévben is az 1782. évi *Ordo studiorum* tanári kari jegyzőkönyvbe való bevezetését rendelte el. 1801-ben a kerületi tanügyi bizottság *Budai Ézsaiás* közreműködésével egy új tantervet dolgozott ki, amely figyelembe vette a gyakorlati tárgyakat is, vagyis tekintettel volt azokra a tanulóakra, akik az „alsóbb osztályokból” nem az akadémia-ára mennek, hanem kilépnek az életbe. Ez a tervezet azonban nem valósult meg, továbbra is a humanisztikus irány érvényesült.

Ezt követően 1804-ben a Helytartótanács felhívta a tiszántúli szuperintendenst, hogy a kerületében lévő iskolák állapotáról, a tanítás rendjéről és anyagáról tegyen jelentést. Ezt a feladatot ismét *Budaira* bízta, akinek jóváhagyott jelentését „emlékezetnek okáért” teljes egészében beírták az 1804. június 25-i tanári gyűlés jegyzőkönyvébe. Ez volt az ún. „debreceni norma”. Ebből kiderül, hogy Debrecenben két kurzus volt: az alsóbb iskolás gyermekeké (9 évfolyam) és a felsőbb (bentlakó togatus

²¹ Ratio Educationis II. 307. (180.§.)

²² Idézi Borzsák (1959) 133.

Emléktábla Kecskeméten, a Luther-palota homlokzatán (Szabadság tér)

és kintlakó jobbmódú és tetszés szerinti ruhában járó) tanulóké, akik examen rigorosum letétele után kerülhettek a magasabb tudományoknak szentelt felső tagozatba (5 év). Az elaboratum tudósít a tanév időbeosztásáról (novembertől szeptemberig), majd az egyes osztályok tananyagáról. A betűvetés után a szónoki készség megszerzése volt a tananyag célja, ezután következtek egymás fölött a szaktudományi jellegű akadémiai évfolyamok. A második *Ratio Educationis* ellenhatásként jelent meg 1807-ben a Budai Ézsaiás által szerkesztett *Ratio institutionis ex praescripto conventus superintendendiae Helv. conf. addictorum Transtibiscanae per deputationem litterariam Álmosdini elaborata*. Ez a munka az 1804. évi „deputatio litteraria” álmosdi konferenciáján (1804. december 27–29.) született jelentés javított, kiegészített változata. A kész és jóváhagyott tantervet Budai 1807 februárjában mutatta be a tanári karnak, a Tiszántúli Egyházkerület pedig megküldte a Tiszáninneni Egyházkerületnek. Az ún. „*álmosdi Ratio*” alapelve az volt, hogy nekünk nem holmi idegen, hanem hazai oktatási rendre van szükségünk, ha nem akarunk erőszakot elkövetni a nemzet szellemén („*domestico et quasi in medio nostri nato opus nobis est educationis instituto, nisi genio nationis vim facere velimus*”). Ez a nemzeti szellem azonban a humanisztikus műveltség túlsúlyában mutatkozott meg. A tanítás nyelve ismét teljesen a latin lett, a magyar nyelv csak a latin oktatás eredményességét előmozdító eszköz; elmaradt a magyar alkotmány ismertetése és csupán egy évre korlátozódott a latinul tanított magyar történelem; a hazai történet az I. humanitas-osztályban csak azért szerepel, hogy a tanulók a folyamatos latin beszédben gyakorolják magukat. A tantervből kimaradt az 1795-ben bevezetett fizika, logika, egyetemes történet, sőt a németországi neohumanizmus szellemiségével ellentétben a görög is. Ugyanakkor a latin irodalmi oktatás anyaga jóval felülmúlja még az állami *Ratio* követelményeit is. Az *álmosdi Ratio* a gimnázium fölé, de nem a gimnáziumi tanulmányok befejezéséül, hanem a felsőbb tudományok megalapozásául bevezetett egy kétéves „encyclopaedicus cursus”-t. Ebben szintén nem szerepel a magyar nyelv, viszont helyet kapott benne a dogmatika, logika, etika, metafizika, a tiszta matematika, földrajz, görög nyelv, egyetemes történet, fizika, illetve további latin szövegolvasás és stílusgyakorlatok. Érdekesség, hogy a tanterv

azok számára, akik a görög nyelv tanulását nem vállalnák, lehetővé tette, hogy versírással és különféle írásbeli feladatok végzésével foglalkozzanak.

Ezt a tantervet sokan haladásellenesnek tartották, mivel egészségtelen túlsúlyt biztosított a humanisztikus képzésnek. Amikor a kormányzat követelte az állami *Ratio Educationis*hoz való alkalmazkodást, az egyházkerület a debreceni professzorok véleményét kérte, akik ismét Budai Ézsaiást bízták meg a vélemény kidolgozásával. Az elkészült munkát elfogadták és 1809. március 4-én iktatták a tanári kari jegyzőkönyvbe. Ennek alapján az egyházkerület az 1791. évi XXVI. tc. 5. §-ára való hivatkozással úgy határozott, hogy kész a *Ratio Educationis* által megkövetelt tárgyak taníttatására, de a tanterv megállapításának jogát magának tartja fenn.

Az álmosdi *Ratio* fogadtatása vegyes volt. A későbbi bírálatok a természettudományi ismeretek háttérbe szorítását kifogásolták, a kortársak inkább a görög nyelv térvesztését elleneztek. *Christian Gottlob Heyne*, Budai Ézsaiás göttingai professzora egykori tanítványához írt levelében (1810. szept. 20.) fogalmazta meg észrevételeit a *Ratio institutionis*-szal kapcsolatban. Helyeselte a tanulmányi idő meghosszabbítását, viszont háttérbe szorítottnak érezte a görögöt. A latin műveltség erősítése elsősorban az alföldi magyar honorációrrétegek, birtokos nemesek, táblabírák számára volt kedvező, akiknek szükségük volt a latin nyelvű szónoki képzettségre. A reformátusok körében nagy támogatásra lelt a tervezet, és a későbbiekben is meghatározta a kollégiumi oktatást. 1841-ben, Budai Ézsaiás temetésekor elmondott gyászbeszédében *Soltész József* prédikátor az elhunyt érdemei között említette, hogy: „A' tanításnak rendszerét, és tárgyait, a' Főtiszteleltű egyházkerületi gyűlés megbízásából, ... nagy tudománnyal, 's az akkori idők szükségéihez képest ki dolgozta 's közzé tette; ...”²³

A II. *Ratio Educationis* kiadásával egyidejűleg az evangélikusok is kidolgozták reformterveiket. 1806-ban jelent meg a *Systema Rei Scholasticae Evangelicorum Aug. Conf. in Hungarica*, vagyis *Az Ágostai hitvallású evangélikusok iskolaügyének rendszere Magyarországon* címet viselő tervezet, amely a magyarországi evangélikusok első átfogó tanrendszere volt. Szerzője *Schedius Lajos*, a pesti egyetem esztétika-tanára volt, aki már a II. *Ratio Educationis* szövegének ismeretében fogalmazhatta meg elképzeléseit az oktatásügy tartalmáról, főbb irányelveiről és az irányítás kérdéseiről. Bár elsősorban elméleti pedagógus volt, gyakorlati tevékenysége sem elhanyagolható jelentőségű, hiszen szerepe volt a mai Fasori Evangélikus Gimnázium előzményének létrehozásában, a tanügyi rendszer összeállításában pedig jól hasznosította a hozzá beérkezett gyakorlati javaslatokat, valamint barátainak – pedagógus és egyházi vezetőknek – a véleményét is.

A mű két fő részből áll: az első az iskolatípusokat és az oktatás tartalmát, a második az igazgatással kapcsolatos elképzeléseket foglalja össze. *Schedius* nem tartotta

²³ Halotti elmélkedés, melyet Néhai Főtisztelendő Budai É'saiás Úrnak, A Tiszántúli Főtisztelendő Egyházkerület Superintendensének Gyász-Ünnepélye alkalmával a' Debreczeni Ref. Anya Iskola Imádság-házában 1841-ik év October 10. napján elmondott Soltész Jó'sef, Derecskei Prédikátor. Debreczenben, nyomtatott Tóth Lajos által, 1841. 58. p.

helyesnek, ha egy iskolaügyi szabályzat a legapróbb részletekre is kiterjed, mivel ezzel megkötné a tanító kezét, és nem lenne módja a folyamatos fejlődésre, munkájának tökéletesítésére. A bevezetésben az iskolák általános és sajátos céljairól szolt, majd ennek alapján nevezte meg a nyilvános iskolák négy típusát: 1. Falusi iskolák (Land-Schulen), 2. Polgári iskolák (Bürger-Schulen), 3. Latin vagy tudós iskolák (Gelehrten-Schulen), 4. Leányiskolák (Mädchen-Schulen).²⁴ A falusi iskolákban a fő részben olvasható leírás szerint arra kell törekedni, hogy ezekben az intézményekben a falusi ifjúságból formálódjanak „1. Derék emberek, akik egészségüknek fő szabályait ismerik, értelmesek, a babonáktól mentesek, lelkiüktől idegen a vadság; a mértékletes-ség, tisztesség és igazságosság érzését elsajátítják; végül jó családapák. 2. Olyan keresztyének, akiket áthat vallásuk ismerete, amely minden tisztiséget, mint Isten akaratából rendeltet, szentebbé és könnyebbé tesz, kegyességre serkent, lelkiismeretüket vezényli, jó dolgukban mértékletessé teszi őket, balsorsukban lelküknek tartást ad stb. 3. Szorgalmas parasztok vagy falusi kézművesek, munkájukban törekvők, hozzáértők, sorsukkal elégedettek, akik egyszóval helyzetükből folyó kötelességeiket helyesen ismerik és gondosan megtartják.” A falusi elemi iskolákat a *Ratio*hoz hasonló tananyaggal képzelték el, egy vagy két tanítóval, három tagozatban (kezdők, haladók, érettebbek). Mindhárom tagozat számára felsorolták a tankönyvi javaslatokat is, amelyek között a nagyobbak számára szerepelt a hittan, *Biblia* és egyháztörténet, valamint Luther kiskátéjának magyarázata és szent énekek is. Bekerült a szövegbe a vasárnapi iskolákról szóló cikkely is, ezt az oktatási formát ajánlják az iskolából kimaradó ifjúság számára. Külön fejezetet szánt a polgári iskoláknak, amely újszerű és kiemelkedő jelentőségű; hiszen a magyar iskolaügy történetében a későbbiekben jelentős helyet foglalt el ez az iskolatípus. Az evangélikusoknak e téren már jó tapasztalataik voltak, mivel a város lakó evangélikus polgárság már korábban igényelte az eleminél magasabb szintű alsófokú oktatást. A tananyag megfelelt a *Ratio*ban szereplő háromtanítós városi iskola anyagának, amelyet négy osztályra, illetve négy évre osztottak fel. Az utolsó tanév főként azoknak szolt, akik nem tanultak tovább, hanem polgári pályára készültek, de Schedius tervezetében itt is szerepelt a latin nyelv oktatása. A Schedius-féle gimnázium vagy latin iskola ötosztályos, amely után két filozófiai osztály következett. Az iskolai tanulmányok legmagasabb szintjét a jogi és a teológiai stúdiumok jelentették. A latinos műveltséggel kapcsolatos elvárás és a humán jelleg még erőteljesebb Schedius elképzeléseiben, mint a II. *Ratio Educationis* latin iskolájában. A latin minden osztályban nagyobb hangsúlyt kapott, mint a számtan, történelem, földrajz, természetrajz, vallástan, fizika, magyar, német és görög nyelv, s kevés idő maradt a polgári értelemben hasznosnak számító ismeretekre. Korszerűnek és előremutatónak tekinthetők a tervezetnek az irodalmi nevelésre vonatkozó pontjai, amelyek a klasszikusok mellett az újabb, korabeli értékes irodalmi alkotások tanulmányozására is felhívták

²⁴ Systema rei Scholasticae...1992. 3.; Terray Barnabás utószava uo. 63.; Terray (1970) 67–98.; Mészáros (1968a) 89–92.

a figyelmet.²⁵ Ugyancsak előremutató az a törekvés, hogy a gimnáziumokban szakrendszer szerint tanítsanak a tanárok, és ne osztálybeosztás szerint (amikor az osztályfőnök több, vagy minden tantárgyat tanít a saját osztályában.) Külön fejezetben és részletesen foglalkozik a tervezet a leányiskolákkal is. A *Systema...* második főrésze teljes egészében az iskolák igazgatásával foglalkozott. A tanügyigazgatási javaslat az evangélikus hagyományokra épült és a vallási különállást igyekezett megőrizni. Az iskolák felügyeletét a lelkészekre, fölöttük az espere-sekre és a szuperintendensekre bízta, az összes evangélikus egyházi iskola ellenőrzésére azonban egy főigazgató alá rendelt felügyelőbizottság szervezését javasolta. Az egyetemes iskolabizottság kettős (püspöki és világi) vezetés alatt állt, tagja volt két evangélikus egyetemi tanár, *Schwartner Márton* és *Schedius Lajos* is. Schedius tanrendszerében túlsúlyban volt a hagyományokra épülő, latinus műveltség, de sok részletében jelentős és értékes tervezet volt. Az 1830-as évekig nem is foglalkoztak újabb evangélikus tanrendszer kidolgozásával, ez szolgált mintaként, habár hivatalosan, kötelező erejüként nem lépett életbe. Petőfi iskolaéveinek idején is ezt alkalmazták, és erre emlékezett a költő *Deákéveim* című versében, kifigurázva a kisgyermek számára rendkívül nehéznek és szigorúnak mondható latinnyelv-oktatást.

A KECSKEMÉTI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ ÉS AZ ELEMI ISKOLA

Kecskeméten a 18. század közepétől kezdtek letelepedni evangélikusok, akik elsősorban a Felvidékről érkeztek az észak-déli irányú spontán migráció keretében. A már említett Hruz Mihály lakatosmester első volt, aki vallása megtartása mellett kapott letelepedési engedélyt és polgárjogot a városban. Nem sokkal később *Egyházy László* borbély, *Horváth János* kovács és *Kovácsay Dániel* szűrszabó nyertek hasonló jogot. Az evangélikusok száma a század végéig részben további családok érkezésével, részben az itteni születések révén gyarapodott. Az első évtizedekben vallásgyakorlásuk a helybeli református egyházközséghez kötődött. S ahogy említettük, a Budai úti ún. Kiskatolikus temetőben temetkeztek, de ezért a katolikus parókusnak párbérrel és stóladíjjal tartoztak.²⁶ Egyházközség szervezésére csak a II. József által 1781 októberében kiadott türelmi rendeletet követően gondolhattak, azonban ez is olyan feltételeket tartalmazott, amelyeket csak a század kilencvenes éveire tudtak teljesíteni. A rendelet szerint például száz család kellett az egyházközség hivatalos megszervezéséhez, és a lelkész számára tisztességes fizetést kellett biztosítani. Saját temetőkertet még az egyházközség megalakítása előtt létrehozta, amelyhez *Szrnkányi Dániel* szűcs mestertől kaptak ajándékba egy 100 rhénes forintot érő

²⁵ *Systema rei Scholasticae...*1992. 29–31.; Mészáros (1968a) 91.

²⁶ Jegyzőkönyv dr. Raffay Sándor Bányakerületi ág. Hitv. Ev. püspök által 1928. május 19–20-án tartott kanonika visitacio alkalmából. Evangélikus egyház irattára, Kecskemét. (A továbbiakban: Jkv. 1928.) – Juhász (1999) 87.

Emléktábla Kecskeméten, az evangélikus egyházközség épületén (Arany János utca)

szőlőskertet a kőrösi kapu mellett. Ettől kezdve halottaikat a kálvinista lelkészek temették el. „Szükség is volt saját temetőre, hogy a katolikus parókiának kötelezett párbér és stólafizetés terhe alól mentesüljenek, s halottaikat református protestáns szertartással, saját temetőjükbe temethessék, s a református lelkész közreműködésével helyezték örök nyugalomra, mindaddig, míg törvényesen elismert, önálló gyülekezetté nem alakulhatnak, saját lelkészükkel.”²⁷ A megnyitáskor 140 négyszögölnyi területet többször bővítették, védelmét a kimélyített árok és bakhát jelentette. Helyén – a jelenlegi múzeum előtti területen – 1857-től parkot létesített a város, miután a temetőt – többek között a vasút és vasútállomás építése miatt – be kellett zárni. Templom építésére, lelkész tartására és ezzel együtt az önálló szabad vallásgyakorlásra 1791-ben nyertek engedélyt a kecskeméti evangélikusok. Ebben az évben megvásárolták *Tóth István* városi szenátornak a város közepén álló házát 3.250 rhénes forintért, s itt alakították ki az imaházat, parókiát és az iskolát. Az első lelkészt, a Borsod megyei Arnóthról érkezett *Wenich Györgyöt* 1792. október 14-én iktatták be hivatalába. Az első nyilvános evangélikus istentisztelet dátumaként 1792. szeptember 30-át tartják számon, amelyről egy kecskeméti tudósító levele alapján a *Magyar Kurir* című folyóirat is beszámolt,²⁸ s amelyből az is kiderül, hogy a templom még nem volt teljesen kész, hiszen a szertartás a templom előtt felvont sátorban zajlott, „...textusul használván Jeremiás XXXIII. 10–12. verseit. Jelen van Báró Auspitz generális és neje, rk. és ref. Kecskeméti tanácsosok, örömkönnyekek sírva. Ezen isteni tiszteletnek első zsengején a ref. kántor hét tanuló ifjakkal angyali harmóniával énekelvén, egész a meglegedésig gyönyörködtette a jelenlévők füleit.”²⁹

²⁷ Jkv. 1928. ; Kis – Szilágyi (1992)6. – Juhász (1999) 88.

²⁸ Magyar Kurir 1792. 1270. o.

²⁹ Uo. valamint Jkv. 1928.

Az istentiszteletek rendjéről 12 pontból álló szabályzatot állítottak össze *Ekklesia Rendelése az Isteni tisztelet körül* címmel, amely többek között azt is tartalmazta, hogy az evangélikus hívek a reformátusok harangozásakor gyülekeznek, a könyörgést mindig magyar nyelven tartják, istentiszteletet minden vasárnap délelőtt és délután is tartanak, 3 vasárnapon magyarul, a negyediken tótul, a német nyelvű istentisztelet tartásáról pedig a lelkész szabadon dönt. Az ünnepek között felsorolták az újesztendő napját, nagypénteket, áldozócsütörtököt és a „sátoros ünnepeket.” 1809 áprilisában mondta ki az egyházközség közgyűlése, hogy elhagyják a tót istentiszteletet, és csak a sátoros ünnepek második napján lesz szlovák nyelvű prédikáció. Német nyelvű istentiszteletekről ekkor sincs említés. 1794-ben egy kovácsműhelyből kiindult tűzvész sok evangélikus család addigi munkáját emészette fel, de ezt néhány év alatt kiheverték. Az evangélikus lakosság erejét és áldozatkészségét jelzi, hogy 1806-ban adakozásból újabb telket vásároltak az egyházközség számára. 1820–1840 között ismét újabb telkekkel gyarapodtak, *Orbán Zsigmond*tól és a *Sélley* örökösöktől megvásárolták a Sélley-házat. Ezzel a későbbi fejlesztések és építkezések lehetőségét is megteremtették. 1862–63-ban itt épülhetett fel az *Ybl Miklós* tervezte templom, majd a századfordulón a luteránus bérház üzletsorokkal és nagy belső udvarral. A 18. század végén – 19. század elején az egyházközség lélekszáma kb. 500 fő volt.

Az egyházközség megszervezésével egyidejűleg az elemi iskolai képzést is megszervezték. A rektor bére az 1810-es években 100 forint, 20 véka búza, 6 akó bor, 2 öl fa, újesztendő napján egy offertórium, minden gyermektől egy didactrum 1 forint, énekes halottól 15 krajcár, prédikációs halottól 24 krajcár, búcsúztató versektől szabad alku, és „az ostyával való látogatás tiltva maradván, mint eddig.”³⁰ A természetbeni juttatások és a fizetéskiegészítő tevékenységek hozzátartoztak a tanító díjazásához és munkájához; így volt ez Petőfi kecskeméti iskoláztatása idején is. Az iskola 1792-től 1872-ig működött önálló egyházközségi iskolaként, majd az 1870-es években beolvadt az 1872–77 között megszervezett községi népiskolai szervezetbe. Evangélikus tanítók, kántortanítók természetesen ezt követően is működtek.

SCHIFFERDECKER TANÍTÓ JEGYZETEI ÉS A TANANYAG

A kecskeméti evangélikus tanítók sorában időrendben a hatodik Schifferdecker Dániel, aki 1817-től 1831-ig vezette az iskolát. Híres volt szép kézírásáról, és Petőfit is ő tanította a betűvetésre. Szigorú, rendszerető emberként ismerték. A róla szóló írások nem hagyják említés nélkül, sőt kissé el is túlozzák tirannuszi kegyetlenségét, a tanítványok fegyelmezését, a borral és sertésekkel való foglalkozását. A korabeli viszonyok között elfogadott volt a nádpálca használata éppúgy, mint a tanítók

³⁰ Jkv. 1928.

keresetkiegészítő tevékenysége, a bor pedig a hivatalos tanítói fizetés természetbeni része volt. A tanítókkal szembeni elvárásokat a protestánsok számára akkoriban a *Tóth Pápai Mihály* kiadta, rövid útmutató³¹ foglalta össze. Schifferdecker Dániel az ebben foglalt elvárásoknak messzemenően megfelelt. Íráskészsége, szépírása, német- és latinnyelv-tudása ismertséget és időnként a fizetésen felüli anyagi hasznot is hozott számára.

Schifferdecker műveltségéről, szakmai érdeklődéséről tanúskodnak a 315 oldalt kitevő, vegyes feljegyzései is. A korabeli általános útmutatók mellett ez az egyik legfőbb támpontunk arra vonatkozóan is, hogy milyen könyvekkel, tankönyvekkel találkozhatott Petőfi a kecskeméti iskolában. A belső borítón található feljegyzés szerint a tanító megvásárolta *Fischer József* a szépírás tanításáról szóló munkáját,³² amely azért figyelemre méltó, mert a tanítók többsége ennek oktatásához nem használt útmutatót és tankönyvet.

Könyvjegyzékében 69 könyvet sorolt fel, ezek közül 41 magyar, 15 latin és 13 német nyelvű volt. Ezek között vannak tankönyvek, nyelvtankönyvek (például *Ovidius*, *Cicero*, *Donatus*, *Cornelius*) és tanítók számára hasznos összeállítások (például Márton József (1816): *Három nyelvből készült oskolai lexicon, vagyis szókönyv*. Bécs, Pichler; Sipos József (1817): *A magyarországi helvetziai vallástételt követő oskolai tanítók tárháza. Predikáziók, oratóziók*. Pest, 1817.), valamint énekeskönyvek, prédikációs könyvek, temetési és lakodalmi versek gyűjteménye, levelezőkönyv, természettudományi művek, Magyarország történelméről, statisztikájáról szóló könyvek. Megvette a kortárs kecskeméti költő, *Mátyási József* (1765–1849) verseskötetét is. Megemlíti, hogy egy *Arany Bánya* című oktató összeállításból 12 darabot vásárolt. A jegyzékben találunk rövid utalást olyan könyvekre, melyek a korban népszerűek lehettek (például *Szerelem természete*, *A babonákról*, *Szükségben segítő könyv*, *Ártalmas férgek kiirtási módja*.)

Ezeket Schifferdecker használta is, amire a jegyzetek, kimásolt részletek is utalnak. „Ki kell válogatnod a könyvekből a’ szép mondásokat, a’ mellyeket meg kell tanulnod és okosan kell követned.” – olvasható egy, a pedagógiai alapelveket összefoglaló latin nyelvű idézet után, amelynek magyar fordítása: „E három megkívántatik a tanulóban: Jó természet v’ Erkölc, Szorgalmatosan gyakorolja magát azokban, mellyeket tanul, A’ Fenyítéket fel vegye.” Jegyzetei között szerepelnek még történelmi események, Napóleon és a burkus király históriája, bölcs mondások, rigmusok és versidézetek, például a kortárs Mátyási Józseftől; találos mesék és rejtvények, számtani feladványok leírása, mértékegységek, átváltások.

³¹ Tóth Pápai Mihály (1797): *Gyermek nevelésre vezető út-mutatás a’ S. Pataki Helvetia Confessiot tartó Collégiumban tanító ifjúság számára*. Kassa, Elinger János Könyvnyomdája.

³² Fischer József (1827): *Oktatás a szépírás mesterségében mind az oskolák, mind pedig a magános tanulók számára*. I. füzet. Pest.

A felsorolt könyvek közül néhányat egészen biztosan megismertetett diákjaival is. Ilyen volt a bibliai történeteket tartalmazó „Hübner”,³³ amelyet olvasókönyvként használtak. A Lánghy István németből átdolgozott, *Gyermekek barátja* című műve,³⁴ amely ebben az időben a leggyakoribb kisiskolai tankönyv volt. Ennek segítségével katetikus, kérdezve rávezető módszerrel oktatták a gyerekeket (ez a módszer Petőfinél is fontos szerepet kap, például *Az apostolban*). Többen rámutattak már az első elemi iskolai leckék fontosságára, Petőfi néhány nagy versét összevetve a *Gyermekek barátja* soraival, mint például „Minden virágnak el kell enyészni”, vagy: „Oh ki ne szeretné tisztelné hát a jó anyát?”

Petőfi első olvasmányai közé tartozhatott *J. H. Campe: Jeles utazások*³⁵ című könyve, amelyet *Dobosy Mihály* szentesi református lelkész átdolgozásában jelent meg 1821-ben. A *Robinson Crusoe* történeteit is feldolgozó Campe úgy vélte, hogy a földrajzi felfedezések és útleírások ragadják meg leginkább a betűvetésben már járatos kisdiakok figyelmét. Tudományos ismeretterjesztést, tudománynál kevesebbet – mesénél és regénynél többet akartak nyújtani, a földrajzi leírásokat időnként erkölcsi példabeszédekkel megtoldva. Távoli tájak, emberek, szamojédek, muszkák, Kelet-India, paloták és kincsek, meseszerű gazdagság, teátrum, vulkán, kénköves tó, halászat, vadállatok, idegen kultúrák, fogadósnék stb. – mindez képek nélkül; mégis olyan, mint egy fantáziadús, nagy képeskönyv a világról.

A napló szerint *Márton József* kiváló grammatikája³⁶ volt Petőfi első német nyelvkönyve, a latint viszont *Péterfi József* útmutatásából³⁷ kezdte tanulni (ez a könyv Petőfi későbbi könyvtárában is megvolt), amely nem ismerte a gyermeki teherbírási mértékét, így nem is lehetett igazán hatékony.

Petrovics Sándor 1831-ben hagyta el Kecskemétet. Bizonyára nem véletlen, hogy Félégyházához hasonlóan a kecskeméti emlékezések is jó kedélyű, vidám gyermekként mutatták be. Jó körülmények között, barátságos, szerető környezetben élt. Ha Félégyházát szellemi szülőhelyének mondhatjuk, Kecskemét Petőfi első iskolavárosa, az első könyvek és az első olvasmányok időszaka, amely nem múlhatott el nyomtalanul, s a város által nyújtott élményekkel együtt maradandó és fontos útravalót jelentett a Kecskemétről 9 éves korában távozó kisdiaok életében.

Ugyanakkor, amikor őt elköltöztették szülei, tanítója is távozott az iskola éléről és a városból is. Egyes vélemények szerint a kolera elől menekült biztonságosabbnak

³³ Hübner János (1817): *Száz, és négy válogatott Bibliabeli Históriaiák, mellyeket az Ó, és Új Testamentomi Szent Írásokból a' gyengéknek kedvéért öszveszedett [...]* Po'sonyban és Pesten, Fűskúti Landerer Mihály.

³⁴ Lánghy István (1829): *A' Magyar Gyermekek Barátja, vagy: olly hasznos Olvasó Könyv a' Házi, és Oskolai tanuló Gyermekek' számára [...]* Pesten, Fűskúti Landerer Mihály betűivel.

³⁵ Campe Joákim Henrik (1819-1821): *A' jelesebb utazások gyűjteménye. Az Ifjúság számára rendbe szedte[...] Magyarúl kiadta Dobosy Mihály szentesi református prédikátor. I-II. Pest, Trattner*

³⁶ Márton József (1824): *Német grammatika. Ahozvaló gyakorlásokkal, német olvasókönyvel és szókönyvel [...]* I-III. Béts

³⁷ Kibédi Péterfi József (1830): *Útmutatás a deák nyelv tanulására, melyet F. W. Döring után [...]* Marosvásárhely

vélt helyre, de ezt nem tudhatjuk biztosan. Személyéről a helyi források a továbbiakban nem szólnak, csak az evangélikus egyház irattárában találhatunk arra vonatkozó utalásokat, hogy az utódoknak folytatniuk kell a hivatalos dokumentumok, anyakönyvek, nyilvántartások vezetését. Későbbi sorsáról, életéről és más jellegű tevékenységéről a *Notitiae Variæ* címet viselő, vegyes feljegyzéseket tartalmazó vaskos kötet tanúskodik.

PETŐFI-KULTUSZ ÉS SCHIFFERDECKER DÁNIEL EMLÉKEZETE KECSKEMÉTEN

Schifferdecker Dániel, a kecskeméti evangélikus tanító neve és munkássága számos kortársához hasonlóan hosszú évtizedekre feledésbe merült. Tevékenységét főként a kecskeméti evangélikus egyházközség múltját feltáró és a kisdíák Petőfi kecskeméti éveire emlékeztető helytörténeti kutatók méltatták. Az egyházközség épületén 1984-ben Petőfi tiszteletére elhelyezett emléktáblán már a tanító neve is szerepel. Az elmúlt években a Petőfi életútját összefoglaló irodalomtörténeti munkákban is helyet kapott Schifferdecker tanító említése. Kétségtelen, hogy az érdeklődés elsősorban világhírűvé lett kisdíákjának, Petrovics Sándornak szól, de ez nem csökkenti annak a jelentőségét, hogy Schifferdecker személyén keresztül életközeli képet kaphatunk 19. század első felének egyházi iskolájáról és tanítójáról. A kézírását őrző vaskos kötet neveléstörténeti és helytörténeti szempontból is értékes forrás. A feldolgozására és bemutatására irányuló szándék többször megfogalmazódott, mindenekelőtt a Petőfi-kultuszhoz kapcsolódó kecskeméti rendezvények, konferenciák alkalmával, így például a 2009. május 21-én megrendezett Petőfi-konferencián, amelynek középpontjában a Kecskeméten őrzött, közvetlenül vagy közvetve Petőfihez kapcsolható gyűjtemények, jeles dokumentumok álltak. Ennek keretében Schifferdecker jegyzeteiről *Székelyné Kőrösi Ilona* és *Heltai Nándor* ny. újságíró, közíró beszélt,³⁸ ismertette a *Notitiae variæ* Kecskemétre kerülésének történetét. Az általa elmondottakhoz fontos kiegészítések hangzottak el, valamint a jövőre vonatkozóan az a javaslat is, hogy egy Kecskeméten megrendezendő Petőfi-konferencia egyik központi témája legyen a Schifferdecker-napló. Ennek tanulmányozása ugyanis sok szempontból fontos, komoly tudományos kihívás, ugyanakkor sokoldalú megközelítésre ad alkalmat az irodalom- és történelemtudományok művelői számára. (Várostörténet, színháztörténet, iskolatörténet, egyházközség, egyházi kapcsolatok, tankönyvek és tananyag, a mezővárosi tanító életmódja, helyi kapcsolati háló, nemzetiségek, vallások, vásárok, cselédek, csárdaépítés, rejtvények és játékok stb.)

A közelgő bicentenáriumi évforduló, amelyet a kulturális kormányzat Petőfi-émlékvé nyilvánít, remélhetőleg méltó keretet adhat ennek a rendezvénynek is.

³⁸ Heltai Nándor 2017-ben elhunyt. Munkás élete során sokat tett a kecskeméti Petőfi-kultusz, a költőhöz és helyi kötődéséhez kapcsolódó ismeretterjesztés érdekében.

IRODALOM

- Antalffy Gyula (1982): *Reformkori magyar városrajzok*. Budapest, Panoráma.
- Ács Pál – Székely Júlia (2000): Iskolázás. In: Stemler Gyula (szerk.): *Magyar Kódex 3. Szultán és császár birodalmában. Magyarország művelődéstörténete 1526–1790*. Budapest, Kossuth Kiadó – Enciklopédia Humana Egyesület. 2000. 389–397.
- Balogh László (szerk. 1996): *1000 éves a magyar iskola 996–1996*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum
- Baróti Dezső (1983): Ratio Educationis. *Irodalomtörténet*, XLXV. évf. (Új folyam XV.) 4. sz. 980–985.
- Borzák Tibor (2016): *Rokonom, Petőfi*. Kecskemét. BT-Press Könyv- és Lapkiadó Bt.
- Borzák István (1955): *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Cserey Lőrinc (1777): *Hálálól beszéd a tudományoknak felséges Mária Theresia királyi kegyes gondviselése [...] Bécs*. Trattner János betűivel
- Csóka J. Lajos (1977): Kollár Ádám és az 1777. évi Ratio Educationis. *Magyar Pedagógia*, 3–4. sz. 388–408.
- Dienes András (1968): *A fiatal Petőfi*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Dobszay Tamás (1998): A művelődés és a műveltség polgárosodása. In: Gergely András (szerk.): *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Budapest, Korona Kiadó. 159–196.
- Dobszay Tamás (2000): Iskolatörténet. In: Stemler Gyula (szerk.): *Magyar Kódex 4. Reformkor és kiegyezés. Magyarország művelődéstörténete 1790–1867*. Budapest, Kossuth Kiadó – Enciklopédia Humana Egyesület. 399–402.
- Fehér Erzsébet (1995): *Magyar nyelvű tankönyvek 1777–1848*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Fehér Katalin (1998): II. József népoktatáspolitikája a korabeli sajtó tükrében. *Magyar Könyvszemle*, 114. évf. 3. sz. 284–293.
- Fehér Katalin (1999): *A felvilágosodás pedagógiai eszméi Magyarországon*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Fekete Sándor (1973): *Petőfi Sándor életrajza I. A költő gyermek- és ifjúkora*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Fináczy Ernő (1902): *A magyarországi közoktatásügy története Mária Terézia korában*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Fináczy Ernő (1927): *Az újkori nevelés története*. Budapest.
- Friml Aladár (1913): *Az 1777-iki Ratio Educationis*. Budapest, Kath. Középiskolai Tanáregyesület. (Pedagógiai Könyvtár. Szerk. Kornis Gyula. I. kötet)
- Gömöry János: *Petőfi kecskeméti tanítójának feljegyzéseiből*. *Evangelikus Élet*, 1960. júl. 17.
- Hatvany Lajos (1967): *Így élt Petőfi*. (2. jav. kiadás). I–II. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hornyik János (1927): *Kecskemét város gazdasági fejlődésének története*. Kecskemét, (Kecskemét th. város múzeumának kiadványai I.)
- Horváth Márton (1988): *A magyar nevelés története*. I. kötet. Budapest, Tankönyvkiadó.

- Iványosi-Szabó Tibor (öa., jegyz., bev. 2003): *Kecskeméti testamentumok 2. 1768–1781.* [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (Forrásközlemények 5.)
- Jakus Lajos (1961): Petőfi „tirannuszi” szigorúságú tanítója. *Köznevelés*, 1961. jan. 4. XVII. évf. 1. sz. 19.
- Juhász István (1999): *Kecskemét város temetői.* Kecskemét, Print 2000 Nyomda Kft.
- Kármán Mór (1911): Közoktatásunk országos szervezésének nehézségei a XVIII. században. *Budapesti Szemle*, 145. 410. sz. 218–239., 411. sz. 394–429.
- Kéry Gyula (1908): Friss nyomon. Petőfi adomák. Budapest, Kunossy, Szilágyi és Társa Kiadóvállalat.
- Kis János – Szilágyi Tibor (szerk. 1992): Emlékkönyv 1792–1992. A kecskeméti evangélikus gyülekezet története. Kecskemét, Evangélikus Gyülekezet.
- Kiss József (1987): *A mi Petőfink – Petőfi a Duna-Tisza közén.* A kiskőrösi Petőfi Emlékmúzeum állandó kiállításának vezetője. Kecskemét. <http://mek.oszk.hu/10900/10926/10926.pdf> [2020. 10. 23.]
- Kiss József (1973): Petőfi és Bács-Kiskun megye. In: Fenyvessiné Góhér Anna – F. Tóth Pál (szerk.): *Itt születtem én ezen a tájon... Petőfi Emlékkönyv.* Kecskemét. Katona József Megyei Könyvtár és Társaság.
- Kornis Gyula (1927): *A magyar művelődés eszményei 1777–1848.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Kosáry Domokos (1977): A kétszáz éves Ratio Educationis. *Magyar Pedagógia*, 77. (1977) 3–4. sz. 375–387.
- Kosáry Domokos (1988): A felvilágosult abszolútizmus oktatásügyi reformjai (1765–1790); Az oktatásügy a haladó törekvések hullámvölgye idején (1790–1830). In: Horváth Márton (főszerk.): *A magyar nevelés története I.* Tankönyvkiadó, Budapest. VI–VII. fejezet 143–257.
- Kosáry Domokos (1989): A felvilágosodás változatai. Oktatásügy. In: Ember Győző – Heckenast Gusztáv (főszerk.): *Magyarország története 1686–1790.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 1142–1159.
- Kosáry Domokos (1996): *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Budapest, Akadémiai Kiadó. (3. kiad.)
- Kubinyi Fetenc – Vahot Imre (1980): *Kecskemét és a kecskeméti puszták.* Kecskemét, Kecskemét Város Tanácsa.
- Lexicon Locorum 1773. Lexicon universorum Regni Hungariae locorum populosorum anno 1773 officiose confectum. (Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása.) Budapest, Kiadja a Magyar Békeküldöttség. Hornyánszky V. 1920.
- Magocsa Lászlóné (1992): A Ratio Educationis és a matematika. *Köznevelés*, 1992. 19. sz. 10.
- MPL = Magyar Pedagógiai Lexikon (1934) Szerk.: Fináczy Ernő – Kornis Gyula – Kemény Ferenc. Magyar Pedagógiai Társaság, Révai Irodalmi Intézet, Budapest.

- Marczali Henrik (1882): Mária Terézia tanügyi reformjai. *Budapesti Szemle*, 31. sz. 229–240.
- Marton Sándor (1933): Petőfi és Kecskemét. In: Hajnóczy Iván (szerk.): *Katona József Kör Évkönyve az 1913–32. évekről*. Kecskemét. 60–66. old.
- Mészáros István (1968 a): *A magyar nevelés története 1790–1849*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Mészáros István (1968 b): Neveléstörténeti arcképcsarnok. Ürményi József (szövegfordítás) *Köznevelés*, XXIV. évf. 4. sz. 122–124.
- Mészáros István (1968 c): Neveléstörténeti arcképcsarnok. Schedius Lajos (szövegfordítás) *Köznevelés*, XXIV. évf. 4. 202–203.
- Mészáros István (1972): *Népoktatásunk 1553–1777 között*. Pedagógiai Közlemények 14. Az ELTE Neveléstudományi Tanszékének kiadványai. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Mészáros István (1979): Az 1845 előtti hazai népoktatástörténetre vonatkozó kutatások néhány problémája. *Magyar Pedagógia*, 1979. 3. sz. 296–315.
- Mészáros István (1980): Az 1777-i és az 1806-i Ratio Educationis tankönyvei. *Magyar Könyvszemle*, 96. évf. 4. sz. 350–369.
- Mészáros István (1981 a): *Ratio Educationis*. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: Mészáros István Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Mészáros István (1981 b): *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Mészáros István (1983): Az 1806-i Ratio Educationis népiskolai tankönyvei. *Magyar Könyvszemle*, 99. évf. 2. sz. 129–137.
- Mészáros István (1984): *Népoktatásunk szervezeti-tartalmi alakulása 1777–1830 között*. Budapest, Tankönyvkiadó. (Pedagógiai Közlemények 26. Az ELTE Neveléstudományi Tanszékének kiadványai)
- Mészáros István (1985): Két Ratio Educationis: kiteljesedés vagy hanyatlás? *Magyar Pedagógia*, 2. sz. 190–204.
- Mészáros István (1989): *A tankönyvkiadás története Magyarországon*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Mészáros István (1991 a): *Magyar iskolatípusok 996–1990*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Mészáros István (1991 b): Mária Terézia alkotása: a tankerület. *Köznevelés*, 1991. 33. sz. 7.
- Mészáros István (1996): *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (1999): *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Mezősi Károly (1973): Petőfi anyja. In: Fenyvessiné Góhér Anna – F. Tóth Pál (szerk.): *Itt születtem én ezen a tájon... Petőfi Emlékkönyv*. Kecskemét. Katona József Megyei Könyvtár és Társaság. 77–89.

- Oláhné Erdélyi Mária (1977): Az 1777-i Ratio Educationis és a matematikaoktatás. *Magyar Pedagógia*, 1977. 3–4. sz. 409–422.
- Pálfy Ilona, H. (1935): Kecskemét adózó lakossága az 1828. évben. Kecskemét város statisztikai megvilágításban. *Magyar Statisztikai Szemle*, XIII. évf. 5. sz. 40–51.
- Pándi Pál – Pálmai Kálmán (1973): Petőfi Sándor. Budapest, Gondolat.
- Pásthly Károly (1899): *Kecskemét közoktatásügye a múltban és a jelenben*. Kecskemét, Sziládi László.
- Patachich Ádám (1780): *Eucharisticon*. Buda, Typis Regiae Universitatis.
- PED. L. = Pedagógiai Lexikon I–IV. 1976–1979. Főszerk.: Nagy Sándor. Budapest, Akadémiai Kiadó. I. k. A–F (1976), II. k. G–K (1977), III. k. L–Q (1978), IV. k. R–Z (1979).
- PL. = Pedagógiai Lexikon I–III. 1997. Budapest, Keraban Könyvkiadó.
- Petrin László (1992): A Ratio Educationis tanulságai. *Köznevelés*, XLVIII. évf. 2. sz. 13.
- Pukánszky Béla – Németh András (1998): *Neveléstörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Ravasz János (1958): *Az 1777-i Ratio Educationisról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ravasz János (szerk. 1960): *A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában*. Budapest, Tankönyvkiadó. (Neveléstörténeti Könyvtár)
- Ravasz János (szerk. 1966): *Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1100–1849*. Budapest, Tankönyvkiadó. (Neveléstörténeti Könyvtár)
- Ravasz János (1977): Az 1777-i Ratio Educationis általános tantervi céljairól. *Pedagógiai Szemle*, XXVII. évf. 11. sz. 996–1014.
- Ratio Educationis (1981) Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: Mészáros István. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sarkadi László (1991): Törvénytől törvényig. *Köznevelés*, 1991. 3.sz. 5–6.
- Soltész József (1841): *Az Egész Gyülekezettől Megsirattatott Áron*. Debrecen. Nyomtatott Tóth Lajos által.
- Systema (1992) *Systema rei scholasticae evangelicorum aug. conf. in Hungaria. Az ágostai hitvallású evangélikusok iskolaügyének rendszere Magyarországon*. Fordította Terray Barnabás. A magyar neveléstörténet forrásai VII. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- Sz. Kőrösi Ilona (1984): *Adatok a reformkori Kecskemét életmódtörténetéhez*. In: Bánszky Pál – Sztrinkó István (szerk.): *Cumania 8. A Bács-Kiskun megyei múzeumok évkönyve*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága. 107–146.
- Sz. Kőrösi Ilona (1988): Petőfi kecskeméti iskolaévei. In: *Petőfi Emlékhelyek Országos Találkozója*, 1988. márc. 14. 4.sz. Emlékhelyi füzet. Kecskemét.
- Székely Gábor (2009): Kecskeméti reformátusok végrendeletei a XVII–XVIII. századból. In: Bárth János (szerk.): *Cumania 24. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete. 199–284.

-
- Szokolai Hártó János (1846): Szabadalmas Kecskemét városának történetirati ismertetése. Kecskemét.
- Szabó Kálmán (1935): A „hírős város” *anekdotakincse*. Kecskemét, Első Kecskeméti Hirlapkiadó és Ny.
- Szabó Richárd (1845): Kecskemét ismertetése. *Életképek*. 25–26. sz. 792–797., 821–827.
- Szögi László (1997): 220 éve jelent meg a Ratio Educationis. *Magyar Felsőoktatás*, 8. sz. 43.
- Uray Sándor (1941): Budai Ézsaiás debreceni püspök emlékezete. Debrecen.
- Vörös Károly (1980): A magyar nép kulturális élete. Az oktatásügy intézményei. In: Mérei Gyula (főszerk.) Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története 1790–1848*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1112–1123.
- Zibolen Endre (1977): Az 1777-i Ratio Educationis metszeteiről. *Magyar Pedagógia*, 1977. 3–4. sz. 423–434.

„és jártam a kisebbségi tanári sors göröngyös útjait”¹

KOLOZSVÁRTÓL SZOMBATHELYIG EGY MAGYAR PEDAGÓGUSNŐ, VALENTINI (VALENTINY) ELVIRA (1883–1942) ÉLETPÁLYÁJA

PIFKÓ DÁNIEL²

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

DÁNIEL PIFKÓ: FROM KOLOZSVÁR TO SZOMBATHELY. THE CAREER OF A HUNGARIAN FEMALE TEACHER, ELVIRA VALENTINI (1883–1942)

Elvira Valentini was the first female assistant professor of scientific universities in Hungary. Valentini grew up in a wealthy family of Kolozsvár. Having finished the upper girl's school of Kolozsvár, she graduated in 1902, and then she started her university studies in the Royal Hungarian Ferenc Joseph University (Kolozsvár) in the same year. During her university years, she was involved in the tasks of the Botanical Department, she was a demonstrator at first, and then she was appointed as teaching assistant (instructor) in 1906. During her two years of foreign study trip spent in western European universities, she was appointed as an assistant professor of the Botanical Department of the university of Kolozsvár. She kept this position just for a short period at the university. She was already teaching in the Girls School of Fiume in 1913, and she returned to Kolozsvár when World War I started. After World War I, she remained in Kolozsvár, which became part of Romania (Cluj-Napoca). She participated in the foundation of the Calvinist Girl's Gymnasium in Kolozsvár, which educated mainly native Hungarian pupils. She was as well the director of this school. As a result of the difficulties due to minority life, Elvira Valentini moved to Hungary in 1927. She was teaching in cities Szeged and Szombathely before her death.

¹ Valentini Elvira (1928): *Életrajz*. 1928. 01. 02. Kézirat. A Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteménye. 9 p.

² Pifkó Dániel muzeológus, Oktatási Hivatal Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest

BEVEZETŐ

A dualizmus időszakában számos olyan rendelet született, amely a megfelelő családi háttérrel rendelkező, tehetséges nők számára lehetőséget biztosított arra, hogy a korábnál magasabb szintű oktatásban részesülhessenek. 1875-ben megnyílt az első állami felsőbb leányiskolát Budapesten, amely középiskolai jellegű oktatást biztosított a nőknek, az 1880-as években pedig már több vidéki nagyvárosban is működtek hasonló intézmények. Jelentős lépés volt a nők oktatásában *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter 1895-ös rendelete, amely lehetővé tette, hogy a magyarországi tudományegyetemek orvosi- és bölcsészkarára nőket is felvegyenek. Az 1896/97-es tanévben pedig az első magyarországi leánygimnázium is megkezdte működését.³

Nem sokkal azután, hogy a nők már felvételt nyerhettek az egyetemekre, az egyetemi intézetek és tanszékek munkájába is bekapcsolódtak demonstrátorként vagy tanársegédként. *Valentini Elvirát*, aki korábban tanársegéd volt, 1912-ben adjunktusnak nevezték ki a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Növénytani Tanszékére. Ezzel ő lett az első nő, aki ilyen magas pozícióba került egy magyarországi tudományegyetemen.⁴

Ebben a tanulmányban Valentini Elvira életútját mutatjuk be. Valentini pályája jól szemlélteti, hogy milyen lehetőségek és hátráltató tényezők voltak egy olyan nő számára, aki a dualizmus időszakában szeretett volna tudományos téren boldogulni. Pályája emellett azt is jól példázza, hogy milyen nehézségekkel kellett megküzdeni azoknak a tanároknak, akik Trianon után az elcsatolt területeken folytatták tovább munkájukat.

VALENTINI ELVIRA CSALÁDI HÁTTERE

A 19. század végén és a 20. század elején még csak kevés nő számára volt elérhető az egyetemi oktatás. Valentini Elvirának kiváló családi háttere volt, amely segítette abban, hogy az egyetemen tanulhasson, majd a Növénytani Tanszék munkájában is részt vegyen. Édesapja, *Valentini Adolf* Kőhalomról, egy Nagyküküllő megyei mezővárosból származott. Édesanyja pedig a veszprémi születésű *Czubor Karolina* volt.⁵

Valentini Elvira édesapja 1872-ben négy másik hallgatóval együtt kezdte meg gyógyszerész tanulmányait a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudomány-

³ Rébay Magdolna (2009): *Leány-középkölkolák Magyarországon és a német nyelvű országokban*. Új Mandátum, Budapest. 259 p.

⁴ Pifkó Dániel (2018): Botanikai élet a dualizmus kori Magyarországon (1867–1918). I. A felsőfokú oktatás fejlődése és annak hatása a hazai botanikára. *Botanikai Közlemények*, **105**. 2. 179–222.

⁵ Valentini (1928)

egyetemen, ahol abban az évben indult meg a tanítás.⁶ Miután befejezte a kétéves gyógyszerészképzést, Kolozsváron maradt és patikát nyitott. 1875-ben már a helyi újságokban hirdette a „Szentháromsághoz” címzett gyógyszerárát, amely a főtér közelében, a Belmonostor utcában (ma Unió utca), a Redoute-soron működött.⁷ Valentini Adolf szikvízgyártással is foglalkozott,⁸ 1891-ben már saját szikvízgyára volt.⁹ Emellett a Szabadelvű Párt tagjaként a városi közgyűlés képviselőjeként is munkálkodott.¹⁰

Valentini Adolf több olyan helyi egyesületnek volt tagja, amely a természettudományok iránt érdeklődő kolozsváriakat fogta össze. 1876-ban lépett be a kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulatba, melyet abban az évben alapítottak. Ez az egyesület 1884-ben beolvadt az Erdélyi Múzeum Egyesület Természettudományos Szakosztályába.¹¹ A fúzió után Valentini továbbra is a szervezet tagja maradt.¹² Az Erdélyi Múzeum Egyesület tagjai között nagy számban voltak egyetemi tanárok és diákok is. Később Valentini Elvira is részt vett az egyesület munkájában.¹³

Valentini Adolf tagja volt a kolozsvári Kertészeti Egyletnek is, amelynek munkájában *Waltz Lajos*, az egyetemi botanikus kert kertésze és *Richter Aladár*, a Növény-tani Tanszék vezetője is részt vett.¹⁴ Emellett 1907-ben az Erdélyi Kárpát Egyesületbe is belépett, melynek szintén számos egyetemen dolgozó személy tagja volt.¹⁵ Valentini Adolf több gyógyszerész szervezetben is szerepet vállalt. 1895-ben a kolozsvári egyetemen működő Gyógyszerészet Hallgatók Segély- és Önképző Egyletének dísztagjává választották,¹⁶ és ő volt az első elnöke a Gyógyszerészség Országos Szövetsége kolozsvári fiókszervezetének is.¹⁷

⁶ Minker Emil (2002): Kik voltak az első gyógyszerész hallgatók a kolozsvári egyetem megnyitásakor? *Gyógyszerészet*, **46**. 229–230.

⁷ *Magyar Polgár*, 9. évf. 59. szám, 1875. 4. p.

⁸ Valentini Adolf szikvízgyára. *Magyar Polgár*, 25. évf. 38. szám, 1902. 4. p.

⁹ *Kolozsvár*, 5. évf. 119. szám, 1891. 4. p.

¹⁰ Városi közgyűlés. *Kolozsvár*, 6. évf. 48. szám, 1892. 2–3 p.

¹¹ György Lajos (1937): Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése 1859–1934. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj-Kolozsvár. 88 p.

¹² Az erdélyi muzeum-egylet orvos-természettudományi szakosztálya tagjainak névsora 1884-ben. *Orvos-Természettudományi Értesítő I. Orvosi Szak*, **10**. 7. 1885. 85–91.

¹³ Névjegyzék az Erdélyi Múzeum-Egylet orvostermészettudományi szakosztálya tagjairól az 1904. márczius 20.-án tartott közgyűlés napján. *Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egylet Orvos-Természettudományi Szakosztályából I. Orvosi Szak*, **29**. 1. 1904. 68–76.

¹⁴ A kertészeti egylet. *Kolozsvár*, 7. évf. 19. szám. 1893. 3. p.

¹⁵ Az E. K. E. új tagjai 1907 ápr- hó 30-tól jul. 31-éig. *Erdély*, **16**. 7–8. 1907. 128. p.

¹⁶ Az egyetem köréből. *Kolozsvár*, 9. évf. 282. szám, 1895. 3. p.

¹⁷ Valentini Adolfnak. *Gyógyszerészek Lapja*, **21**. 10. 1881. 9. p.

A természettudományos és gyógyszerész egyesületeken kívül tagja volt a kolozsvári kereskedelmi társalgó körnek,¹⁸ rabsegélyező egyletnek¹⁹ és a helyi vadásztársaságnak is.²⁰

Valentini Elvira tehát egy jómódú, a természettudományok irányába nyitott, a kolozsvári közéletben jelen lévő családban nőtt fel. Édesapja a kolozsvári egyetemen tanult és tanulmányai után is kapcsolatban maradt az egyetemi körökkel.

VALENTINI ELVIRA TANULÓÉVEI A KOLOZSVÁRI FELSŐBB LEÁNYISKOLÁBAN

A református vallású Valentini Elvira Kolozsváron született 1883. november elsején, majd tanulmányait is ebben a városban folytatta. Az elemi iskola négy osztályát a belvárosi református leányiskolában végezte, majd 1894-től a kolozsvári állami felsőbb leányiskolába járt.²¹ Az 1880-ban alapított kolozsvári felsőbb leányiskola első igazgatója, *De Gerando Antonina* a magyar nőnevelés egyik kiemelkedő alakja volt, aki 32 éven át vezette az iskolát. Ő maga Franciaországban nevelkedett, és közeli rokonságban állt *Brunszvik Terézzel* és *Teleki Blankával* is. Az iskola, amelyet vezetett, a magyar nőnevelés egyik legfontosabb intézménye volt a korszakban.²²

A kolozsvári felsőbb leányiskolát 1893-tól bővítették hatosztályosra,²³ így amikor Valentini Elvira befejezte az elemi iskola első négy osztályát, már lehetősége volt a *De Gerando Antonina* vezette iskolába jelentkezni. Az első osztályba 10 éves koruktól vették fel azokat a lányokat, akik az elemi iskola négy osztályát elvégezték. Valentini Elvirának, abban a hat évben, amíg a felsőbb leányiskolába járt, a hit- és erkölcsstan tantárgy mellett magyar nyelv és irodalom, német nyelv, francia nyelv és irodalom, földrajz, történelem, számtan és mértan, természetrajz (állat- és növénytan, vegytan), természettan (fizika), ének, írás és rajz, kézimunka, egészségtan és neveléstan tantárgyai voltak az iskolában.²⁴

A növénytant – amely Valentini Elvira szaktárgya lett az egyetemen – az első és második osztályban tanulták a kolozsvári felsőbb leányiskola növendékei. A második osztályban a növényteni órákat ősszel vagy nyáron, illetve tavasszal tartották,

¹⁸ A helybeli kereskedelmi kör. *Magyar Polgár*, 15. évf. 25. szám, 1881. 3. p.

¹⁹ A kolozsvári rabsegélyező egylet. *Kolozsvár*, 6 évf. 150. szám, 1892. 3. p.

²⁰ Hatalmas vaddisznót... *Kolozsvár*, 11. évf. 206 szám. 1897. 3. p.

²¹ Valentini (1928)

²² Kereszty Orsolya (2007): A nők középfokú oktatása a kolozsvári közszégi/állami felsőbb leányiskolában a dualizmus kori Magyarországon. *Magiszter*. 3–4. 157–172.

Gaal György (2018): *De Gerando Antonina*, a leánynevelő és intézete. In: *De Gerando Antonina: Nőtan, avagy amit egy leánynak tudni kell*. Kriterion, Kolozsvár. 7–73.

²³ Uo.

²⁴ Értesítő a kolozsvári állami felsőbb leányiskola 1896/97 iskolai évről. Gombos Ferencz könyvnyomdája, Kolozsvár. 1897.

ami azt mutatja, hogy élő növényeket is felhasználtak az oktatásban. Emellett évente voltak olyan, elsősorban fűvészeti célú kirándulások is, amelyeken az iskola összes tanulója részt vett. Az 1897/98-as tanévben például a város déli határában található Kolozsvári Bükk erdejében kirándultak. Ez a terület különleges flórája miatt kedvelt célpontja volt a botanikával foglalkozó szakembereknek, akárcsak a Tordai-hasadék, ahova szintén szerveztek kirándulást az iskola tanulói számára.²⁵

Valentini Elvira tanárai között okleveles tanítónők és egyetemet végzett férfi tanárok is voltak. A tantestület fiatal tagja volt *Biela Mária* is, aki később szoros szakmai és baráti kapcsolatba került Valentini Elvirával.²⁶ Biela magyar, német és francia nyelvet tanított a növendékeknek, emellett az iskolai önképzőkörnek is ő volt az alelnöke. Már a felsőbb leányiskola tanáraként, 1897-ben letette az érettségét,²⁷ majd 1898-ban a kolozsvári egyetemre is beiratkozott,²⁸ ahol francia–latin szakon kapott diplomát.²⁹ Később a kolozsvári felsőbb leányiskolában, majd a kolozsvári református leánygimnáziumban is Valentini Elvira kollégája volt, a kolozsvári református leánygimnáziumnak pedig ő volt az egyik első igazgatója (1920–1922).³⁰ 1927-ben Valentini Elvirával együtt határozták el, hogy elhagyják Romániát és Szegedre költöznek.³¹

Valentini Elvira második osztályos tanuló volt akkor, amikor Wlassics Gyula 1895. december 31-én közzétett miniszteri rendelete a nők számára is megnyitotta az egyetemeket. Az egyetemi felvételihez azonban szükség volt érettségi bizonyítványra. Mivel a felsőbb leányiskolák nem adtak érettségit, azoknak a lányoknak, akik az egyetemre készültek, a fiúk számára fenntartott gimnáziumokban kellett letenni a vizsgát.

De Gerando Antonina, az iskola igazgatója már az 1895-ös rendelet előtt is azt az álláspontot képviselte, hogy a felsőbb leányiskolákban a fiúgimnáziumokhoz hasonló színvonalon kellene a növendékeket oktatni.³² Mivel az érettségihez szükséges latin nyelvet korábban egyáltalán nem tanulták a felsőbb leányiskolákban, ezért 1897-től külön latin kurzusokat indított azoknak a tanulóknak, akik érettségizni

²⁵ Értésítő a kolozsvári állami felsőbb leányiskola 1897/98 iskolai évről. Gombos Ferencz Lyceumnyomdája, Kolozsvár. 1898.

²⁶ Benkő Ágnes (1943): Szelíd és romlatlan lélekkel. Emlékbeszéd dr. Valentini Elviráról... In: *A kolozsvári református leánygimnázium évkönyve az 1942–43 iskolai évről*. Kolozsvár. 3–9.

²⁷ Értésítő a kolozsvári állami felsőbb leányiskola 1897/98 iskolai évről. Gombos Ferencz Lyceumnyomdája, Kolozsvár. 1898.

²⁸ Értésítő a kolozsvári állami felsőbb leányiskola 1898/99 iskolai évről. Gombos Ferencz Lyceumnyomdája, Kolozsvár. 1899.

²⁹ Gaal (2018)

³⁰ Jakab Antal Géza (2010): A kolozsvári református leányiskola 1918–1940 között. In: Deák Á., Jakab A., Vörös A. I. V. (szerk.): *Az Alma Mater visszaköszön*. Gloria, Kolozsvár. pp. 31–63.

³¹ Valentini (1928)

³² Kereszty (2007)

szerettek volna. Ezeket a kurzusokat, melyeken Valentini Elvira is részt vett,³³ De Gerando Antonina tartotta.³⁴

A kolozsvári felsőbb leányiskola több tehetséges diákja is sikeresen felvételizett magyarországi tudományegyetemekre. Az iskola tanulói közül először *Genersich Margit*, a híres orvos *Genersich Antal* lánya, és *Weisz Margit*, a kolozsvári egyetem első női hallgatója érettségizett le az 1896/97-es tanévben.³⁵ Genersich Margit azután a Budapesti Egyetemen folytatta a tanulmányait, ő volt a második, Magyarországon egyetemet végzett orvosnő.³⁶

Valentini Elvira a negyedik osztálytól különbözeti vizsgákat tett a kolozsvári kegyesrendi római katolikus gimnáziumban, ahol a hetedik és nyolcadik osztály elvégzése után 1902-ben érettségizett le.³⁷ Abban az évben összesen 29-en vizsgáztak ebben az intézményben, közülük hárman voltak lányok. A kolozsvári felsőbb leányiskola színvonalát jelzi, hogy az öt jelesre érettségizett tanuló között ott találjuk Valentini Elvira mellett osztálytársát, *Kárpáti (Koch) Gizellát* is,³⁸ aki később első nőként szerzett orvosi oklevelet a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen 1907-ben.³⁹

VALENTINI ELVIRA TANULÓÉVEI A KOLOZSVÁRI MAGYAR KIRÁLYI FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEMEN

Valentini Elvira 1902 szeptemberétől járt a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen a Matematikai és Természettudományi Karra, ahol természetrajz és földrajz szakon tanult. Amikor megkezdte az egyetemi tanulmányait, Valentinivel együtt összesen hét női hallgató tanult a karon.⁴⁰

Bár ezekben az években még kevés nő járt az egyetemre, ők többnyire jó képességűek voltak. Amikor Valentini Elvira az egyetemre került, már a Növénytani Tanszék demonstrátora volt a késmárki *Greisiger Irma*, aki az első egyetemet végzett

³³ *Értesítő a kolozsvári állami felsőbb leányiskola 1899–1900. iskolai évről.* Gombos Ferencz Lyceum-nyomdája, Kolozsvár. 1900.

³⁴ Gaal (2018)

³⁵ *Értesítő a kolozsvári állami felsőbb leányiskola 1897/98 iskolai évről.* Gombos Ferencz Lyceum-nyomdája, Kolozsvár. 1898.

³⁶ Bruckner Éva (2019): Az első magyar orvosnők nyomában. *Polgári Szemle* 15. 1–3. 381–398. Letöltés: 10.24307/psz.2019.0924 (2020. 09. 16.)

³⁷ Valentini (2018)

³⁸ Érettségi a r. kat. főgymnásiumban. *Ellenzék*, 23 évf. 128 szám. 1902. 3. p.

³⁹ Péter H. Mária (2018): Nők az egyetemen. Az első okleveles orvosnők és gyógyszerésznők a budapesti felsőoktatásban és a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen. *Erdélyi Múzeum*. 80. 1. 137–151.

⁴⁰ A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem almanachja és tanrendje az MCMIII—IV-ik tanév I. felére. Ajtai K. Albert, Kolozsvár. 139 p.

botanikusnő lett Magyarországon.⁴¹ Így amikor Valentini Elvira elkötelezte magát a növénytan mellett, már nem egyedüli nőként kellett beilleszkednie a tanszéken folyó munkába.

Valentinit már hallgató korában vonzotta a tudományos pálya, 1904-ben felvették az Erdélyi Múzeum Egyesület tagjai közé is. Munkája elismeréseként harmadéves korában a *Richter Aladár* vezette Növénytani Tanszék demonstrátora lett. Egy évvel később 1906-ban tanársegédnek is kinevezték, majd még abban az évben a doktori címet is megszerezte.⁴²

Mivel elsősorban baktériumokkal, penészgombákkal és mohákkal foglalkozott, doktori dolgozatát is a mohák „alaktani viszonyaiból” írta.⁴³ Doktori értekezése az Erdélyi Múzeum Egyesület lapjában, a *Múzeumi Füzetekben* jelent meg. Ez volt az első olyan növénytani tudományos dolgozat, amelyet egy magyar botanikusnő készített, és egy hazai szaklapban jelent meg.⁴⁴ Doktori témájából előadást is tartott az Erdélyi Múzeum Egyesület Szakosztályában *A mohok anatómiai viszonyairól, különös tekintettel néhány erdélyi faj leveleire* címen.⁴⁵

Valentini Elvira a doktori cím megszerzése után is a Növénytani Tanszéken dolgozott tovább mint tanársegéd. Közben 1907-ben letette a tanári szakvizsgát, majd 1909-ben a középiskolai tanári diplomát is megszerezte. Richter Aladár, a Növénytani Tanszék vezetője ekkor írta róla, hogy „jeles képzettségével, példás munkásságával, tiszteletre indító komoly magatartásával mindig kitűnt tanárjelölt társai közül”.⁴⁶

Valentini figyelme már kolozsvári tanulmányai alatt a balkáni flóra felé fordult. Tanára, majd felettese, Richter Aladár számos alkalommal járt és gyűjtött az Adriai-tenger partvidékén az 1900-as években. Richter élményei és gyűjtött anyaga hatással lehettek kedves tanítványára is. Valentini második szakcikke, amely a Magyar Földrajzi Társaság lapjában, a *Földrajzi Közleményekben* jelent meg, már a Balkán flórájával kapcsolatos. Ebben a cikkben *Adamović Lujo* szerb botanikus balkáni vegetációról írt könyvét ismerteti. A részletes ismertetőből kiderül, hogy Valentini a virágos növényeket is kiválóan ismerte, és a növényföldrajz területén is igen tájékozott volt.⁴⁷

⁴¹ Pifkó Dániel (2020): Késmárki botanikusok. *Botanikai Közlemények*, **107**. 1. 124.

⁴² Valentini (1928)

⁴³ Uo.

⁴⁴ Valentini Elvira (1906): A Mohok alkattani viszonyairól, Különösen pedig néhány erdélyföldi faj leveleiről. *Múzeumi Füzetek* **I.** 1–2. 1–27.

⁴⁵ György (1937)

⁴⁶ Benkő (1943)

⁴⁷ Valentini Elvira (1910): Adamović Lujo: Die Vegetationsverhältnisse der Balkanländer (mösische Länder). *Földrajzi Közlemények* **38**. 4. 177–183.

KÜLFÖLDI TANULMÁNYÚTON

A dualizmus időszakában nem volt ritka, hogy a legtehetségesebb diákok állami ösztöndíjjal egy-két évet külföldi egyetemeken tanultak, de arra, hogy egy magyar egyetemen végzett nő ilyen lehetőséget kapjon, Valentini Elvira előtt legfeljebb néhány példa lehetett. Valentini Elvira 1910 augusztusától két évet tanulhatott Nyugat-Európában állami ösztöndíjjal. Először Hollandiában, a groningeni egyetem (Rijksuniversiteit Groningen) laboratóriumában dolgozott és tanult, ahol elsősorban növényanatómiához szükséges mikrotechnikai eljárásokat sajátított el *Jan Willem Moll* növényfiziológus irányítása mellett. Itt kezdett Valentini foglalkozni a *Fritillaria imperialis* magozslási folyamataival is.

A következő tanévben először meglátogatta a bresloui (wrocławwi) egyetemet (Sziléziai Frigyes Vilmos Egyetem), majd az első félévben a berlini Frigyes Vilmos Egyetemen hallgatott előadásokat. Itt *Gottlieb Haberlandt* professzor intézetében az *Aldrovanda vesiculosa* és *Cucurbita pepo* érzőszőreivel foglalkozott, emellett a *Fittonia verschaffeltii* és a *Ricinus communis* szerveit is vizsgálta.

A második félévet Franciaországban töltötte a fontainebleau-i növényanatómiai intézetben. Itt növényélettani, respirációs és asszimilációs vizsgálatokat végzett a *Phaseolus vulgaris* és a *Ricinus communis* növényfajokon. Szabadidejében az intézet közelében lévő erdőben és más francia vidékeken botanizált. Franciaországi tartózkodása idején Párizsban, a Sorbonne-on is hallgatott előadásokat. Emellett *Bonaparte* herceg herbáriumában is dolgozott, ahol Richter Aladár számára gyűjtötte ki a *Schizaea* nemzetségbe tartozó növényfajok herbáriumi példányainak adatait, melyet a professzor több későbbi cikkében is felhasznált – Valentini Elvira említése nélkül.⁴⁸

Külföldi tanulmányútja során számos élménnyel gazdagodott. Ösztöndíjának első évében, amikor Hollandiába utazott, a nevezetesebb német egyetemi városokat látogatotta meg, ahol elsősorban a növénytani intézeteket és a botanikus kerteket tanulmányozta. Hollandiában egyetemi tanulmányai mellett volt ideje bejárni az ország nevezetesebb helyeit. A Drenthe tartományban található, magyarul tévesen „hunsíroknak” is nevezett⁴⁹ dolmenekhez is elzarándokolt, melyek valójában öt-hat ezer éves neolitikum kori építmények. Ezeknek a hatalmas köveiről mohákat és zuzmókat is gyűjtött.

⁴⁸ Richter Aladár (1920): Phylogenetisch-taxonomische und physiologisch-anatomische Studien über Schizaea. *Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn* 30. 214–288.

Richter Aladár (1920): Eine neue Schizaea aus Borneo (Schizaea Hallieri Al. Rieht.) und die physiologisch-taxonomische Anatomie ihrer Stammesgenossen. *Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn* 31. 1–44.

⁴⁹ Valentini 1928-as önéletrajzában a „hunsírok” elnevezést használja a neolitikum kori építményekre, bár ő is tisztában van vele, hogy ez az elnevezés téves. Nem a hunokról (Hunnen) van ugyanis szó, hanem óriásokról (Hüne, középfelnémet hiune), tehát helyesen az „óriások sírjai”.

A húsvéti szünetben Hollandia világhírű tulipán- és jácintmezőit látogatta meg, a nyári szüenidőben pedig a jelentősebb holland városokba és Londonba is eljutott. Közben barátaival egy biciklikiránduláson is részt vett Gelderland tartományban, keresztülbicikliztek a tartomány Veluwe nevű kopár tengerparti részén is, ahol ma homokdűnéiről nevezetes természetvédelmi terület van.

Egy alkalommal Harderwijk városába kirándult, melynek az 1811-ben megszűnt egyetemén a híres botanikus, *Carl von Linné* szerzett doktori címet, de ott avatták a teológia doktorává *Apáczai Csere Jánost* is.⁵⁰

VALENTINI ADJUNKTUSI KINEVEZÉSE ÉS TÁVOZÁSA A KOLOZSVÁRI EGYETEMRŐL

Valentini még külföldi tartózkodása idején, 1912 áprilisában kapta meg az adjunktusi kinevezését a kolozsvári egyetemen, ahova 1912 októberében tért vissza.⁵¹ Ezt a pozíciót azért hozták létre, hogy a legtehetségesebb hallgatók ne hagyják el az egyetemet addig, amíg nem kapnak rendes tanári kinevezést, a tanársegédi állás ugyanis nem biztosított megfelelő egzisztenciát.

Az adjunktusi állás ekkor még nem volt általános az egyetemek természettudományos tanszékein. A kolozsvári egyetemen a Matematikai és Természettudományi Karon korábban csak két adjunktusi állás volt.⁵² A Matematikai és Természettudományi Karon Valentini Elvira kinevezésével egy időben kaptak adjunktust a nagyobb tanszékek is.⁵³ A Budapesti Egyetem Növénytan Tanszékére is csak 1913-ban nevezték ki *Szabó Zoltánt*, aki az első adjunktus volt azon a tanszéken.⁵⁴ Valentini egyetemi karrierje jóval megelőzte korát, hiszen az első női egyetemi magántanárt, *Vendel Mária* mineralógust csak 1930-ban nevezték ki, tizennyolc évvel azután, hogy Valentini Elvira adjunktus lett.⁵⁵

Valentini Elvirát hazai és külföldi tanulmányai ugyan alkalmassá tették a pozícióra, de így is a rendkívül agilis, az egyetemen nagy tekintélynek örvendő Richter Aladár támogatására lehetett szükség ahhoz, hogy nő léte adjunktusnak nevezzék ki. Amikor Valentini Elvirát kinevezték, Richter Aladár még pályája csúcán volt, ő volt karának addigi legfiatalabb dékánja, 1911-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett, és ebben az időben kezdte el kialakítani a kolozsvári egyetem botanikus kertjének új helyét is.⁵⁶

Valentini hazaérkezése után újra bekapcsolódott a kolozsvári tudományos életbe. Az Erdélyi Múzeum Egyesület Természettudományi Szakosztályában 1912. december 16-án és 20-án *A Fritillaria imperialis L. mag-, illetve sejtoszlásai* címmel tartott előadást. Ezt követően azonban számos olyan változás következett be életében, amely felfelé ívelő tudományos pályáját megtörte.

Nem sokkal azután, hogy visszatért Kolozsvárra, hivatali visszaélésekkel vádolták meg Richter Aladárt, mely vádak a sajtóban is megjelentek. Richtert ugyan hivatalo-

san felmentették a vádak alól, de 1913. február 9-én elutazott Kolozsvárról, majd nyugdíjazását kérte, a tanév végén pedig nyugdíjazták is a 45 éves egyetemi tanárt.⁵⁷

A professzor távollétében Valentini Elvira végezte el a tanszék vezetésével kapcsolatos munkákat, de arra, hogy nő létére akár csak helyettes egyetemi tanárnak is kinevezzék, semmi reménye nem lehetett. Valentini, átlátva a helyzetét, kérelmezte áthelyezését. 1913 augusztusában, saját kérésére ki is nevezték a fiumei (Rijeka) állami felsőbb leányiskola és leánygimnázium helyettes tanárának.⁵⁸

Miután egyértelművé vált, hogy Richter nem tér vissza az egyetemre, *Páter Bélát* helyettes igazgatónak nevezték ki a Növényteni Intézethez. Az intézet munkáját ennek ellenére feltehetőleg továbbra is Valentini irányította, bár az egyetemi évkönyvekben erre nincs semmi utalás. A Valentini Elvira nyugdíjazásával kapcsolatos hivatalos papírokból az szerepelt, hogy „1913-tól 1914-ig a kolozsvári egyetem növényteni intézetének vezetője”⁵⁹ volt és önéletrajzában is arról írt, hogy „Richter Aladár nyugdíjba vonulván egy fél évig őt is helyettesítettem a tanszék teendőinek ellátásában”.⁶⁰

Valentini az egyetemi munkája miatt végül csak 1914 januárjában kezdett a fiumei leányiskolában tanítani. Önéletrajzában nem részletezte azokat a körülményeket, amelyek arra indították, hogy elhagyja az egyetemet, röviden annyit írt: „rég vágyam teljesült, mikor a fiumei állami leánygimnáziumhoz kaptam tanári kinevezést”. Azt tervezte, hogy a következő évtizedben fiumei tanárként bejárja a környező vidéket, és a helyi növényvilágot kutatja majd. A kolozsvári botanikus kert vezetőjével, *Waltz Lajossal* és *Gürtler Kornél* kertésszel már 1913 őszén meglátogatták a Fiume környéki hegyeket, hogy növényeket gyűjtsenek a kolozsvári egyetem számára.⁶¹

Új munkahelyén, a fiumei magyar királyi állami felsőbb leányiskola és leánygimnáziumban *Babare Adél* volt az igazgató. Valentini abban a félévben, amíg az iskolában tanított, a felsőbb leányiskolai és a gimnáziumi osztályokban is tartott természetrajzórákat, emellett egy felsőbb leányiskolai osztályban vegytanórái is voltak. A természetrajzi és vegytani szertár felügyeletét is rábízták. A tanórákon kívül a Szabad Líceum körében és külön az iskola diákjainak is tartott „mozgófényképes vetítést” a növények életéről.⁶²

Valentini Elvira tele volt tervekkel, és egy ígéretes tanári és kutatói pálya volt ekkor kibontakozóban, amelyet azonban a történelmi események derékba törtek. Ahogy önéletrajzában írja: „az egész Földközi-tenger napsugaras környéke ott

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Valentini (1928)

⁵⁹ Jegyzőkönyve az 1941 évi január hó 31-én tartott Minisztertanácsnak, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo.

⁶² Aczél József (1914): *A fiumei magyar királyi állami felsőbb leányiskola és leánygimnázium értesítője az 1913–1914 isk. évről*. Kereskedelmi Nyomda, Fiume.

lebegett lelki szemeim előtt a jövő ködös fátyolába burkolva, mikor a szép tavakat és álmokat egy csapásra megsemmisítette a Sarajevóban kilőtt revolvergolyó.⁶³

Attól a pillanattól kezdve Valentini Elvira élete is fordulatot vett. Amikor 1914. június 28-án hazatért Kolozsvárra, még arra készült, hogy Firenzébe utazik egy 2 hónapos nyári kurzusra, hogy olasz nyelvtudását tökéletesítse, ami fiumei tanárként nagy hasznára lett volna. A merénylet miatt azonban nem utazott el Firenzébe, és a nyár végén fiumei állását is elhagyta, mivel a családja kérésére visszatért Kolozsvárra. Ezzel Valentini Elvira tudományos pályája is lezárult, a következő évek viszontagságai között már sem ideje, sem ereje nem volt arra, hogy magasabb szinten foglalkozzon növényteni kutatásokkal.⁶⁴

VALENTINI ELVIRA ÚJRA KOLOZSVÁRON

Valentini Elvirát 1914. július 14-én a saját kérésére áthelyezték korábbi iskolájába, a kolozsvári állami felsőbb leányiskolába,⁶⁵ ahol az igazgató De Gerando Antonina utódja, *Mársits Rozina* volt. Valentini természetrajzot és földrajzot tanított az intézményben. Az első világháború alatt az oktatóknak és a diákoknak is számos nehézséggel kellett szembenézni. A háború miatt a tanéveket erősen megrövidítették, mégis a rendes éves tananyagot kellett tanítani.⁶⁶ 1916-ban új tantervet is bevezettek; ettől kezdve mint felsőbb leányiskola és leánygimnázium működött az intézmény. Ezenkívül több alkalommal menekülteket is elszállásoltak az iskola termeiben.⁶⁷ A megszokott tanítási rendtől eltérő viszonyok Valentini Elvira számára is nagy kihívást jelentettek. Az igazán komoly nehézségek azonban csak a háború után kezdődtek számára.

A román hadsereg 1918 utolsó hónapjaiban megszállta Erdély nagy részét, így Kolozsvárt is. A magyar állami iskolák megszűntek, illetve a román állam fennhatósága alá kerültek. Ezek után a magyar nyelvű oktatás ügyét a felekezeti iskoláknak kellett magukra vállalni Erdélyben. Emiatt az 1919/1920-as tanévben, amely az első román iskolaév volt, lényegesen több felekezeti iskola működött Erdélyben, mint a megelőző években.⁶⁸

Nagy Károly püspök irányításával a református egyház vezetősége elhatározta, hogy 1919. szeptember 1-től egy új leánygimnáziumot állítanak fel (a kolozsvári

⁶³ Valentini (1928)

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ *Hivatalos Közlöny*, 1914. 22. évf. 17. sz.

⁶⁶ Valentini (1928)

⁶⁷ Mársits Rozina (szerk.): *A kolozsvári, bennlakással egybekapcsolt, m. kir. állami felső leányiskola és leánygimnázium értesítője az 1916–17. tanévről.*

⁶⁸ Jakab (2010)

Apáczai Csere János Elméleti Líceum elődje).⁶⁹ A kolozsvári magyar állami felsőbb leányiskola és leánygimnázium magyar nemzetiségű tanárai közül többen, így Valentini Elvira is az újonnan alapított református leánygimnáziumban kaptak munkát. Az iskola fő célja az volt, hogy az állami iskolából kiszorult magyar anyanyelvű lányok számára is biztosítsák a gimnáziumi oktatást. A 800 000 fős erdélyi református közösségnek ez volt az egyetlen ilyen jellegű intézménye.

Valentini Elvira tehát ebben a nehéz helyzetben, amikor a magyar anyanyelvű diplomások nagy számban hagyták el Erdélyt, úgy döntött, hogy Kolozsváron marad, és részt vesz az új református leánygimnázium elindításában. Ahogy 1928-ban írta: „Így maradtam én is Kolozsváron, itt töltöttem az utolsó 8 évet és jártam a kisebbségi tanári sors göröngyös útjait.”⁷⁰

A leánygimnáziumnak nem volt saját épülete, így a kezdeti nehézségek után a fiúkollégiumban működött. Az órákat helyszűke miatt váltásban tartották, a felsősök órái zömében délelőtt, az alsósoké délután voltak. A felekezeti iskolák működését a román állam a trianoni békeszerződés után különböző intézkedésekkel próbálta teljesen ellehetetleníteni. Amelyik felekezeti iskola nem tudott megfelelni a román állam egyre szigorúbb szabályainak, az nem kapott nyilvánossági jogot. Így a legtöbb iskolában folyamatos küzdelem folyt, hogy a szabályoknak megfelelően működjenek.⁷¹

A tanároknak 1922-től vizsgát kellett tenniük román nyelvből, alkotmánytanból, Románia történelméből és földrajzából. Arról, hogy ilyen körülmények között milyen napi gondokkal kellett a tanári karnak megküzdenie, Valentini is írt önéletrajzában: „Közben az évek telnek és egyre súlyosbodnak, a tanárokat állandóan vizsga-kényszer fenyegeti az új „nemzeti” tárgyakból. Napjaimat ezután teljesen lefoglalja az iskolai munka mellett a hiányzó vagy meglévő, de nem használható tankönyvek pótlása, kiegészítése valami módon, hogy tanítványaim amúgy is nehéz sorsán némileg könnyítsek, továbbá az új államnyelvnek a tanulása.”⁷²

A nehézségek ellenére a tanulók számára igyekeztek a megfelelő színvonalú oktatást biztosítani. *Kovács Margit*, az intézmény tanulója és későbbi igazgatója Valentini Elvirára visszaemlékezve írja, hogy „természetrajz óráin boldog örömmel vettünk részt, mert áthatotta azokat Valentini úrnő nyugodt, derült egyénisége”. Hasonlóan pozitívan nyilatkozik Valentini óráiról egy másik kolozsvári tanítványa, *Makkai Jánosné Ignác Rózsa* színész- és író is: „A természetrajzot oly érdekesen tanította, hogy botanikus akartam lenni. Szép, nagy fekete szemében annyi szenvedélyes érdeklődés volt az előadott tárgy iránt, hogy valósággal lelkesedést tudott kelteni bennünk.”⁷³

⁶⁹ Jakab (2010)

⁷⁰ Valentini (1928)

⁷¹ Jakab (2010)

⁷² Valentini (1928)

⁷³ Benkő (1943)

Az iskolának 1923-tól *Husz Ödön* volt az igazgatója, aki számos biológiatankönyvet is írt. Husztól 1924-ben Valentini Elvira vette át az igazgatást, mivel a román Oktatásügyi Minisztérium egyik 1923-as utasítása megtiltotta, hogy a felekezeti leánygimnáziumokban férfi igazgatót alkalmazzanak. Valentini 1924 és 1927 között vezette a gimnáziumot, amely a külső okok miatt igazgatása idején élte át az egyik legnehezebb időszakát. A román állam arra hivatkozva, hogy az iskolának nincs saját épülete, az 1922/23 tanévre megvonta az iskola nyilvánossági jogát. Ez azt jelentette, hogy a tanulóknak évente kétszer vizsgát kellett tenni számukra idegen tanárok előtt. Az iskola bizonyítványokat sem adhatott ki, azok kiadását egy állami iskola igazgatósága intézte. 1925-től a magánoktatási törvény a magyar felekezeti iskolák régi önkormányzatát teljesen megszüntette. A négy nemzeti tantárgy román nyelvű oktatását a felekezeti iskolákban is kötelezővé tette, ezzel az iskola tanítási nyelve a magyar és a román lett.⁷⁴

A nyilvánossági jog elvesztése miatt a református egyháznak cselekedni kellett, ezért 1926 tavaszán megkezdtek egy új iskola építését. Ezzel párhuzamosan az évvégi vizsgák előtt a nyilvánossági jogát is visszakapta az iskola. Jórészt a hívek adományainak köszönhető, hogy a leánygimnázium diákjai 1927. január 8-tól már az új épületben tanulhattak. Valentini még egy fél évet maradt az iskola élén, de az átélte nehézségek hatására végül úgy döntött, hogy 1927. június 8-án elhagyja az iskolát és Magyarországra települ át.⁷⁵

Valentini Elvira döntésének lelki hátterét olvasva, átérezhetjük azoknak az éveknek a viszontagságait, amelyeket felelős tanárként és igazgatóként küzdött végig Kolozsváron: „Ez az áldatlan, meddő és nagyon egyenlőtlen küzdelem, ha túl sokáig tart, megőrli az idegeket, lassanként letöri az ambíciót és teljesen elfásulttá teszi az embert nemcsak az élet parányi örömeivel, de az abszolút értékeivel szemben is. Ez elől a fenyegető sors elől menekültem, mikor 9 évi kisebbségi tengődés, sok töprengés és tépelődés után mégis csak odahagytam a szülőföldemet.”⁷⁶

VALENTINI ELVIRA SZEGEDEN, MAJD SZOMBATHELYEN

1927-ben kollégájával, Biela Máriával együtt úgy döntöttek, hogy Szegedre települnek át, ahol a Kolozsvárról átköltöztetett Ferenc József Tudományegyetem is működött. Itt azonnal állást kapott, 1927. szeptember 1-től az egyetemi internátus (Horthy Miklós Internátus) leánytagozatának vezetését bízták rá.⁷⁷ Az internátus a rászoruló diákoknak biztosított szállást és étkezést. Az intézmény 6–8 szobájában

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Valentini (1928)

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Jegyzőkönyve az 1941 évi január hó 31-én tartott Minisztertanácsnak, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.

több mint 50 lány lakott, ezek a lányok voltak Valentini gondjaira bízva.⁷⁸ Valentini azonban nem érezte igazán jól magát Szegeden, hatévi munka után áthelyezését kérte Szombathelyre. Választását szombathelyi kollégáinak azzal indokolta, hogy Szegeden hiányoztak neki a Kolozsváron megszokott hegyek. Bár döntésének mélyebb okairól nem tudunk, ebből a kijelentéséből is látszik, hogy Kolozsvárt elhagyva nem talált igazán otthonra az alföldi városban.⁷⁹

Az 1934/35-ös tanévet már Szombathelyen, az Állami Kanizsai Orsolya Leánygimnáziumban kezdte meg, ahol földrajzot, természetrajzot, kémiát tanított, és a vegytani szertárat is a gondjaira bízta. Az átélt nehézségek ellenére továbbra is nagy szaktudással oktatta a diákokat. Valentini Elviránál azonban már 1936-ban súlyos betegség tünetei jelentkeztek; az 1936/37-es tanévben fél évet töltött betegszabadságon. Bár a következő években még részt vett az oktatásban, a betegség egyre inkább elhatalmasodott rajta, emiatt 1939-ben nyugdíjazását kérte.⁸⁰

Miután 1940-ben nyugdíjazták, visszaköltözött Szegedre, hogy testvéreihez közelebb legyen. Ekkor még három testvére, Auróra, Zulima és Armand is élt. Valentini Elvira hosszú szenvedés után, 1942. február 16-án halt meg Szegeden. Maradványait a szegedi belvárosi temetőben helyezték végső nyugalomra.

ZÁRÓGONDOLATOK

Valentini Elvira azok közé a nők közé tartozott, akiknek először volt lehetősége Magyarországon, hogy elinduljanak a tudományos pályán; azt azonban, hogy tudományos karrierje kiteljesedjen, a külső körülmények megakadályozták. Az egyetemi karrier ebben a korban a nők számára még nem volt valós alternatíva. Az egyetem elvégzése után még a legtehetségesebb nők is előbb-utóbb gimnáziumi tanárként helyezkedtek el. Ennek ellenére a korszak más gimnáziumi tanáraihoz hasonlóan még jelentős botanikus lehetett volna belőle, de az első világháború és az azt követő változások döntő módon befolyásolták az életét.

Valentini a román megszállás alatt és a trianoni békeszerződés után vállalta, hogy az erdélyi magyarság számára különösen nehéz időkben, minden tudását és energiáját a magyar oktatás ügyének szenteli. Fontos szerepe volt abban, hogy a román állam fennhatósága alatt is működött magyar nyelvű középfokú leányképzés Kolozsváron. Munkájával jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a trianoni békeszerződés után a magyar nyelvű oktatás ügye ne vesszen el Erdélyben.

⁷⁸ Beszámoló a szegedi m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem 1927/28–1928/29. évi működéséről. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, Szeged. 1930. 280 p.

⁷⁹ Kálmán Etelka (1943): Dr. Valentini Elvira. In: *A szombathelyi m. kir. állami Kanizsai Orsolya Leánygimnázium évkönyve az 1942–43 iskolai évről*. Szombathely. p. 3–4.

⁸⁰ Uo.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretném megköszönni, hogy a Magyar Természettudományi Múzeum és az OPKM könyvtárosai a tanulmány készítése során segítettek munkámat. A szöveggel kapcsolatban számos hasznos tanácsot kaptam *Bogdán Melindától* és *Lőkös Lászlótól*, *Gaal György* pedig a szakirodalommal kapcsolatban nyújtott segítséget. Az ő munkájukat is hálásan köszönöm!

ÚJABB TANULMÁNYKÖTET A GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGI IRODALOMRÓL

BAKÓ KATALIN¹

„szeretem a verset, ha van benne hangosság
(amikor hangosan olvassák, csak nekem)”

Kollár Árpád: *igen*

2019 telén átfogó és sok szerző írását közlő kiadvány látott napvilágot az Eszterházy Károly Egyetem Bölcsészettudományi és Művészeti Kar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete gondozásában, dr. Kusper Judit intézetigazgató szerkesztésében. A kötet szerzői az Irodalomtudományi Tanszék oktatói, illetve korábbi hallgatói, akik közül jelenleg többen is a Neveléstudományi Doktori Iskola doktoranduszai, s a Tanszék fiatal munkatársai. A kötet tematikája és tartalma számos konferencia- és kerekasztal-beszélgetés, szeminárium diskurzus nyomán született meg – *Kánonok és kultuszok a gyermek- és ifjúsági irodalomban*² címmel.

A kötet kiegészíti a 2010-es évek végén megjelent, s a témát irodalomtudományi szemszögből is összefoglaló kézikönyveket,³ erénye, hogy tanulmányaival és ajánlóival ösztönzi az iskolai olvasmánylisták kibővítését, a jó gyakorlatok létrejöttét. A téma iránt érdeklődő olvasó egyúttal friss, a modern pedagógiai és oktatási modellek szemléletét tükröző elméleti kitekintést is kaphat. A kötetet nagy haszonnal forgathatja mind a magyartanításban részt vevő, mind a könyvtárhasználatért felelős szakember, mind pedig a téma iránt érdeklődő laikus (érdeklődő, szülő, de akár a gimnazista diák is).

¹ Bakó Katalin, könyvtáros, Oktatási Hivatal Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest

² Kusper Judit (szerk. 2019): *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Litterarum. Az Eszterházy Károly Egyetem tudományos közleményei. Tanulmányok az irodalomtudomány köréből. Kánonok és kultuszok a gyermek- és ifjúsági irodalomban*. 22. köt. Eger, Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó. Letöltés: http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4545/1/Acta_LITTERARUM%28irodalom%29_2019_online.pdf (2020. 07. 29.)

³ Elég, ha csak a két legfrissebb szakirodalmi kötetre gondolunk: Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Mészáros Márton – Szekeres Nikoletta (szerk., 2017). *Mesebeszéd. A gyermek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*. Fiatal Írók Szövetsége, Budapest.
Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Mészáros Márton – Szekeres Nikoletta (2018): „...kézifékes fordulást is tud...” *Tanulmányok a legújabb magyar gyerekirodalomról*. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred.

Az online formában is elérhető kiadvány három fő tematikus egységből áll. Az első rész a téma irodalomtudományi, tantervi szempontú, illetve a népmese szerepét taglaló elemzéseit, a második az egyes irodalmi művek értelmezési lehetőségeit, módszertani megközelítéseit tartalmazza. A kötet végén olvasható írások pedig azokat segítik, akik a kortárs műveket tanórai/könyvtári keretek között szeretnék feldolgozni, s ajánló listáikba is beemelnék ezeket az irodalmi alkotásokat.

A kötet elején olvasható bevezető tanulmány pedig egyfajta összefoglaló betekintést ad a gyermek- és ifjúsági irodalom aktuális helyzetéről, a napjainkban is zajló kanonikus mozgásokról.

KUSPER JUDIT: KÁNONOK ÉS KULTUSZOK A GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGI IRODALOMBAN

A kötet bevezető (és egyben címadó) tanulmánya a gyermek- és ifjúsági irodalom terminológiai kérdéseinek ismertetése után (*Szajbély Mihály* kánonkategóriáit is felhasználva: nyílt kánon, nyílt ellenkánon, negatív és lappangó kánon) a gyermek- és ifjúsági irodalmat mint *jelentéskánont* (*hogyan és miért*), másrészt pedig mint *materiális kánont* (*mit*) tárgyalja. Kitér a *kötelező, közös és kölcsönös olvasmányok* kánonkategóriáinak állandóan változó jellegére, s megerősíti: a klasszikus és kortárs irodalom paralel megjelenése a palettán (egymást kiegészítve) erősíti a fiatal olvasók interpretációs rutinját, segíti a világ (és ezáltal önmaguk) irodalom általi megismerését, s szocializálhatja őket arra, hogy felnőttként a világgal kapcsolatos kérdésekre a (klasszikus) szépirodalmi szövegekben is választ keressenek. A szerző meglátása szerint nem az a fő kérdés, hogy az adott mű *klasszikus* avagy *kortárs*, hanem hogy a befogadók (a gyermekek és az ifjak) számára megfogalmaz-e aktuális kérdéseket, érezheti-e az olvasó, hogy neki és róla szól az adott irodalmi alkotás. A változó világ újszerű problémáira a legtöbb esetben a kortárs művek fogalmazzák meg (nyelvezetük, tematikájuk, cselekményük, műfaji jellemzőik okán) az aktuálisan felmerülő releváns válaszokat – nem kizárva a klasszikus művek válaszadási lehetőségét sem.

A *materiális kánon* kapcsán a szerző a mesék, meseszerű művek, a kalandregények, a krimik és nem utolsósorban a disztópiák fontos, a hermeneutikai folyamatokban játszott szerepét hangsúlyozza. Az egyes műfajokra kortárs példákat említ, ezáltal is ösztönzi az olvasmánylisták bővítését. Zárásként kiemeli az ifjúsági irodalom (YA-irodalom) hídszerepét: ez a műfajilag és tematikailag is sokszínű irodalmi szegmens bizonyítottan át tudja vezetni a fiatal felnőttet a szépirodalom mindennapi olvasása, a klasszikus és kortárs irodalmi alkotások befogadása felé.

A GYERMEKIRODALOM KÁNONJAI

A kötet első fejezetének két tanulmánya a konstruktivista irodalomtudomány időszerű szakmódszertani, illetve napjaink irodalomtanításának tanterv-szabályozási kérdéseit elemzi, s ez utóbbi kapcsán javaslatot tesz a kötelező irodalmak megújításának reményében. A következő két írás pedig a (nép)mese(mondás) fejlődéslélektani vonatkozásait, illetve a diádikus interakció során betöltött pozitív szerepét taglalja.

*Kispál Dániel*⁴ az angolszász irodalomtanítási modellek (a klasszikus kultúra követését és a kánonkövetést szorgalmazó cambridge-i, illetve az irodalmat és nyelvtant komplex módon oktató, kultúraformáló, a készségfejlesztést hangsúlyozó londoni modell) ismertetése után jelzi, hogy talán a magyar irodalom tantárgy tanítása terén e két modell oktatásbeli szintézise lehetne az irodalomtanítás kérdéseire a megoldás. Köztudott és adatokkal is alátámasztott tény, hogy az irodalom tantárgy presztízse és közkedveltsége az utóbbi évtizedekben rohamosan hanyatlik, holott szakmai oldalon számos törekvés született az alaptantárgy frissítésére. A szerző szerint addig nem születik e válsághelyzetre megoldás, amíg szabályozói oldalon nem történik meg a tantárgy belső filozófiájának átgondolása, az irodalom taníthatóságának ártértékelése, a konstruktív pedagógiai szemlélet beemelése, s nem lesz lehetőség arra, hogy az oktatási folyamatokban az egyes irodalomtanítási módszerek (igazodva az egyes irodalomtudományi iskolák modelljeihez és szemléletéhez) párhuzamosan, az adott tanulócsoporthoz igényeire reflektálva jelenjenek meg.

Ehhez a tanulmányhoz szorosan kapcsolódik Kuser Judit javaslata a kötelező irodalmak megújításáról. A *Kötelezők, kortársak, klasszikusok. Javaslatok tantervi-tartalmi szabályozók megújítására a magyar irodalom tantárgy kapcsán c.* tanulmány konkrét, fontos és újító javaslatokat fogalmaz meg: az irodalom tantárgy ne ismeretközlő legyen, hanem inkább adjon lehetőséget az önkifejezésre, a világ és önmagunk megismerésére; az adott korosztályt ténylegesen megszólító művek kerüljenek a tananyagba, s hogy a kronologikus elv helyett a tematikus elv legyen az elsődleges tananyagrendező elv, s az olvasmányok is ehhez igazodjanak. Legyen lehetőség arra, hogy a diákok a kortárs művek felől jussanak el a klasszikus művekig, s hogy ezt egy részlegesen, nem pedig részletesen szabályozó tantervi háttér tegye lehetővé.

Báthory Kinga a fejlődésemleletek részletes ismertetése mellett kiemeli, hogy a népmesei világ, a népmesei tér biztonságos terepet biztosít a világot és saját magát megismerni akaró diák számára, hiszen csak annyit és olyan szintig értelmez és tesz magáévá, amit még lelki sérülés nélkül fel tud dolgozni, vagyis elmondható, hogy komoly szerepe van a műfajnak a mesét hallgatók fejlődésében.

Nász Barbara a mesemondás-mesehallgatás folyamata alatt létrejövő szülő-gyermek közötti/két személy közötti kapcsolatra fókuszál. Rámutat arra, hogy tudomá-

⁴ Kispál Dániel: Az irodalomtanítás válsága. A konstruktivista irodalomtudomány és az irodalomtanítás lehetséges kapcsolódási pontjai a 21. században

nyosan is mérhető a mesemondás és a korai kötődés közötti összefüggés, s körültekintően elemzi, hogy ez a kötődés milyen, a mesékre jellemző formai, tartalmi és szövegsajátosságok segítségével jön létre. Végezetül kifejti, hogy a mesélési szituáció létrehozásával bizonyítottan hatványozható a népmese önmagában is pozitív hatása.

OLVASATOK. A GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGI IRODALOM ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEI

A második tematikus egység első tanulmánya *A kortárs magyar ifjúsági krimi nyomában...* címmel az ifjúsági irodalom közkedvelt műfaját elemzi kortárs irodalmi példák segítségével. A szerző, *Körömi Gabriella Böszörményi Gyula, Varga Bálint és Mészáros Dorka* művein keresztül mutatja be, hogy a már eleve a hibrid krimi műfajába tartozó alkotások további műfaji jellemzőkkel gazdagodva rendkívüli módon aktualizálják, s folyamatosan megújítják a krimisémákat, izgalmassá, feszessé, filmszerűvé teszik az egyes művek cselekményét, s e folytonos megújulás által lehetővé teszik, hogy a gyermek- és ifjúsági irodalom alkalmazkodjon a változó időkhöz, s legyen aktuális a közép- és általános iskolás korosztály számára.

Herédi Rebeka a szövegértés definíciójáról, a szövegértés és az olvasás kapcsolatáról ír. Tanulmányában röviden ismerteti, hogy milyen módszerekkel lehet a diákok szövegértését fejleszteni tanórai keretek között. Az életkornak és szövegértési szintnek megfelelő tesztek összeállítása mellett megemlíti a szöveg kohézióját, mikro- és makroszerkezetét, valamint kapcsolóelemeit feltáró feladattípusokat, illetve szöveg feldolgozása során a reflexiónak is helyet adó stratégiákat mutat.

Ködöböcz Gábor, a Kányádi-életmű kutatója a gazdag gyermekversek tematikái közül kiemelten foglalkozik a gyermek-felnőtt relációt, a szülőföldhöz kötődő kitüntetett viszonyt, a természetközelséget és az évszakok ciklikusságát bemutató versek elemzésével. A „*Rigófütytynek volna jó/lenni bár egy hangnak*”. *Empíria és fantázia Kányádi Sándor gyermekverseiben* c. tanulmányában helyet kap a folklór, a versciklusok és az allegorikus költemények sora is, s a szerző kiemeli e fantasztikusan gazdag életmű sokszínű, az esztétikai értéket és a harmóniát közvetítő szerepét, a versek fontosságát mindennapjainkban.

Mirk Klára tanulmánya fontos javaslatokat fogalmaz meg és értékes módszertani segédletet nyújt a kortárs magyar irodalom tanítására vállalkozóknak. Hiszen az a tény, hogy ezek a friss korpuszok rólunk szólnak, még nem jelenti azt, hogy könnyen lehet tanítani. Szükséges tehát néhány iránymutató javaslat ahhoz, hogy a magyartanár bátrabban indulhasson el ezen az úton.

A kortárs irodalom közoktatásbeli jelenléte több szempontból is indokolt (pl. hatékony eszköztárként szolgálhat a műértelmezés során, s a régebbi szövegek felé vezető hídszerepe is evidens), s a módszertan is rendelkezésre áll. Mégis a tankönyvszerzők ritkán vagy félve válogatják be a kortárs irodalmi korpuszokat a tankönyvek anyagába. Ennek okát a szerző abban látja, hogy egyrészt a tananyag terjedelme

óriási (habár a problémacentrikus szerkesztés és a párhuzamos olvasás alternatív elve számos alkalommal jónak és működőnek bizonyult), másrészt a friss és képlekeny kortárs irodalom kapcsán ott van az a bizonytalansági tényező, hogy vajon az adott mű kiállja-e az idő próbáját (kanonizálódik-e). Így aztán tényleges kortársak és műveik valóban ritkán vannak jelen a tankönyvek lapjain.

Pedig erről a friss anyagról beszélni kell a tanórán. Hiszen a kortárs szöveg az érettségi része, ráadásul így nem jelenik meg az irodalom közvetítő szerepe, s kisebb az esély arra, hogy a készségfejlesztés (és a szövegértési rutin javulása) a kortárs szövegek segítségével is megvalósulhasson.

A kortárs művek kapcsán például érdemes elővenni a klasszikus előzményt, s ezáltal könnyebben tárgyalható többek között az evokáció, a parafrázis, a paródia irodalmi helye és szerepe. Szintén a kortárs művek segítségével szemléltethető egy-egy műfaj sajátosságainak változása, továbbá az intertextualitás fontos jelensége, de nyelvtanórán is megjelenhet a posztmodern episztémé nyelvalkotási jellemzőinek együttese.

A szerző módszertani segédlete illusztrálására a *Szívlapát* c. kortárs versantológia anyagát áttekintve konkrét tematikus tervet is közöl. A klasszikus – kortárs művek párhuzamba állításakor *Ady Endre, József Attila, Petőfi Sándor, Rainer Maria Rilke* egy-egy versét tárgyalja *Jász Attila, Kukorelly Endre, Kovács András Ferenc, László Noémi* kortárs parafrázisa mellett. Megemlíti néhány kamaszokat foglalkoztató témát is, kortárs szerzők további alkotásaival gazdagítva példatárát. Tanulmányával komplex és átgondolt módon világít rá arra a nagyon fontos tényre, hogy helye van a kortárs irodalomnak a közoktatásban, s javasolja, hogy a *Szívlapát* antológiát a pedagógusok – alaposabb módszertani tervekre építve – használják tanórai keretek között.

A tanulmánykötet következő írása a kortárs próza középiskolai, méghozzá etikaórai jelenlétét mutatja be. *Csató Anita Identitáskérdések Greccsó Krisztián regényeiben. Kortárs irodalom beemelése az etikaoktatásba* című írása a próza oldaláról láttatja, hogy van helye a kortárs szerzők műveinek a középiskolai tananyagban, ráadásul nem feltétlenül a magyaróra keretében. Greccsó két regényét válogatta be a szerző: *Mellettem elférsz* és *Megyek utánad*. Olyan témák megbeszélését ösztönzi, mint az önértelmezés másik személy tükrében, az identitás megközelítései (identitásvesztés, rejtőzködés általi identitásfejlődés), felnőtté válás, a környezetből való kiszakadás, (modern) hőssé válás. A tanulmány erénye, hogy a művek elemzésén és interdiszciplináris tartalmak (pl. filozófia) beemelésén túl jelzi, hogy tanórai szituációban hogyan dolgozná fel e kortárs szövegeket.

Tamásfalvi Réka tanulmánya és módszertani segédlete szintén a középiskolás korosztály oktatását, nevelését, komplex fejlesztését segíti, méghozzá egy nagyon fontos, ugyanakkor nem átlagos szintéren: a művészeti iskolák tehetséggondozó foglalkozásain. Írása elején alaposan átgondolt és jól felépített fejlesztési lehetőségeket tár elénk, írásából kitűnik, pontosan tudja, mit szeretne, s a cél elérése érdekében nemcsak széles hivatkozási bázist használ, hanem lényegre törően össze is foglalja, mit is lát fontosnak a célja megvalósítása érdekében. A tanulmány egy hosszasan és

lelkiismeretesen kiválasztott mese köré épülő, az alkotó-fejlesztő meseterápiás módszer alapján gondosan felépített foglalkozássorozat tapasztalatait mutatja be. A színészek, táncosok és drámatagozatosok részére összeállított foglalkozások fő célja az egyén és a közösség fejlesztése. Nagy előnye az írásnak, hogy mind a szervezés, mind pedig az egyes foglalkozások felépítése szempontjából hasznos tanácsokat fogalmaz meg, a foglalkozások tervezése kapcsán felmerülő alapvető szempontrendszert közöl – ezzel is segítve a tanulmányt olvasót (pedagógust) a későbbi tervezési folyamatokban. Az egyes foglalkozások jól láttatják a mese eltérő értelmezési szintjeinek, mögöttes tartalmainak felhasználási lehetőségeit, az ehhez kapcsolódó módszereket. A foglalkozásterveket végigolvasva kijelenthető, hogy semmi nem öncélú, hanem az ismert tanulócsoport igényeire szabott, a célokat következetesen elérni akaró komplex fejlesztésnek vagyunk szemtanúi. *A rút kiskacsa* c. mesére épülő 6 foglalkozás mintapéldája annak, hogyan érdemes foglalkozásokat tervezni. (A tanulmány címe: *Komplex alkotó-fejlesztő meseterápiás foglalkozások megvalósításának lehetőségei a középiskolában – művészeti iskolákban.*)

A második tematikus egység utolsó írása a kötet nyelvi kakukktója. Kuser Judit angol nyelvű tanulmányában arról ír, hogy egy irodalmi termék, nevezetesen *Gárdonyi Egri csillagok* c. regénye, hogyan válhat a kollektív emlékezet részévé, s ezáltal hogy alakíthatja a nemzeti emlékezetet. Tanulmányában *Assman* és *Pierre Nora* elméleteit felhasználva kitér a történelem és az emlékezet fontos különbségeire (hiszen Gárdonyi regénye nem feltétlenül támaszkodik 1552 egri eseményeire, s a történelmi tények alapján elmondható, a török elleni magyar küzdelem összességében nem volt sikeres). A tanulmány, miután összefoglalja, hogy Eger irodalmi és kulturális központként az elmúlt évszázadokban miként volt jelen a köztudatban (*Balassi Bálint, Tinódi Lantos Sebestyén, Vörösmarty*, illetve a felsőoktatás vagy a tanárképzés révén), áttekinti azt is, hogy Gárdonyi regénye a témaválasztás mellett milyen jellemzők által vált a nyílt kánon máig meghatározó szereplőjévé. Egy biztos, hogy az irodalmi köztudatban korábban is jelenlévő Eger e mű által lett igazán kultikus helyé, merthogy Gárdonyi egy vesztes folyamat nyertes elemét kiemelve (az 1552-es győzelem) a nem győztes történelmi tényeket győztes történelmi emlékezzé alakította, a regény színhelyeit zárandokhellyé avatta. Elmondható tehát, hogy egy irodalmi mű képes arra, hogy a kollektív emlékezet részévé váljon, és ehhez az emlékezzet egy kultikus, földrajzilag is jól behatárolható területet kapcsoljon, s alkalmas arra is, hogy egy vesztes korszak alapvetően negatív történelmi megítélését pozitív előjelű közös emlékezzettel árnyalja.

MIT OLVASSUNK? AJÁNLÓK, RECENZIÓK, ELEMZÉSEK

A kötet utolsó egysége mindenki számára jól használható tanulmányokat és írásokat tartalmaz. Az egybeszerkesztett írások olvastán úgy gondoltuk, hogy a könyvismertetés után a kötetben szereplő olvasmányok listáját is közreadjuk, remélve, hogy ezzel is segítjük a téma iránt érdeklődők munkáját.

Kusper Judit írásából megtudható, hogy a mára már 8 kötettel teljes és egy színdarabot is tartalmazó, a krimi, a sci-fi, a kalandregény, a romantikus regény, sőt, a disztópiák jegyeit is magán hordozó, többszerzős *Időfutár*-sorozat a 12–18 éves korosztály számára jelenthet igazi olvasmányélményt, s nem válik hátrányára az sem, hogy a populáris regiszterből táplálkozik. A populáris jelleg ellenére azonban a sorozat narratológiai szempontból kifogástalanul megszerkesztett, témaválasztásában, cselekményében és nyelvezetében kiválóan befogadható, s a célközönség számára megteremtheti az olvasás örömét és a katarzis élményét.

Herédi Rebeka egy ír író nő által elkezdett, s a híres disztópia-sorozat, a *Chaos Walking*-trilógia írója, *Patrick Ness* által befejezett ifjúsági regényt, a *Szólít a szörny* címűt választotta ajánlásra. Az erős szimbólumokkal dolgozó és a halál tematikáját felhozó művet az ajánló írója a tizenévesek számára ajánlja.

A kötet szerkesztője, Kusper Judit a harmadik ajánlóval a kortárs líra közoktatás-béli jelenlétét is ösztönzi. *Tóth Krisztina Állatságok* című kötete kapcsán szó kerül az irodalom szórakoztató, a humort és a nyelvi játékot komolyan vevő (komolyan játszó) szerepéről. A színes, sokféle nyelvi regisztert felvonultató versantológia lehetőséget ad, hogy a lírai alkotásokat másként is felhasználva vigyük be a tanórára, s a szerző párhuzamot von (jelentősége kapcsán is) *Lackfi János* és *Vörös István Apám kakasa* című versgyűjteményével.

Szécsi Gabriella Tímea Kicsoda Bugac Pongrác és mi fán terem a Berger Szimat Szolgálat? című írásában az irodalom és erkölcsstan mellett két újabb irodalomtani-tási, s a kortárs irodalom felhasználására is lehetőséget kapó színteret hoz be: az osztályfőnöki órák és a délutáni napközök kereteit. Az egyes művek az Ember és társadalom műveltségi terület keretén belül feldolgozható témákat tárgyalják (önértékelés, önszabályozás, az érzelmek kezelése, a kognitív készségek erősítése, a társas kompetenciák fejlesztése, a kreativitás, a konfliktuskezelés, stb.). Emellett a napközök délutáni izgalmas világát is színessé tehetik a detektívsorozat kötetei, illetve a kötetekhez kapcsolódó online tartalmak.

Az alsó tagozatosoknak szóló detektívsorozat után ismét egy ifjúsági regény kerül a tanulmánykötet olvasóinak látóterébe. *John Green Papírvárosok* című alkotását Csató Anita elsősorban a középiskolásoknak ajánlja. Az e korosztályt foglalkoztató témákon túl (önismeret, emberismeret, barátság, szerelem) a regény előnye, hogy kritikát fogalmaz meg napjaink társadalmával kapcsolatban (ez szintén e korosztály sajátos igénye), s fontos órai és órán kívüli beszélgetéseket hívhat életre a végzős gimnazista fiú és lány (Margo és Quentin) igencsak lázadó története (mely egyben olyan fontos intertextuális kapcsolatokat is előhív, mint *Silvia Plath Az üvegbúra* című műve vagy *Walt Whitman* költeményei).

A komoly beszélgetésekre ösztönző ifjúsági regény után ismét egy zseniális verseskötet, *Kollár Árpád Milyen madár* című könyvtárgya bizonyítja, hogy a kortárs líra sokszínű tartalmával, játékos, merész, a kimondhatatlant is kimondani akaró alkotásaival bizony fontos szerepet játszhat a magyartanítás keretei között. Kusper Judit *Játék a kimondhatatlannal* főcímű, a kötet tematikáját összefoglalóan jellemző ajánlójából az is kiderül, hogy az alkotások itt nemcsak szövegalkotások,

hanem képek és illusztrált művek is, az illusztrációk domináns részét képezik a műnek és a versek megértésében is nagy szerepet játszanak – akár könyvtárgyként is emlegethető ez a kiadás.⁵

Az ajánlókat Körömi Gabriella: *A templomok nem is olyan uncsik! Berg Judit: Az őrzők* c. könyvajánlója zárja. A folytatásként megjelenő ifjúsági regényt bemutató írás a regény cselekményének átfogó ismertetésén túl egy nagyon fontos, az ifjúsági irodalom alapvető jellemzőjét megadó állítást is közöl: „... egy regény nem attól lesz ifjúsági, hogy gyerekek vagy fiatalok a főszereplői. Egy ifjúsági regény azért tudja megszólítani a célközönséget, mert az ő problémáiról, az ő nyelvén szól.” A krimi keretein belül szó esik ugyanis azokról a témákról, amelyek a 12–16 éves korosztályt, vagyis a regény célközönségeként megjelenített (kis)kamaszokat igazán foglalkoztatja (iskolai konfliktus, barátság, szerelem, szülők és gyermekek kapcsolata, a minőségi, szülőkkel eltöltött idő lehetősége, a válás témaköre, az identitáskeresés, a bizonytalanság érzésének fontos jelenléte.

ÖSSZEZGÉS

A Kánonok és kultuszok a gyermek- és ifjúsági irodalomban című tanulmánykötet rendkívül sokszínű, néhol szerzői és kidolgozottságbéli aránytalanságokat mutató, ugyanakkor mérhetetlenül hasznos, s minden érdeklődő számára kiválóan használható gyűjtemény, tartalmával valóban kiegészíti az előző évtized összefoglaló munkáit. Megszólítja mind a téma tudományos vetülete, mind a módszertani, mind pedig a kortárs olvasmányok értelmezése iránt érdeklődő olvasót.

A könyvismertető címében olvasható idézet egy olyan Kollár Árpád-vers két sora, amit a most bemutatott tanulmánykötet is jó szívvel ajánl. Reméljük, a most felvontatott szerzők és műveik tartalma ténylegesen meggyőzte a kissé hosszúra nyúlt könyvismertető olvasóját, hogy igen, valóban van helye a kortárs gyermek- és ifjúsági irodalomnak az oktatásban és a fiatalok mindennapjaiban. Mert így nagyobb eséllyel válnak irodalmat értő és olvasó felnőttek.

⁵ Itt érdemes megemlíteni azt a nagyon fontos tény, hogy a kortárs gyermekirodalmi művek a kortárs gyermekkönyv-illusztráció felpozícióját és újjászületését is ösztönözték. S azt is le kell szögeznünk, hogy az igényes illusztráció most is legalább annyira motiválja a célközönséget, mint az igényes szöveg, s bizony többtartalmat ad és az esztétikai élmény magasabb szintjét eredményezi egy-egy mű esetében.

MELLÉKLET

A kötetben szereplő kortárs művek listája szerzői betűrendben, a célcsoport életkori megjelölésével (eredeti megjelenési adatokkal):

Könyv adatai	Életkor
Berg Judit – Polgár Judit: Alma. Ecovit, 2018.	[11–14]
Berg Judit: Drifter. Ecovit, 2018.	[9–12]
Berg Judit: A holló gyűrűje. Ecovit, 2017.	[8–11]
Berg Judit: Az őrzők. Ecovit, 2019.	[14+]
Berg Judit: Rumini-kötetek. Pagony, 2006–2019.	[8–11]
Bodó Béla: Brumi az iskolában. Holnap, 2008. (Brumi, 3.)	[6–8]
Boldizsár Ildikó: Királyfi születik. Naphegy, 2011.	[8–12]
Boldizsár Ildikó: Királynő születik. Naphegy, 2009.	[8–11]
Bosnyák Viktória: Tündérboszorkány. Könyvmolyképző, 2003–2008. [Kolibri]	[8–11]
Böszörményi Gyula: Ambrózy báró esetei sorozat Leányrablás Budapesten. Könyvmolyképző, 2014. (1.) A Rudnay-gyilkosságok. Könyvmolyképző, 2015. (2.) Beretva és tőr. Könyvmolyképző, 2015. (2,5.) Ármány és kézfogó. Könyvmolyképző, 2016. (3.) Bitó és borostyán. Könyvmolyképző, 2017. (3,5.) Nász és téboly. Könyvmolyképző, 2017. (4.) Szer'usz világ. Könyvmolyképző, 2019. (5.)	[14+]
Böszörményi Gyula: Gergő és az Álomfogók. Magyar Könyvklub, 2002.	[8–11]
Collins, Suzanne: Az éhezők viadala. Agave Könyvek, 2009–2011.	[14+]
Csányi Dóra [et al.] (szerk.): Friss tinta! Mai gyerekversek. Csimoto, 2005.	[4–6]
Dávid Ádám: A potyautas. Tilos az Á Könyvek, 2003. (Millennium Expressz, 1.)	[11–14]
Elfman, Eric – Shusterman, Neal: Tesla padlása. Tilos az Á Könyvek, 2014. (1.) Edison csapdája. Tilos az Á Könyvek, 2015. (2.) Hawking folyosója. Akcelerátus-trilógia III. Tilos az Á Könyvek, 2016. (3.)	[14+]
Greco Krisztián: Megyek utánad. Magvető, 2014.	[14+]
Greco Krisztián: Mellettem elférsz. Magvető, 2011.	[14+]
Green, John: Alaska nyomában. GABO, 2011.	[14+]
Green, John: Csillagainkban a hiba. GABO, 2013.	[14+]
Kányádi Sándor gyermekversei	[8–99]
Kollár Árpád: Milyen madár. Csimoto, 2014.	[6–8]
Lackfi János szerk.: Aranysityak. Friss gyerekversek. Csodaceruza, 2010.	[8–11]
Lowry, Lois: Az emlékek óre. Animus, 2001.	[10–14]

Könyv adatai	Életkor
Mészáros Dorka: Én vagy senki. Tilos az Á Könyvek, 2016.	[14+]
Mészöly Ágnes: Darwin-játszma. Móra, 2014.	[14+]
Mészöly Ágnes: Hanga és Várkony – sorozat. Cerkabella, 2015–2017.	[11–14]
Mészöly Ágnes: Sünimanó. Noran, 2006.	[6–8]
Mészöly Ágnes: Szabadlábbon. Tilos az Á Könyvek, 2016.	[12–18]
Miklya Anna: Dühös nemzedék. Libri, 2013.	[14+]
Ness, Patrick: Chaos Walking-trilógia. Vivandra, 2010–2012.	[14+]
Ness, Patrick/Dowd, Siobhan: Szólít a szörny. Vivandra, 2012.	[14+]
Nyulász Péter – Ritter Ottó: A fürdőök réme. Berger, 2016.	[6–8]
Nyulász Péter – Ritter Ottó: A hosszúfülűek kincse. Móra, 2017.	[6–8]
Nyulász Péter – Ritter Ottó: Az ellopott Mikulás-szán. Berger, 2018.	[6–8]
Nyulász Péter: Helka. Betűtésza, 2011.	[8–11]
Nyulász Péter: Ciprián. Betűtésza, 2014.	[8–11]
Nyulász Péter: Kamor. Betűtésza, 2016.	[8–11]
Paolini, Christopher: Eragon. Európa, 2005.	[12–18]
Péczy Dóra (szerk.): Szívlapát. Tilos az Á Könyvek, 2017.	[12–18]
Riordan, Rick: A Kane krónikák. Könyvmolyképző, 2016–2018.	[12–16]
Riordan, Rick: Az Olimposz hősei. Könyvmolyképző, 2014–2018.	[12–16]
Riordan, Rick: Percy Jackson és az olimposziak. Könyvmolyképző, 2008–2012.	[12–16]
Roth, Veronika: A beavatott. Ciceró, 2012.	[14+]
Rowling, J. K.: Harry Potter. Animus, 1999–2008.	[12–18]
Simon Réka Zsuzsanna: Ahány király, annyi mese. Manó Könyvek, 2013.	[6–8]
Szabó Tibor Benjámin: EPIC. Manó Könyvek, 2014.	[14+]
Szakács Eszter: A Szelek Tornya. Tilos az Á Könyvek, 2016.	[12–18]
Szakács Eszter: Babilon. Tilos az Á Könyvek, 2018.	[12–18]
Szakács Eszter: A nulladik zsebuniverzum. Tilos az Á Könyvek, 2020.	[12–14]
Tasnádi István – Gimesi Dóra – Jeli Viktória – Vészits András: Időfutár. Pagony, 2013–2019.	[11–14]
Tóth Krisztina: Állatságok. Magvető, 2007.	[6–8]
Varga Bálint: Válságdíj nélkül. Kolibri, 2015.	[11–14]
Vidra Gabriella: A fekete kő titka. Novum, 2008. [Kolibri]	[12–18]
Zalán Tibor: Királylányok könyve. Pesti Szalon, 1996. [Cerkabella]	[4–8]

TANULMÁNYKÖTET BARÁTNÉ HAJDU ÁGNES KÖSZÖNTÉSÉRE

PATAKI FRUZZSINA¹

Kiszl Péter – Németh Katalin (szerk. 2020): *Információközvetítés és közösségépítés – multifunkciós könyvtári hálózatok*. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információ-tudományi Intézet. 342 p. ISBN 978-963-489-175-8
DOI: <https://doi.org/10.21862/inkoz>

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár- és Információtudományi Intézete (ELTE KITI) ezzel a tanulmánykötettel köszönti Barátné Hajdu Ágnes születésnapja alkalmából. Az ELTE Barátné Hajdu Ágnes kiemelkedő tudományos és oktatói tevékenységét egyetemi tanári kinevezéssel ismerte el. A tanulmánykötetnek már címe is jól utal a professzor asszony sokoldalú munkásságára és a könyvtáros szakma iránti mély elkötelezettségére, amelyről legutóbb a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* című folyóirat vele készült interjújában² vallott. Az ünnepeltnek mind az oktatásban, mind a tudomány területén, mind a szakmai közéletben meghatározó a szerepe. Könyvtárosok nemzedékeinek adta át tudását oktatóként, szakkönyvek, jegyzetek, tanulmányok írójaként, tudományos és szakmai rendezvények előadójaként. De tanítványait nemcsak tudományos ismeretekkel vértette fel, hanem ránevelte őket a könyvtárak és a könyvtáros szakma iránti elhivatottságra is. Olyan tanáregyenység ő, aki személyes példájával – úgyszeretetével, a könyvtáros szakmáért végzett áldozatos munkájával – is hat diákjaira. Barátné Hajdu Ágnes nemcsak a magyar könyvtártudomány és a hazai szakmai élet kiemelkedő alakja; a nemzetközi könyvtárügyben is elismerés övezi.

A különböző nemzetközi szervezetekben betöltött funkciói mellett megválasztották az *International Federation of Library Associations and Institutions – IFLA* Governing Board tagjának (A Könyvtáros Egyesületek és Szervezetek Nemzetközi Szövetségének Igazgató tanácsa) – elsőként a magyar könyvtárosok közül, ráadásul a maximálisan betölthető két ciklusra 2015–2019 között. Kiszl Péter erről a munkásságról – a könyvtár-diplomácia magyarországi történetét fókuszba helyező elemzés után – ad széles áttekintést az első fejezetben, kiemelve a szakma nemzetközi szervezeteiben való kivételesen aktív tevékenységét. Ebből az összeállításból is

¹ Pataki Fruzsina könyvtáros, Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Budapest

² Tószegi Zsuzsanna: „Aki tisztséget kapott, töltsse be tisztségét, aki tanító, tanítson”. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*. 29. 5. 32–45. p.

látszik, Barátné Hajdu Ágnes méltán nevezhető – a szerző szavaival élve – a „könyvtártudomány és a könyvtárosképzés nagykövetének”.

Ahogy a bevezetőben olvasható, a kötet a „könyvtárak megújulásának sokszínűségét kívánja bemutatni” a könyvtári funkciók bővülése, átértékelése és az információközvetítés technikájának átalakulása tükrében. A tanulmányok olvasása közben egyaránt betekintést kapunk a hagyományos könyvtári feladatok módosulásáról, a különböző könyvtártípusokban folyó tevékenységek során szerzett tapasztalatokról, valamint a társadalomban és a kultúrában betöltött szerepükről is.

A könyv első részében az olyan klasszikus könyvtárosi tevékenységek alakulástörténetének újabb kutatásait tekinthetjük át, mint a bibliográfiák keletkezése, a tartalmi feltárás és az osztályozási rendszerek történeti változásai. *Bibor Máté* és *Gazda István* írásai egyaránt a távolabbi múltba vezetnek vissza. *Bibor Máté Gyulaffi Lestár* születési dátumának pontos meghatározásáról ír. *Gazda István* a tudóstársaságok, -egyesületek információközvetítő tevékenységét, a tudományos kommunikációban betöltött szerepét mutatja be az 1825 és 1867 közötti időszakban a reáltudományok területén. *Dippold Péter* publikációjában a hagyományos, valamint a webes szakkiblígrafiák készítéséről olvashatunk. Az átalakulást kisebbségkutatási bibliográfiákon keresztül mutatja be, többek között Közép-Kelet-Európa kisebbségei válogatott bibliográfiájának példáján, a német Ethnodoc-on és az Erdélyi Magyar Adatbankon, valamint a legújabb németországi tematikus adatbázisokon keresztül. A könyvtárak alapvető feladatai közé tartozik a dokumentumok tartalmi rendszerezése, feltárása. *Csik Tibor* tanulmányában az 1945 és 1970 közötti korszak könyvtári osztályozását meghatározó eszméket és törekvéseit tekinti át. Ennek során számos neves szakember – mint *Mortimer Taube*, *Hans Peter Luhn* – elképzeléseit ismerteti, s összefoglalást kapunk a facettás rendszerekről éppen úgy, mint az ETO vagy a PRECIS fejlesztéseiről. A tudásreprezentáció témáját tárgyalja *Dula Marina* tanulmánya is, amely a többnyelvű teauruszok kialakulásáról és a teauruszok szabványosításáról ad átfogó képet. *Nagy Enikő* a könyvtárak működésének egy további kulcsfontosságú részével, a referenz szolgáltatások hazai változásával, az üzleti információk és online tájékoztatással foglalkozik tanulmányában. Összeveti továbbá, hogy a felsőfokú oktatásban, a különböző könyvtárosképző helyeken hogyan jelennek meg ezen szolgáltatások a tantárgyak között.

Ezt követően áttekintést kapunk az egyes könyvtártípusokban megjelenő olyan információforrásokról, tudásbázisokról, amelyek a modern kor technikai változásai-val együtt folyamatosan fejlődnek, hozzásegítve ezzel az olvasókat az általuk keresett információk minél részletesebb és pontosabb megtalálásához. A könyvtárügyben is alapvető fontosságú a jogi szabályozás, a könyvtári rendszer jó működését biztosító feltételként. *Fehér Miklós* az 1997. évi CXL. törvény 2012-ben és 2017-ben hatályos szövegét vizsgálja meg, valamint a megyei könyvtárak 2017-es beszámolójában megjelenő, a törvény egyes pontjaira való reagálásokat elemzi. *Mészáros Kornélia* az egyházi könyvtárak szerepét, az információs műveltség oktatását mutatja be az élethosszig tartó tanulás folyamatában. A felsőoktatási könyvtárak információszolgáltatásának egyik feladata az egyetemen oktatott tudományterületeken létre-

jövő ismeretek, adatok minél gyorsabb elérhetővé tétele a hallgatók, kutatók és az oktatók számára. Az egyetem falain belüli kutatások eredményeként létrejövő dokumentumokhoz való hozzáférés a digitális technika révén mára már nem jelent problémát. A felsőoktatási intézményeknél kialakított repozitóriumok a tudástárak új típusát jelentik. *Virágos Márta* a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtárban létrehozott intézményi repozitóriumból és az arra épülő szolgáltatásról ír részletesen. *Lencsés Ákos* írásában az *Elektronikus Információszolgáltatás Nemzeti Programban – EISZ* – részt vevő, határon túli magyar intézményekről, illetve az információforrásokhoz való hozzáférésükről olvashatunk bővebben. A projekt segítségével 2019-ben 26 határon túli intézmény közel 5000 magyar e-könyvhöz, valamint különböző adatbázisokhoz férhet hozzá, ezzel segítve az ott élő magyarokat a szakirodalom elérésében. *Boda Gáborné Köntös Nelli* tanulmányában az étel-miszer-biztonság kapcsán a vásárlói tudatosságra, s az ehhez szükséges információk megszerzésére helyezi a hangsúlyt. Ebben pedig szintén nagy szerepük van a könyvtáraknak és a könyvtárosoknak, akik közvetíteni tudják az olvasók felé a *Nemzeti Ételmiszerlánc-biztonsági Hivatal – Nébih* oldalán megtalálható adatbázisokban rejlő, mindenki számára fontos információkat. *Tóth Máté* a 2017-es országos reprezentatív olvasás- és könyvtárhasználati felmérés adatait demográfiai bontások szerint csoportosítva mutatja be, arra a kérdésre keresve a választ, hogy egy könyvtár szolgáltatásait mennyire tudják hasznosítani az olvasók.

Napjaink könyvtárainak működésében kiemelt szerepe van a szociális funkciónak, így az intézményekben kialakított közösségi tereknek is, amelyek az egyes olvasói rétegek kiszolgálására összpontosítanak. Az intézmények ezen rendeltetése még inkább előtérbe kerül a megyei, valamint az iskolai intézmények könyvtárai esetében, hiszen itt a fiatalabb korosztály nagyobb számban jelenik meg. *Németh Katalin* az autizmussal élő olvasók információhoz való hozzáféréseinek fontosságára hívja fel a figyelmet. Kiemelten kell foglalkozni a látás-, hallás- és mozgássérült olvasók, illetve az akadálymentesítés mellett az értelmi fogyatékkal élők könyvtárhasználati igényeivel és a szükséges feltételek megteremtésével is, például az ún. „csendes órák” rendszeresítése által. *Ramháb Mária* a Bács-Kiskun megyei könyvtárakba kalauzolja el az olvasót. Írásában bemutatja, milyen változásokon mentek keresztül a megyei könyvtári hálózatba tartozó intézmények közösségi terei az elmúlt 15 évben, folyamatosan bővülve, barátságos belső tereket teremtve lehetőleg minden korosztály számára a legkisebbektől a felnőtt korosztályig. Az iskolai könyvtárak szerepéről, arról a lehetőségről, hogy „harmadik helyként”, közösségi térként is funkcionáljanak, *Kámán Veronika* ír tanulmányában. A kötetben nemzetközi kitekintést is kapunk a könyvtárakról norvég, valamint olasz példák alapján. A norvég könyvtárak információközvetítő szerepét, továbbá a Torinói Királyi Könyvtár és az Andrea della Corte Zenei Könyvtár szolgáltatásait *Zsámbékiné Domsa Zsófia* és *Kőműves Renáta* tanulmányaiból ismerhetjük meg részletesen.

A tanulmánykötet utolsó részében a technológiai fejlődést, a webarchiválást, a digitális könyvtárakat, valamint a könyvtároshallgatók digitális kompetenciáit és az online tartalmakhoz fűződő viszonyukat elemzik a szerzők. *Lengyelné Molnár*

Tünde tanulmányában a XXI. századi technológiai fejlődés hatásait vizsgálja a könyvtárak vonatkozásában. Bemutatja, milyen elvárások befolyásolják a könyvtárak humán erőforrásait, valamint külföldi és hazai példákon keresztül szemlélteti, hogy a digitális világ milyen lehetőségeket nyújt a könyvtárak számára a virtuális térben. *Kosztayné Mátrai Rita* webarchiválásról szóló írásában a közgyűjtemények internetarchiválásának segítéséről olvashatunk. A tanulmány felhívja a figyelmet a webarchiválás során előforduló gyakori hibákra, majd a szerző ajánlásokkal zárja közleményét. A közösségi média is egyre nagyobb szerepet kap a könyvtárak mindennapjaiban. *Fodor János* a világháló mai veszélyeire és problémáira reflektálva a könyvtárak szerepét – klasszikus és közösségi feladataikon túl – abban is fontosnak látja, hogy hitelesen kommunikálni tudjanak, a különböző generációk tapasztalatait megőrző, a technológiai változásokat kihasználó digitális tudástárakat teremtsenek. *Kerekes Pál* ezt a témát viszi tovább, de ír a hálózati formák megjelenésének hatásáról, az archívumok jelentésének megváltozásáról az irattárak, könyvtárak életében. *Eszenyiné Borbély Mária* és *Senkei-Kis Zoltán* a könyvtárosképzésben részt vevő hallgatók ismereteit, kompetenciáit vizsgálja. *Eszenyiné Borbély Mária* a 2019-es hallgatói digitális kompetenciákkal kapcsolatos felmérés eredményeit tárja az olvasó elé, *Senkei-Kis Zoltán* pedig a tanulók jogtudatosságát, az online tartalmak felhasználásának törvényes kereteihez való hozzáállásukat vizsgálja.

Az internet fejlődésével egyre több információ érhető el a világról és az emberekről is. De nemcsak pozitív oldala van annak, hogy egyre több adat válik egyre szélesebb kör számára hozzáférhetővé. A személyes adatok különösen érzékenyek, megadásuk, kezelésük külön szabályozást igényel. A személyes adatok védelme elvárás a különböző platformokon, beleértve a digitális könyvtárakban megjelenő adatokat is. *Tószegi Zsuzsanna* ezt a kérdéskört járja körül tanulmányában, előre látva, hogyan válik egyre fontosabbá a könyvtárak életében hazai és nemzetközi szinten egyaránt.

Összefoglalásképp elmondható, hogy a tanulmánykötet bemutatja napjaink modern könyvtárainak szerteágazó és módosuló feladatait, szerepköreit. Látható, hogy a digitális változások milyen kihívások elé állítják a könyvtárakat, amelyek mindent megtesznek annak érdekében, hogy kövessék a legújabb tudományos és szélesebb körű társadalmi trendeket, ezzel is naprakészen kiszolgálva olvasóközönségüket. A kötet tehát méltó módon köszönti Barátné Hajdu Ágnes professzor asszonyt.

A képen Valentini (Valentiny) Elvira (1883–1942) pedagógusnő látható, akinek a pályáját Pifkó Dániel mutatja be. (83–97. oldal)

Az arckép *A kolozsvári Református Leánygimnázium évkönyve az 1942–43 iskolai évről* – értesítőből való.

Az ifjú Petőfi (Petrovics) Sándort ábrázoló festmény, ismeretlen festő műve a Petőfi Irodalmi Múzeum (Budapest) gyűjteményéből.

A kép Székelyné Kőrösi Ilona tanulmányához kapcsolódik, amely Petőfi kecskeméti iskoláztatásáról és tanítójáról, Schifferdecker Dánielről szól. (55–81. oldal)